

BETEKINTŐ

2019/1. szám

Impresszum

Főszerkesztő: *Papp István*

Szerkesztők: *Krabulcsán Zsolt*
Petrás Éva
Pócs Nándor

Angol verzió: *Petrás Éva*
Informatikai szerkesztő: *Borkúty László*
Olvasószerkesztő: *Tiszóczy Tamás*
Technikai szerkesztő: *Pénzes Dávid*

Kiadja: *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*
Felelős kiadó: *Cseh Gergő Bendegúz*

Szerkesztőség címe: *1067 Budapest, Eötvös u. 7.*
Elektronikus levélcím: *betekinto@abtl.hu*

HU ISSN 1788–7569

Ez a Mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd!
4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

Tanulmányok

UNGVÁRY KRISZTIÁN	
Démy-Gerő Sándor élettörténete.....	5
NEUSPILLER FERENC	
A római rezidentúra malacperselye. Miért támogattott a magyar hírszerzés egy olasz disznóhizlaldát?.....	24
VÁRADI NATÁLIA	
A szovjet hatalom kiépítésének kezdeti lépései Kárpátalján 1944–1946.....	43
SZEKÉR NÓRA	
Vasdényey István, a kistarcsai táborparancsnok embermentő tevékenysége....	58

Recenziók

CSEH GERGŐ BENDEGÚZ	
A hírszerzés diplomáciája.....	81
PAP MILÁN	
Elűzetés és megfigyelés.....	92

Konferenciabeszámoló

SZECSŐDI ATTILA	
Erőszak határok nélkül.....	101

Tanulmányok

Ungváry Krisztián

Démy-Gerő Sándor élettörténete

Bevezető

A magyar hírszerzés 1945–1990 közötti történetében tudomásunk szerint csak egy esetre van példa, amikor ügynökökkel magasabb szinten sikerült beépülni ellenséges hírszerző szervek hivatásos állományába. Démy-Gerő Sándor, a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségébe (továbbiakban MHBK) beépített hírszerző a III/I. csoportfőnökség 1980-as években készített értékelése szerint „az egyik legsikeresebb” hálózati személy volt.¹ Ez a siker mások számára viszont az akasztófát jelentette. Az alábbi írás Démy-Gerő életútjának bemutatása mellett adalékokkal szolgálhat a hírszerzés forrásainak kritikus olvasatához és a hírszerzés belső működésének jobb megértéséhez. Emellett arra is kísérletet teszek, hogy felvázoljam azokat a morális problémákat, amelyek egy ilyen életút értékelése kapcsán adódnak.

Az ügy megértéséhez szükséges a Magyarországgal szemben folytatott nyugati hírszerzés 1945 és 1956 közötti aktivitásának vázlatos bemutatása. Az amerikai, a francia és a brit titkosszolgálatok már 1945-től intenzív hírszerző tevékenységet folytattak magyar területen. Ennek oka kézenfekvő volt: információkat kívántak szerezni a szovjet csapatokról, elsősorban azért, hogy egy esetleges támadó akciót időben előre jelezni tudjanak. Emellett fontos volt a magyar politikai és katonai hírek szerzése is.

Erre a hírszerzésre alapvetően helyismerettel és magyarul anyanyelven beszélő személyekre volt szükség. Ez a háború évei után nyugaton bőven rendelkezésre állt, hiszen több száz ezer magyar menekült szóródott szét Nyugaton, elsősorban osztrák és német menekülttáborokban.

A magyar katonatisztekre támaszkodó hírszerzést 1948-tól a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége fogta össze. A magyar hírszerzés és kémelhárítás az MHBK-t már ideológiai okokból is a legfőbb ellenségként kezelte. A Magyarország elleni kémkedésben az MHBK azonban végig csupán alvállalkozó volt. Valós megbízók, azaz az angol, francia, amerikai és nyugatnémet szolgálatok abban a történetben, ami az MHBK-ra fókuszál, óhatatlanul háttérben maradnak. Mindez a források torzítását is

1. ÁBTL 1.11.4. I. sorozat.; Démy-Gerő tevékenységét vázlatosan ismerteti Sz. Kovács, 2013.

eredményezi, mivel az ÁVH majdnem minden kémtevékenységet az MHBK nyakába varrt, amit megkönnyített, hogy a kémkedésre vállalkozók, illetve a kémkedést koordinálók között a volt magyar királyi tisztikar reprezentánsai 1956-ig magasan felülreprezentáltak voltak.

Az MHBK hírszerzési tevékenységének előzményei már 1945-ben léteztek. Hasonlóan német társaikhoz, az MHBK-t megalakító tisztek közül azok, akik titkosszolgálati tapasztalattal rendelkeztek, elsősorban szaktudásuk értékesítéséből próbáltak megélni, mert sejtették, hogy számukra a szovjet övezetbe nincs visszaút. Emellett a különféle nyugati titkosszolgálatok mindegyike folytatott kémkedő- és toborzótevékenységet a különböző menekülttáborokban. Azok a tisztek, akik 1945/46 során a francia, angol vagy USA titkosszolgálatok beszerzőiként bukkantak fel, 1948 után sokszor az MHBK keretei között folytatták ugyanett.

Az MHBK történetének kémkedési vonatkozásairól eredeti iratok alig állnak rendelkezésre – az MHBK kémrészlegének irattára ismeretlen helyen lappang vagy megsemmisült.² Néhány tanulmány tárgyalja csupán az MHBK vezetőjének, illetve egy ügynökének sorsát illetve az MHBK-tagok elleni eljárásokat.³ Teljes egészében feltáratlan az MHBK-t megbízó külföldi titkosszolgálatok iratanyaga. Az egyetlen szervezet, amelynek ebben a vonatkozásban gyűjtött anyagai kutathatóak, a magyar hírszerzés és kémelhárítás.⁴ Tanulmányunk erre alapozva kíván adalékkal szolgálni a magyar kémelhárítás történetéhez.

A kezdetek

Démy-Gerő Sándor 1919. július 19-én született, apja nyugállományú huszár alezredes volt. A kecskeméti piarista gimnáziumban érettségizett, és a Műegyetem gépészmérnöki karára jelentkezett (állítása szerint apja 1919-es tevékenysége miatt nem vették fel a Ludovikára, ahová eredetileg beadta jelentkezését – fia 2017-es közlése szerint viszont eredetileg nem is a Ludovikára akart jelentkezni). 1939-ben behívták katonai szolgálatra, a tisztiiskolát évfolyamelsőként végezte, és ennek köszönhetően felvették a Ludovikára is. 1941 augusztusában végezte el a Ludovika Akadémiát, tüzér hadnagyként avatták és az orosházi 16. tüzérosztályhoz helyezték. 1942 őszén egy átképző tanfolyam elvégzése után a légvédelemhez helyezték át. 1943 januárjában egy lokátoros alakulathoz osztották be, amelyet kiképzésre Berlinbe vezényeltek. A német fő-

2. Az MHBK történetének egyetlen – meglehetősen apologetikus és a hírszerzéssel kapcsolatos ügyekről gyakorlatilag szót sem ejtő – összefoglalását Radnóczy Antal írta meg. Lásd Radnóczy, 1998.

3. Lásd Ungváry, 2014: 58–81.; Zsitnyányi, 2001: 173–198.; Fráter, 2012; Soós, 2010.

4. A magyar állambiztonsági iratanyag is csak részben maradt az utókorra. Esetünkben nem az 1989-es iratmegsemmisítések, hanem az 1956-os forradalom során történt jelentős mértékű irateltűnés okozta a legnagyobb károkat. „Dunai” eredeti anyagai ugyanis 1956-ban részben megsemmisültek. Minden jel szerint 1956 után megkísérelték az eredeti iratanyag rekonstruálását, ennek során egy db Bt-dossziét rekonstruáltak, valamint megmaradtak a 4., 11., 12., 13. és 15. számú Mt-dossziék is. A hírszerzés ausztriai tevékenységére lásd Sz. Kovács, 2013; Gecsenyi 1993, 2012.

város ebben az időben sorozatos angol bombázásoknak volt kitéve, ami a polgári lakosságnak súlyos veszteségeket okozott, és ez Démy-Gerőre is nagy hatást gyakorolt. Miután Magdeburgban is elvégzett egy éjjelivadász-irányító tanfolyamot, 1943-ban a dunapentelei éjjelivadász-támpont radarműszerész tisztje, 1944-ben pedig Budapesten egy mérés technikai tanfolyam oktatója lett. A tanfolyam 1944. október 25-én szűnt meg, a tanfolyamtörzs és néhány hallgató azonban továbbra is együtt maradt, és fiktív papírok kiállításával a Krisztina tér 2. számú házba települve legalizálta budapesti tartózkodását. Démy-Gerő Budapest ostromát is itt élte át, majd jelentkezett az új honvédségnél. 1946 elején azonban leszerelését kérte, mert úgy érezte, hogy egyéniségének a katonai hivatás nem felel meg. Újból beiratkozott a Műegyetemre, autófuvározással foglalkozott, de a pénzügyi stabilizációt követően tönkrement. Feleségével együtt apósa Algyő melletti 100 holdas birtokára költözött, ahol földművesmunkákból tartotta fenn magát. Neje, Szendrey Piroska az 1941-ben nyugdíjazott Csongrád megyei főispánnak, a szegedi Vitézi Szék elnökének, Szendrey Lászlónak a lánya volt (Szendrey Lászlót 1950-ben nyolc év börtönbüntetésre ítélték a „népi demokratikus rend elleni bűncselekmény” vádjával, pontosabban azért, mert a lehullott gyümölcsöt nem szedte össze; 1954-ben szabadult).

Démy-Gerő apósával megromlott viszonya miatt 1947-ben Szegedre költözött, ahol biztosítási ügynökként tevékenykedett. A háború utáni időszakot ludovikás társaihoz hasonlóan ő is szociális krízisként is élte meg.⁵ Azt is éreztették vele, hogy a „volt elnyomó osztály” tagjaként a későbbiekben sem számíthat sok jóra. Nem segített ezen az sem, hogy belépett a Magyar Kommunista Pártba, mivel az 1948-as párt-egyesítést megelőző tagrevízió során kizárták. 1949. február 2-án⁶ családi és anyagi okokból sógorával, Ugody Tamás⁷ tüzér századossal Pinkafőnél Ausztriába szökött. Visszaemlékezése szerint Ugody azzal riogatta, hogy ha Magyarországon marad, előbb-utóbb kivégzik.⁸ Ezt éppenséggel nem cáfolta saját apjának sorsa, akit 1948. március 15-én szovjet hatóságok elraboltak, és csak 1950-ben engedtek vissza Magyarországra.⁹ Tervei szerint Franciaországba akart jutni, ezért első célja Ausztria francia megszállási övezete volt. Innsbruckban az osztrák rendőrség elfogta, és tiltott határátlépésért hat napra lecsukták (korábban Grazban is hat nap elzárással büntették).

5. A ludovikás tisztek sorsára és különösen az 1945 utáni egzisztenciális kríziseikre lásd Rainer, 2018.

6. A dátumban mind Démy-Gerő, mind tartói következetlenek, mert hol 1948 elejét, hol 1948 végét, hol pedig 1949 januárját adják meg disszidálása dátumaként, és ugyanígy 1949 tavasza, illetve 1950 tavasza szerepel, mint az ÁVH-nál történt felajánlkozás dátuma. Részemről azt a dátumot adom meg, amely az iratok alapján jobban valószínűsíthető. A dátumok összekeverésére nem tudok magyarázatot adni.

7. Ugody Tamás (1913. május 1. – ?) hivatásos tüzér százados (fegyvernemét a BM tévesen huszárként tartotta nyilván) Démy-Gerő Éva (Sándor nővére) férje volt, akitől 1949 után elvált. Ugody a későbbiek során Ausztriában élt, anyja második házasság révén Gömbös Gyula felesége volt.

8. Lásd Démy-Gerő Sándor önéletrajza 1964. január 6., ÁBTL 3.2.1. Bt-372/5, 11–13.; ua. 1958. április 25., 3.2.1. Bt-372/5, 14–18.

9. Apját ezt követően a gyűjtőfogházba zárták, innen az ÁVH fiára való tekintettel helyezte szabadlábra.

Ezt követően átadták a francia hatóságoknak, akik választás elé állították: vagy hat hétre bevonul egy „megfigyelő lágerbe”, vagy önként belép az általuk felállított őrzászlóalj kötelékébe. Az utóbbit választotta, egy őrzászlóalj tagjaként az innsbrucki Kloster-kaszárnya őrségéhez osztották be. Döntését megkönnyítette, hogy beszélt franciául. 1948. december 6-án egy mulatozás alkalmával ismerte meg Korponay Miklóst,¹⁰ Kovács Attilát¹¹ és Gévy Ervint,¹² valamint annak menyasszonyát. Viszsaemlékezése szerint itt leitatatták, a mulatozás végén pedig verekedésbe keveredett. Mivel az ügyről csak Démy-Gerő saját beszámolója áll rendelkezésre, nem tudjuk a pontos igazságot. Szerinte őt szándékosan itatták le, mert korábban megtiltotta szakaszában az MHBK-szervezők tevékenységét (az, hogy Démy-Gerő az első adandó pillanatban elárulta az ÁVH-nak, hogy az MHBK beszervezte, mindenesetre valószínűsíti elbeszélését).

Az eset után szolgálata közben találkozott Kovács Attilával, aki a kaszárnyából jött ki. Szemrehányásokat tett neki leitatásáért, amire Kovács azt ígérte, hogy ha a szolgálat részére feladatot vállal, mindent jóvátehet. Démy-Gerő 24 óra gondolkodási időt kért, majd másnap közölte, hogy elvállalja a feladatot. Rendszeres kiképzés alá vonták. Feladata szerint Kecskemét környékén kellett egy rádió telepítésére alkalmas személyt, valamint emellett úgynevezett alappontokat (azaz alvó ügynököket) beszerveznie. Ezen túl fel kellett derítenie a Tisza–Maros-háromszögben az ejtőernyős ugrásra alkalmas területeket. Feladatához vegytintát, magyarországi kapcsolócímet és innsbrucki levelezési címeket kapott. Átdobását eredetileg 1949 februárjára tervezték, de Kovács Attila Katpol-ügynökök által történt meggyilkolása¹³ miatt későbbre halasztották. Kovács feladatait (a Magyarországra átdobandó ügynökök kiképzését és eligazítását) Berthóty László¹⁴ vk. százados és Nagy Géza vette át. Bécsben egy eligazító magyar papírokkal látta el: kapott egy bejelentőlapot, vívósövetségi tagsági igazolványt, Ganz hajógyári megbízólevelet és egy Dvorzsák Pál¹⁵ névre kiállított személyi igazolványt. Nickelsdorfban egy Dörner nevű vendéglős igazította el arról, hogy melyik tanyára menjen be, ahol mint népi németet 100 schillingért átsegítik a hatá-

10. Korponay Miklós (1912. szeptember 25. – ?) vezérkari százados, 1944 őszétől a diverzáns feladatokat végrehajtó „kopjás-mozgalom” egyik szervezője, 1945 után az MHBK egyik alapítója. 1950 után az MHBK hírszerző tevékenységében már nem vett részt, személyi okokból az MHBK vezetésével is összeveszett.

11. Kovács Attila (1922. január 1. – 1950. január 21.) hivatásos hadnagy, a francia titkosszolgálat bécsi rezidense.

12. Gévy Ervin (1922. május 7. – ?) hivatásos hadnagy, Kovács Attila barátja, 1956 után Münchenben élt. „Engel Paul” fedőnéven a hírszerzés sikertelenül kísérlete meg beszervezését.

13. A Katonapolitikai Osztály már 1946-tól ráépült a nyugati hírszerző szervek szolgálatában álló katonatiszti csoportokra. Kovács Attila, mint Magyarország ellen tevékenykedő hírszerző-szervező, különösen veszélyesnek tűnt, ezért határozták el elrablását, ami az érintett ellenállása és a szakszerűtlen kivitelezés miatt gyilkosságba torkollt. A részletekre lásd Gecsenyi, 2012.

14. Berthóty László (1912. május 26. – ?) vezérkari százados, 1944-ben csapattisztként szolgált.

15. Dvorzsák Pál létező személy (tüzér hadapród) volt, akinek beszerzése az MHBK-nak nem sikerült. ÁBTL 3.2.1. Bt-372/4., 44. Életrajz, 1958. április 25.

ron (ebben az időszakban a kitelepített németek közül sokan próbáltak meg illegálisan visszaszökni Magyarországra). A vállalkozás nem volt veszélytelen, mert ebben az időben a határt már dróttakadállyal és aknazárral is biztosították.

Démy-Gerő motivációit illetően csak önvallomásaira hagyatkozhatunk. Ezek szerint megbízatását kezdettől fogva csak látszatból vállalta el, mivel honvágya volt, és vissza akart jutni feleségéhez és gyermekéhez. Erre azonban más utat is választhatott volna, nem volt példa nélkül, hogy magyar menekültek hazatelepülési kérelmekkel keresték fel a bécsi magyar követséget. Másrészt viszont ahhoz, hogy az ÁVH ne csukja börtönbe, neki is fel kellett kínálni valamit, és ez csak bajtársainak elárulása lehetett. Segíthette ebben a döntésében, hogy frusztrálón hatottak rá az MHBK-val kapcsolatos ausztriai élményei. 1958-as önéletrajzában azt írja, hogy a megbízást „*az MHBK elleni gyűlöletből vállaltam. A későbbiekben ezt az érzést mind inkább felváltotta a szocialista rendszer iránti bizalom és meggyőződés érzése*”.¹⁶ Utólag Démy-Gerő minden bizonnyal szívesen stilizálta saját élettörténetét, és az is nyilvánvaló, hogy az általa elkövetett pálfordulásból nem volt számára visszaút. Az azonban biztos, hogy az MHBK-t mélyen gyűlölhette, hiszen nincs semmi adat arra, hogy erkölcsi problémát jelentett volna neki az MHBK-hírszerzők akasztófára juttatása. Budapestre érkezve Démy-Gerő mindenesetre azonnal jelentkezett a Csengery utcában az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) panaszirodáján, és teljes feltáró vallomást tett a hírszerzésnek, valamint leadta a kapott vegytintákat is. A részletes kihallgatás alapján rendkívül pozitív benyomást alakult ki róla. „Weszely Péter” (másutt „Veszély Péter”) fedőnéven végrehajtották beszervezését. Ezt 1951 nyarán ismeretlen okból „Dunai”-ra változtatták meg.

Az effajta visszafordítások az ÁVH, illetve az abba beolvadó Katonapolitikai Főcsoportfőnökség praxisában egyáltalán nem számítottak ritkaságnak.¹⁷ Emellett a másik oldal is élt az effajta lehetőséggel, ha talált hozzá partnert. A visszafordított ügynökök általában megbízhatatlanok voltak, de arra mégis lehetett őket használni, hogy meg lehessen tudni az ellenérdekeltektől a hírszerzők hírigényét, és egyáltalán információkat lehetett rajta keresztül szerezni az ellenséges hírszerző szervekről. Démy-Gerő abban viszont mindenképp különleges esetnek számított, hogy minden külső kényszer nélkül vállalta a pálfordulást. A megfordított ügynökök ugyanis általában úgy kerültek az ÁVH vagy a Katpol karjaiba, hogy lebuktak, és nem úgy, hogy önként és tudatosan vállalták az árulást.

Mivel csak tíz nappal később kellett volna visszatérnie, az ÁVH-nak volt ideje arra is, hogy gyors kiképzésben részesítse. Első tartója Papp Károly előadó volt,¹⁸ később

16. ÁBTL 3.2.1. Bt-372/4., 44. Életrajz, 1958. április 25.

17. A magyar kémkedés történetét monografikus igénnyel még nem dolgozták fel. Az összes halálos ítélettel zárult kémügy feldolgozása azonban így is több ilyen játszmás ügyet hozott napvilágra. Csak a példa kedvéért: megfordított ügynökök tevékenykedtek a Kovács Attila és Dudosits József elleni akciókban is. Lásd ÁBTL 3.2.5. O-8-012, 75. és 3.1.9. V-73214/1.

18. ÁBTL 3.2.1. Bt-372/4., 10-69237/50 „Weszely Péter”, „Dunai”, „Tiszai Miklós”, Jelentés 1950. április 28., 21–26.

Bónis Antal vette át, aki egyúttal a határszakaszon történő átjutását is biztosította.¹⁹ Ki-, azaz visszautazásának legalizálása nem volt egyszerű, mivel Budapesten maradt felesége előtt azt a legendát kellett fenntartani, hogy ő továbbra is az MHBK ügynöke. Csak 1950 júliusában mondhatta el feleségének, hogy „laza kapcsolatban áll” az ÁVH-val, akik eltartásáról gondoskodni fognak. Nejét azonban igencsak aggasztotta, hogy közben apját az ÁVH letartóztatta. Amikor a szegedi Csillagbörtönben meglátogatta, apja úgy viselkedett, mint egy elmebeteg – minden bizonnyal az elszenvedett kínzások hatására. Mivel „Dunai” ígérete ellenére 1950 karácsonyán sem jelentkezett személyesen, arra is gyanakodott, hogy valójában már meghalt, és az ÁVH levelezik vele. Ebből adódott, hogy egy munkatársával belsőbb viszonyba került, ami azonban férje tudomására jutott, és ez Démy-Gerő „tartásában” komoly gondot okozott, mivel családi ügyeinek rendezése miatt haza akart menni Bécsből. A konspiráció érdekében a hírszerzés ismeretlen időpontban (feltehetően 1950-ben) beszervezte. Egy belső feljegyzésből tudjuk, hogy a feleség hálózati anyagai 1956 októberében megsemmisültek, a hírszerzés Démy-Gerő hazatérése után már nem foglalkoztatta semmilyen formában sem.²⁰

A kémelhárító hírszerző

Démy-Gerő visszatérte után bizalmat keltett a leadott dezinformációs adataival, és második sikeres visszatérése után francia javaslatra az MHBK hírszerző részlegében hamar karriert csinált. 1950 folyamán a Boden-tó melletti Langenargenben működő francia központi hírszerző szervben dolgozott, majd 1951-től a bécsi központi hírszerzési vezetőjévé is kinevezték. Ebből adódóan belső információkkal rendelkezett a francia szolgálatokkal szorosan együttműködő MHBK-ról, és egyedül olyan sok adatot szolgáltatott az angol és francia hírszerzési szervekről, hogy azzal az őt tartó alosztály sem tudott lépést tartani. Az ügybe a szovjet tanácsadók is bekapcsolódtak és nagyszabású dezinformációs játszma indult el az ellenféllel szemben. „Dunai” emellett rendkívül értékes anyagokat is megszerzett, például a francia hírszerző iskola kiképzési és tanulmányi anyagait. *„A találkozók élményt jelentettek, Dunai, a született hírszerzőtehetség sokszor bölcsőbbnek, szakszerűbbnek és előrelátóbbnak bizonyult, mint az őt tartó rezidentúra beosztott”*²¹ – írta erről bujtatott önkritikával egyik tartója, Vértes János. Munkadossziéjába fűzött jelentéseinek széljegyzeteiből kiderül, hogy Szirtes Kálmán²² nevű tartója sokszor félreértelmezte a kapott jelentéseket, rossz utasításokat adott. A hírszerzés róla készült belső tanulmánya szerint a tartás

19. ÁBTL 3.2.1. Bt-372/4., II. rész, 217. Hálózati jelentés, 1950. július 12.

20. ÁBTL 3.2.1. Bt-372/4. Feljegyzés, 1957. október 14.

21. ÁBTL 1.11.4., I. sorozat, Vértes-kézirat, 67.

22. Kovács (Meszler) Tibor (1928. június 16. – ?) kőművessegéd, 1950–1954 között bécsi rezidens, 1954–1956 között a hírszerzési főosztály vezetője, később a tudományos-technikai alosztály vezetője, londoni rezidens (idegen nyelven tárgyalóképesen nem beszélt). 1967-ben fegyelmiel elbocsátották és rangjától megfosztották. Lásd ÁBTL 2.8.1. 100.

hiányosságai dacára működése során több tucat illegálisan bejuttatott ellenséges ügynököt és ezek segítőitársait buktatta le. Még végleges kivonása után is történtek lebukások, mivel a franciák még ekkor sem változtattak embereik alapfelszerelésén, „egyenruházatán”. *„Ha egy határközeli vasútállomáson gumicsizmás, sziürke ponyvából készült trenchcoat viselő személyt letartóztatott a határőr vagy a rendőrjárőr, a tökéletesnek látszó papírok ellenére is bekísérte, mert szinte biztos volt, hogy a francia hírszerzés ügynökeéről van szó. Dunai tevékenysége összesen 51 embert juttatott a bíróság kezére, illetve ebből néhányat visszafordítottak.”*²³

Az ÁVH Démy-Gerő információit messzemenően fel tudta használni. Általában nem az ismertté vált futárokat tartóztatták le, hanem csak azok magyarországi kapcsolatait. Ennek az volt az oka, hogy el kívánták terelni az ellenérdekelt fél gyanúját: amennyiben sorban buktak volna le az átdobott ügynökök, akkor nyilvánvalóvá vált volna, hogy a központból szivárogo az információ.

Az eddig ismertté vált kémügyekből Markovits János, Dudosits József és társai, Farkas Imre és társai követhetők egyértelműen Démy-Gerő aktivitásaihoz. Démy-Gerő emellett ismerte a vele nagyjából egy időben indított Rüll Tamás, Jakabffy Gyula és Bálint Antal futárokat.²⁴ Ők még két utat tettek Magyarországra, a második végén azonban a határon tűzharcba keveredtek, Bálintot lelőtték, Magyarországon maradt testvérét pedig kivégezték. Egyes esetekben, amikor Démy-Gerő hatáskörén kívül történtek átdobások, az MHBK-futárok küldetése sikerrel járt. Azonban legkésőbb a futár visszatérte után Démy-Gerő és rajta keresztül a magyar hírszerzés is mindent megtudott.

Az MHBK Langenargenben képezte ki a Magyarországon bevetni tervezett futárokat. A kiképzés során az érintettek rendkívül részletes eligazítást kaptak a magyarországi belső viszonyokról, a politikai élet mellett naprakész ismeretekkel kellett rendelkezniük a hazai sporteseményekből is. Az MHBK kémiskolájának francia összekötője egy Huber nevű százados volt, aki megpróbálta professzionalizálni a kiképzést, pl. javaslatára a futárokat arra oktatták, hogy esetleges lebukásuk után színleg vállalják el megfordításukat, amit természetesen otthon jelenteniük kell, és ebben az esetben nem kerülnek többet bevetésre. Általános elvként vezették be, hogy először minden visszatérőt gyanúval kell fogadni.

A Démy-Gerővel történő kapcsolattartást leegyszerűsítette, hogy 1955-ig Bécs – Berlinhez hasonlóan – szállási zónákra volt osztva, így megfelelő papírokkal a magyar hírszerzők veszélytelenül utazhattak ide. A kapcsolattartás részben postaládákon keresztül történt, amelyeket előre megbeszélt időben töltöttek és ürítettek. Az ügynök „tartása” során bonyodalmat jelentett, hogy bécsi tartózkodása során olyan értesüléseket kapott családjától, hogy felesége válni kíván tőle. Mivel Démy-Gerő ag-

23. ÁBTL 1.11.4. I. sorozat, Vértes-kézirat (lásd az 1. lábjegyzetet), 68. Másutt az szerepel, hogy 80 letartóztatás történt, és ebből 15 érintett átdobott ügynököt. Lásd ÁBTL 3.2.1. Bt-372/5. 91. Jelentés, 1979. április 12.

24. Lásd ÁBTL 4.1. A-2127/2. Jakabffy Gyula, Bálint Antal és Rüll Tamás kémcsoport.

gódni kezdett, személyes találkozt is szerveztek Bécsben, amelyen felajánlották neki, hogy három nappal később egy autó csomagtartójában áthoznák a határon. Az utazás időpontja azonban némileg kitolódott.

1951. szeptember 21-e és 23-a között konspiráltan hazautaztatták. Érkezése után a hatóság központjában, ami ekkor már nem az Andrássy út 60-ban, hanem a „Fehér Ház”-ban volt (azaz a Jászai Mari téri épületben, amely jelenleg az Országgyűlés Irodaháza), Péter Gábor személyesen tüntette ki a Magyar Népköztársaság Érdemrend IV. fokozatával. A Tihanyi János hírszerzőtiszt által készített terv szerint *„közben gépkocsival megmutatjuk Dunainak Budapestet, az elmúlt évek során történt új építkezéseket, stb. Megszervezzük, hogy Dunai láthassa kisfiát.”*²⁵ A hazatért ügynökkel budapesti tartózkodása alatt Farkas Vladimir és Tihanyi tartotta a kapcsolatot.

Sajnos arról nincsen adatunk, hogy Démy-Gerő működése hogyan és milyen információk hatására vált gyanússá. Azt sem tudjuk, hogy mi alapján írta a hírszerzés Démy-Gerőről szóló tanulmánya, hogy 1951. október 6-án az MHBK vezetésének valahonnan tudomására jutott, hogy az egyik Magyarországról visszatért futárt az ÁVH beszervezte. Ezzel kapcsolatosan mindenesetre elrendelték, hogy az addig használt határkapukat nem szabad többet használni.

A hazahívás

„Dunai” hazarendelését végül a „Burger” és „Csőz” fedőnéven is szerepeltetett Sárváry László²⁶ volt csendőr főhadnagy elleni akció kudarca miatt kellett elrendelni. Sárváryt, aki az 1951 áprilisában létrehozott bécsi defenzív támpont vezetője volt, egy polgári személyen keresztül az ÁVH letartóztatott feleségének leveleivel és gyermekével zsarolta, és be akarta szervezni. Felesége levelei hatására Sárváry Bécsben alá is írt egy nyilatkozatot, amelyben *„szolgálatokat vállal a Hatóság részére”*, hogy cserébe felesége külföldre távozhasson.²⁷ Ez mély lelkiismereti válságba sodorta, az öngyilkosság gondolatával foglalkozott, és attól is tartott, hogy elrabolják. Démy-Gerő ezért a beszerzési kísérlet szüneteltetését javasolta. Arról hogy mennyire mélyen belekevert maga is az ügybe, talán az a jelentése ad leginkább képet, amely szerint *„tegnap este erősen leitattam, hogy megismerjem valódi szándékát. (...) Többször kijelentette, hogy képtelen volna erre a szerepre, inkább vesszen a családja és magát is főbelövi.”*²⁸ Sárváry bevallotta beszerzési kísérletét a vele szoros baráti viszonyban lévő Démy-Gerőnek, aki a központtal történt egyeztetés után ezt tovább jelentette Kapitánffy

25. ÁBTL 3.2.1. Bt-372/4. Mellékletek, 25.

26. Sárváry (Stiffer) László (1920. február 23. – ?) hivatásos csendőr főhadnagy, 1945 után Ausztriában élt, foglalkozása fényképész volt. Az állambiztonság több akcióit is indította ellene, az utolsó 1965. december 5-én történt, amikor nyilvános sajtókonferencián „leplezték le” a neki tulajdonított bécsi kémrezidentúrát.

27. ÁBTL 3.2.3. Mt-655/4. 89. Jelentés, 1951. június 11.

28. Uo.

Albin²⁹ felé (tartania kellett attól, hogy amennyiben ezt nem teszi meg, de az ügy más vonalon kitudódik, akkor ő kerül reménytelen helyzetbe). Ezt követően Kapitánffy dezinformációs anyagokat akart Sárváryn keresztül Magyarországra juttatni, valamint le akarta buktatni az ÁVH-futárokat. A francia elhárítás azonban ebbe nem egyezett bele, mivel a kettős játék folytatásához az MHBK-t nem tartotta felkészültnek, és intézkedett Sárváry kivonásáról. A magyar hírszerzés ezután elhatározta Sárváry elrablását, illetve fizikai megsemmisítését. Bécsben az I. kerületben Sárváryt leütötték, azonban az akciót váratlan események miatt félbe kellett szakítani. Félő volt, hogy az ügyben Démy-Gerőre terelődik a gyanú, ezért kivonása mellett döntöttek, amelyet úgy legendáztak, mintha őt (is) a szovjet szervek rabolták volna el Bécsből. Hazajutása fia állítása szerint egy titkos alagúton keresztül történt, amit ezt követően be is robbantottak (ebben az időben a határszakasz el volt aknásítva).

A hírszerzés 1980-as években készített kéziratos összefoglalója szerint Démy-Gerő volt az első ügynök, akit „állományba tartozónak tekintettek, magas kormánykitüntetésben részesült, segítettek hazai beilleszkedésben. (...) Az már egyedül kiváló képességeinek tulajdonítható, hogy a polgári életben segítség nélkül is magas állami beosztásba jutott.”³⁰ Mindez azonban csak féligazság. A hírszerzés, mint ahogyan azt a későbbiekben is látni fogjuk, egyáltalán nem tekintette egyenrangú partnernek. Miközben szolgálataira igényt tartottak, képességeit kihasználták, származása miatt mégis másodrendű állampolgárként kezelték. Egy 1959-ben készült iratmásolat szerint (amely feltehetően az 1950-es évek elejének jellemzését adja vissza) „politikailag teljesen a múlt hű képviselője. Bizonyos változás volt vele észrevehető amit a vele való bánás és az itt látottak idéztek fel.”³¹ Másrészt a hírszerzés sem volt mindenható, és korántsem volt képes arra, hogy érvényesítse akaratát más állami szervekkel szemben – amelyek előtt viszont Démy-Gerő csak egy gyanús hátterű „volt elemnek” számított. Családtagjaival kapcsolatos kérvényei is mind arról tanúskodnak, hogy az „osztálybélyeget” csak kegyelemből vették le róla. Az 1960-as években szerette volna megírni emlékiratait, de ezt nem engedték neki, miközben más (Berkesi András) feldolgozhatta történetét.³²

Hazaérkezése után kilenc hónapon át értékelték ki az általa összegyűjtött és nagyobb részben szóban elmondott információkat. Démy-Gerő komplett tanulmányokat is írt a hírszerzés jövőbeni terveiről és lehetőségeiről. Ausztriában hírszerző támpontok kialakítására tett részletes javaslatot – amit ekkor még nem fogadtak meg. Az ügyet propagandaszempontból hosszú távon is kihasználták, annak alapján született meg 1973-ban Aczél János és Semsei Jenő forgatókönyve alapján, Szőnyi G.

29. Kapitánffy Albin (1908. május 16. – 1979. március 16.) vezérkari őrnagy, 1944-ben a honvéd vezérkar főnökének szárnysegédje, majd a II. hadtest vezérkari főnöke, 1950 júliusa után az MHBK defenzív szolgálatának vezetője.

30. ÁBTL 1.11.4., Vértes-kézirat, 67.

31. ÁBTL Bt-472/4. 16. 1959. április 3.

32. Démy-Gerő Sándor fiának közlése a szerzővel. Berkesi a Démy-Gerő-sztori különböző elemeit több regényében is feldolgozta, pl. *Kopjások* (1959, Kardos Györggyel), *Sellő a pecsétgyűrűn* (1964).

Sándor rendezésében a *Sólyom a sasfészekben* című négyrészes krimisorozat is, amelyben Koncz Gábor játszotta, Dóczy Pál főhadnagy álnéven, Démy-Gerő szerepét. A forgatókönyvet 1986-ban kalandregényként is kiadták.³³

Rossz legendák

Hazatérte után Démy-Gerő személyazonosságát megváltoztatták, új neve Déri József lett. Konspiráltsága a szervezetben belül is nagy volt, személyéről csak négy hírszerző-tisztnek volt tudomása – dossziéjára külön ráírták, hogy csak csoportfőnöki engedély birtokában lehet betekinteni az anyagba. Múltjáról későbbi tartóinak sem beszélhetett. Legendája szerint 1941-ben szovjet fogságba esett, 1948-ban tért vissza, majd egy év betegeskedés után az Újságíró Szövetségnél helyezkedett el. Felesége életét ugyanígy legendázni kellett. Új papírjai szerint Démy-Gerő Sándortól elvált, és 1951 decemberében ment férjhez Déri Józsefhez. Egy budai kerületben „reprezentatív lakást”³⁴ kaptak, ez azonban már kezdettől fogva dekonspirálódott a szomszédság előtt, mivel a korábbi lakókat kitelepítették, és az ingatlan felújítását közvetlenül az ÁVH végezte el. A lakás egyébként is terhelt volt, mivel 1945 előtt a magyar rendőrség egyik legismertebb vezetőjének tulajdonába tartozott.³⁵ A hírszerzés szerint a lakást berendezve kapták, a család szerint azonban ennek ellenkezője az igaz: csak saját bútoraik álltak rendelkezésükre. Démy-Gerő apjának nyugdíját megvonták, de a hírszerzés közbenjárására nagy kegyesen 500 forint kivételes nyugdíjat állapítottak meg neki – ez már akkor is csak koplalásra volt elég.³⁶ 1966. október 13-án intézkedtek csak arról, hogy az érintett nyugdíját havi 1200 forintra emeljék fel.³⁷

Démy-Gerő életét alapvetően meghatározta, hogy a hírszerzés képtelen volt megoldani a vele kapcsolatos adatok megbízható legendázását. Ez részben a szakmai körülmények hiányából, részben a feladat nehézségéből is adódott. Elsőfokú unokatestvére például az NSZK-ban élt, és az 1960-as évektől évente hazalátogatott. Az egyik ilyen alkalommal megtudta, hogy Démy-Gerő nevét Dérire változtatta meg. 1952. augusztus 15-én Démy-Gerőt a Ferrunion Magyar Műszaki Külkereskedelmi Vállalat export főosztályára nevezték ki főosztályvezető-helyettesnek. Főnöke azonban indoklás nélkül néhány hónappal később osztályvezetővé minősítette vissza, és fizetését is 300 forinttal csökkentette. Érdekes reakció ez, ha figyelembe vesszük, hogy Démy-Gerő munkahelyén a „rettegett” ÁVH emberének is számíthatott volna, ennek ellenére fel mertek lépni vele szemben. Nehéz másra gondolni, mint arra, hogy felettesei „ejtőernyős”-nek tekintették, és ahol csak lehetett, keresztbe tettek neki, és

33. Aczél János – Semsei Jenő: *Sólyom a sasfészekben*. Budapest, Zrínyi, 1987.

34. ÁBTL Bt-372/4. 81. Feljegyzés, 1958. november 14. BM II/3. osztály, 5. alosztály, Mészáros József alezredes.

35. Személyiségi okokból a lakás pontos koordinátáinak megadását mellőzöm.

36. ÁBTL Bt-372/4. 101/45. sz. 1966. szeptember 8.

37. Uo. 115, 119–120. 1961. Déri J. levele Kádár Jánosnak; és uo. 128. Feljegyzés 1962. június 19.

ezt azért is megtehették, mert érezték, hogy Démy-Gerő beágyazottsága a BM-ben nem tökéletes. Démy-Gerőt ez felháborította ugyan, de a hírszerzésen keresztül sem tudta elérni az intézkedés megváltoztatását. Egyedüli vigasza az lehetett, hogy ebben az időben Farkas Vladimir utasítására 1500 forint rendszeres fizetéskiegészítést kapott.³⁸

Előbbi értékelésünket alátámasztja munkahelye személyzetisének róla írt jellemzése, amely szerint kinevezését „igen rossz szemmel nézték a vállalat dolgozói, mivel Déry se munkáskáder, se párttag és a külkereskedelemben abszolút semmit sem ért. (...) Állandóan a csinos nők körül volt, így Sz. P.-nével³⁹ elég közeli kapcsolatba került, állandóan együtt voltak láthatóak cukrászdában sőt este a Gellérthegyben is.”⁴⁰ Egy másik jellemzésében viszont az szerepel, hogy „általában az osztály dolgozói mint embert szeretik, mert foglalkozik a dolgozókkal, de inkább csakis az ő problémájukkal és kevésbé az üzletivel”.⁴¹ Ugyanennek a jellemzésnek a vége a következővel zárul: „Még megjegyzendő, hogy általában kislány típusnak hívják a vállalatnál, mert kényeskedő magatartású. Ha speciális megbízással került a vállalathoz, mi nem találjuk őt erre megfelelőnek, mert nem úgy viselkedik. Szakmai téren nem akar tanulni. Szinte látni rajta, hogy már várja mindig a vállalatunktól való eltávozást.”⁴²

Ezek a sorok többet árulnak el a személyzeti osztályról, mint Démy-Gerőről. Felűnőek a szöveg ellentmondásai: a jellemzett egyszerre segítőkész főnök és kényeskedő, fölényes káder. Arról, ami javára szólt volna, nevezetesen hogy Démy-Gerő legalább folyékonyan beszélt két idegen nyelvet, a személyzetis említést sem tett, holott a munkáskáderek és párttagok általában semmilyen nyelven nem tudtak. Később keletkezett iratok Démy-Gerőt műveltsége és nyelvtudása miatt kifejezetten tehetséges és sikeres külkereskedőként jellemezték. Viszonylag kivételezett helyzete nem volt azonban elegendő rokonságának megvédéséhez: apját 1953-ban huszártiszti múltja miatt Balatonszemesen elbocsájtották állásából (nyugdíjasként egy üdülőben dolgozott). A hírszerzés kárpótlásul havi 600 forinttal megemelte a „Dunai”-nak fizetett juttatásokat. Legendázása folyamatosan sérült: 1954-ben a Ferrunion érdeklődött a korábban megjelölt munkahelyén, a MÚOSZ-ban Démy-Gerő után, ámde az ottani személyzetis azt a tájékoztatást adta, hogy ilyen nevű személy soha sem volt a MÚOSZ tagja. Ezek után a Ferrunion fel akart mondani neki, tervbe vett prágai kihelyezését először leállították. A hírszerzés beavatkozására Démy-Gerőt mégis áthelyezteték a Külkereskedelmi Minisztériumhoz (előkészítendő a későbbi kiküldetését), azonban ott is az a hír terjedt el róla, hogy különleges ÁVH-megbízással dolgozik a külkereskedelemben.

38. ÁBTL 3.2.1. Bt-372/4. Jelentés, 1953. augusztus 5. 101/39.

39. A nevet személyiségi jogi okokból rövidítettem.

40. ÁBTL 3.2.1. Bt-372/4. 28. 1953. december 17.

41. ÁBTL 3.2.1. Bt-372/4. 28.

42. ÁBTL 3.2.1. Bt-372/4. 29. Hajdúné személyzeti osztályvezető, 1953. december 17.

1954 októberétől a prágai követség kereskedelmi tanácsosaként dolgozott. Jellemző, hogy már kinevezése előtt elterjedt róla, hogy „az ÁVH tagja”. Kinevezését prágai főnökei előtt minden bizonnyal elégtelenül legendázták, így azok őt politikai ejtőernyősnek, illetve hírszerzőnek tartották – hiszen több mint szokatlannak számított egy újonnan felvett munkatárs szinte azonnali kiküldetése. Munkahelyére azonban egy idő után be tudott illeszkedni, és a hozzá tartozó vállalatok külkereskedelmi forgalmát 1956-ra megháromszorozta. 1956. szeptember 28-án Piros László belügyminiszternek írt levelet, amelyben sérelmezte, hogy nem engedik meg neki a pártba történő belépést, nem hordhatja kitüntetését, mert az a régi nevére szól (hozzá kell tennünk, a kitüntetést egy április 4-i ünnepségen felvette, de ezzel is csak azt érte el, hogy a követség párttitkára megjegyezte: „nem jó kérkedni azzal a kitüntetéssel, amit az ÁVH adott”). A kitüntetésből később is baja származott, mert az adományozási irat korábbi nevére szólt, és amikor munkahelyeinek személyzeti osztályai a viselési igazolást kérték tőle, nem tudta megmutatni.⁴³ Panaszolta továbbá, hogy személyi igazolványait nem anyakönyvezték, és emiatt a legegyszerűbb családi ügyeit sem tudja intézni. Példaként hozta fel, hogy az elhalálozott anyja utáni hagyatéki eljárást sem tudja lefolytatni, mivel új személyazonosságával ezt nem teheti, a régit pedig nem használhatja. Nagyobbik fia továbbra is eredeti nevét viselte, míg kisebbik már az újat. Munkatársainak is feltűntek az életlegenda inkonzekvenciái, ez különféle szóbeszédre adott okot: egyesek ÁVH-s ezredesnek tartották, sőt volt, aki neki tulajdonította a Sárváry László elleni sikertelen merénylet megszervezését is. Külön problémát jelentett, hogy bár a helyi pártcsoport is javasolta felvételét, Démy-Gerőnek utasítás szerint ez alól ki kellett térnie. Abban az időben viszont szinte kizárt volt, hogy párttagsággal nem rendelkező személy külföldi kiküldetésre kerüljön.

Bár a prágai követségen a forradalom napjaiban nem történt semmi különös, azt leszámítva, hogy kivágták az államcímert, és a KKM utasítása alapján a kereskedelmi kirendeltségen is megalakították a forradalmi bizottságot, az események a későbbiekben folyamatos intrikákra adtak módot Démy-Gerő ellen. Azzal vádolták, hogy örömmel jelentette be az „elvtárs” megszólítás eltörlését és aktívan részt vett az „ellenforradalmi hangulat” keltésében, valamint kifogásolta, hogy a Köztársaság téri vérengzések fotóit kirakták a kirendeltség kirakatába, és ezzel megszenteltették a „szent magyar forradalmat”.⁴⁴ Azonban egyáltalán nem biztos, hogy ezek a vádak tényeken alapultak. A terjedelmes fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvét olvasva inkább arra kell következtetnünk, hogy Démy-Gerőnek rossz viszonya lehetett kollégáival, akik csak az alkalomra vártak, hogy ártsanak neki.

Az érintett ugyan nem érezte magát felelősnek azért, hogy egy terrorszervezetet szolgált, de bizonyos jelek mégis arra utalnak, hogy helyzetét nem dolgozta fel. Egy 1958. november 7-én Kádár Jánosnak írt panaszlevélben Démy-Gerő ugyanis azt írta, hogy „az 1956-os rehabilitációs perek és exhumálások, valamint egyéb politikai meg-

43. ÁBTL 3.2.1. Bt-372/4. 122. Jelentés, 1962. február 7.

44. ÁBTL 3.2.1. Bt-372/4. 65. Prága, 1958. február 24.

*nyilatkozások teljesen megzavartak. Tisztán éreztem, hogy én nem egyes bűnös útra tért vezetőt szolgáltam az ÁVH-nál, hanem a szocializmust építő dolgozó népet, mégis rendkívül zaklatott idegállapotba kerültem.*⁴⁵

1958. február 28-án hazarendelték, március végétől az Elektroimpexhez került, mint főelőadó. Bár ezt visszaesésként élte meg, ügybuzgalma nem lankadt, 1958. április 26-án már írásos javaslatot tett a külkereskedelmen belüli hírszerzés megszervezésére. A már említett, 1958. november 7-i, Kádár Jánosnak írt levelében kérte a pártba történő felvételét is, amelyet azonban tartója, Mészáros alezredes elutasítani javasolt, mivel „*kizáró oknak tartom katonatiszti múltját, hogy apja horthysta alezredes volt, felesége pedig volt földbirtokos leánya*”.⁴⁶ Emellett 1956-os, állítólag problémás viselkedését (aminek adatai kizárólag a személyzeti osztály intrikáin alapultak) is felhántorgatta neki.

1958. november 18-án a II/3-5. alosztálytól Mészáros József alosztályvezető és Móró István osztályvezető szolgálati jegyen kérte a BM Állampolgársági és anyakönyvi osztályvezetőjét, hogy a hagyatéki ügyben a szükséges lépéseket tegyék meg. Lakását a forradalom alatt kifosztották – minden bizonnyal széles körben ismert volt, hogy személyének köze van az ÁVH-hoz, ráadásul prágai távolléte alatt a lakást a BM konspiratív találkozóhelyként is használta. Érdekes azonban, hogy az újjászerveződő állambiztonság már decemberben felkutatta a betörőket, és mindent visszaszerzett és visszajuttatott neki, beleértve a hírszerzési munkájával kapcsolatos feljegyzéseit is.

A BM Igazgatásrendészeti osztály viszonylag későn, csak 1959 áprilisában intézte el Démy-Gerő és felesége születési és házassági anyakönyvi átíratását, egy év múlva pedig gyermekei anyakönyvi papírjait is megváltoztatták. 1961 márciusában újra levelet írt Kádárnak, amelyben pártba történő felvételét és kitüntetését jelenlegi nevére történő átíratását kérte – utóbbira azért is szüksége volt, mert elvileg gyermekének egyetemi felvételijét segítette volna. Ezúttal Vértes János alezredes már támogatta kérelmét, amely elintézetlen maradt, mert 1962. január 31-én Pap János belügyminiszterhez ugyanabban az ügyben intézett levelet. A kitüntetés ügyében vizsgálat is indult, de az csak arra a megállapításra jutott, hogy a Démy-Gerőnek adott példányt nem törzskönyvezték, arról semmilyen dokumentáció nem létezik. Ez rendkívül lehangolta az érintettet, aki magától visszaszolgáltatta az érdemrendet a hírszerzésnek. Vértes 1962. február 7-én kérte az állambiztonsági miniszterhelyettest, hogy készítsen egy előterjesztést az Elnöki Tanács felé a kitüntetés újbóli adományozásáról. Ez még az év során megtörtént – konspirációs okokból az adományozás indoklásaként az szerepelt, hogy szovjet katonákat mentett meg.⁴⁷ Személyével azonban új munkahehlyén is gondok adódtak, mivel nem titkolta BM-es kapcsolatait és rossz viszonyban volt munkatársaival, akik konspirációs legendájának hiányosságaira is felfigyeltek.

45. ÁBTL 3.2.1. Bt-372/4. 84. 1958. november 7.

46. ÁBTL 3.2.1. Bt-372/4. 82. Feljegyzés 1958. november 14.

47. ÁBTL 3.2.1. Bt-372/5. 3. Összefoglaló jelentés, 1964. január 28.

Nem lehetett magyarázatot találni arra, hogy miért nem engedélyezik egyetlen nyugati utazását sem, holott a hozzá hasonló beosztású személyeknél ilyen problémák nem adódtak. Nem tudni, hogyan, de a hírszerzéshez ráadásul visszajutott az az információ, hogy az MHBK kémszolgálat a beazonosította Démy-Gerőt mint a hírszerzés ügynökét, ezért attól is tartani kellett, hogy egy esetleges nyugati útja esetén az ellenséges titkosszolgálatok letartóztatják.⁴⁸

Az Elektroimpexnél személye tarthatatlanná vált, és megoldást újra csak valamilyen szocialista országba történő kiküldetése jelenthetett. Egy 1963-as átirat szerint „*évekre kivonhatjuk abból a munkakörből, ahol a nyugati kiutazásainak letiltása ismétlődő, egyre fokozódó konspirációs problémát jelent*”.⁴⁹ 1963 decemberében a III/II. csoportfőnökségnek tervezték átadni, de erről már Bt-dossziéja nem tartalmaz adatot. Az utolsó információ 1966-ban keletkezett: ekkor intézkedett a hírszerzés Démy-Gerő apja nyugdíjának 1200 forintra emeléséről. A Bt-dossziéba 1973. február 21-én kértek betekintést, ekkor ugyanis Démy-Gerő Sándor Elektroimpex-megbízottként Algériába utazott, ami a következő év folyamán meg is történt. Az Elektroimpexnél vezetői elégedettek voltak vele, és 1964-ben a televíziós osztály helyettes vezetőjének is kinevezték. Pozitívumaként írták le magas általános műveltségét, jó tárgyalóstílusát, kiváló technikai ismereteit (amelyet mellesleg mint ludovikás tiszt sajátított el és alkalmazott a gyakorlati életben, sok társához hasonlóan).

Áthelyezése azonban nem történt meg, és 1971-ig sem a kémelhárítás, sem a hírszerzés nem foglalkoztatta. Csak Gergely Attila alezredes a III/II-a alosztályról tartotta vele, „Garami” fedőnéven, a kapcsolatot. Érdekes módon engedélyezték számára a nyugati utakat, így kiküldöttként járt Olaszországban, Dániában, Svájcban, Finnországban, Svédországban, Libanonban, Irakban, Kuvaitban és Líbiában.

Démy-Gerő felesége 1968-ban meghalt, 1971-ben újra nősült (új felesége is a kémelhárítás munkatársa volt⁵⁰). Ebben az évben az NSZK-ba történő utazását is engedélyezték. A kémelhárítás abból indult ki, hogy az ellenséges hírszerző szervek Démy-Gerőt ugyan be tudják azonosítani névváltoztatása dacára is, azonban az számukra sem lesz tisztázott, hogy 1951-ben a Sárvány-ügy mit is jelentett pontosan. Ezért Démy-Gerő azt a legendát találta ki magának, hogy amennyiben kérdőre vonják, azt mondja, hogy Sárvány próbálta beszervezni őt, és amikor ez nem sikerült, akkor épenséggel őt rabolták el.

„Póker Tamás”

Aki egyszer hírszerző, az az is marad, gondolhatnánk arról, ami a továbbiakban történt. Démy-Gerőt ugyanis újból alkalmazásba vették, immár „Póker Tamás” fedőné-

48. Lásd a határozat 1964. január. ÁBTL 3.2.1. Bt-372/5. 19–20.

49. ÁBTL 3.2.1. Bt-372/4. 133., BM III/I. Csoportfőnökség, 1963. október 17.

50. Lásd ÁBTL 3.2.1. Bt-372/5. 84. Az 1977. szeptember 30-i átirat. A hírszerzés átirata azt is megjegyezte, hogy a feleséget lehetőségek hiányában nem vették át és nem is foglalkoztatják.

ven.⁵¹ Kapcsolattartója a III/I-11-A alosztály volt. Minderre az teremtett alapot, hogy az Elektroimpex négy évre Algériába helyezte ki. Feladata elsősorban a harmadik országos tevékenység volt, azaz az Algériában tartózkodó német, amerikai és angol tippszemélyek felkutatása. Emellett Kínával kapcsolatos információk gyűjtésével is megbízták.

Algéria ebben az időben egyáltalán nem számított eseménytelen állomáshelynek. Az ország csak 1962-ben, hosszú polgárháború után nyerte el függetlenségét. Az algériai politika 1973-tól támogatta a nyugat-szaharai Polisario fegyveres terrorista mozgalmat. Egyiptom és Líbia között több alkalommal algériai politikusok közvetítettek.⁵²

Démy-Gerő kapcsolattartója az „Arányi Árpád” fedőnevű algéri rezidens tiszt volt. 1976-ig túl sok információt nem adott, amit azzal indokolt, hogy hivatali ügyei rendkívül leterhelték. Beszámoltatása így általában magyarországi szabadsága alatt történt. Egy vele kapcsolatos irat azonban arra is utal, hogy foglalkoztatása a hírszerzés irányításának hiánya miatt nem valósult meg rendszeresen.⁵³ 1974-ben egy, 1975-ben kettő, 1976-ban négy, 1977-ben hét, 1978-ban pedig nyolc jelentés maradt fenn „Póker Tamás” dossziéjában. „Póker” már 1973 nyarán kihelyezésre került Algírba – ez is inkább azt mutatja, hogy a hírszerzés belső szervezetlensége miatt nem volt megfelelő a vele való munkakapcsolat, mint ahogyan az is a dezorientációt illusztrálja, hogy jelentései néha hónapokig nem érkeztek be a központba. Az 1974. augusztus 30-i magyarországi szabadságán tartott beszámoltatáson „Póker Tamás” maga is megemlítette, hogy a rezidens még nem szakított időt arra, hogy tájékoztassa valós feladatairól. Ahhoz képest, hogy „Póker Tamás” a hírszerzés egyik legjobban minősített hálózata volt, különösen furcsa ez a slendriánság. Ráadásul az algériai rezidentúra nem rendelkezett túl sok hálózati személlyel, ami magyarázta volna a rezidentúravezető leterheltségét: az iratok tanúsága szerint csak „Tuboly” nevű hálózatra van még konkrét adat.

Algírban változatos társadalmi kapcsolatokat épített ki: szorosabb viszonyba került az EAG Telefunken képviselőjével (akitől például tudomást szerzett német segítséggel épülő lőszergyákról), a vatikáni államtitkárság gazdasági igazgatójával és a Goethe Intézet vezetőjével, akiktől politikai információkat is szerzett. Ezek részben harmadik országra, részben az algériai helyzetre vonatkoztak. Utóbbiról egy Djamal Baghdadi nevű matematika- és közgazdászprofesszor adott igen érdekes és értékes információkat. Az 1976. szeptember 30-i beszámoltatáson „Póker” felvetette, hogy jó lenne, ha kaphatna diplomata-áron évi 4-5 üveg whiskyt, amit a munkavacsorákon

51. Lásd ÁBTL 3.2.3. Mt-655/15.

52. Algéria történetére lásd Wöhler-Khalfallah, 2004.

53. „*Úgy tűnik, »Póker« sokkal aktívabb lenne, ha erre a helyszínen is ösztönöznék.*” (Kovács József r. százados). ÁBTL 3.2.1. Bt-372/5. 76. Jelentés „Póker Tamás” fn. tmt-vel történt találkozóról, 1976. szeptember 30.

használta fel – a hírszerzéstől ugyanis addig semmilyen fizetéskiegészítést nem kapott.

A kapcsolattartás elhanyagolásával komoly lehetőségektől estek el, mert „Póker” – aki fedőnevének is általában csak első részét használta – érdekes társadalmi kapcsolatokat alakított ki. Ismeretségbe került például Khali Khaleddel, az algériai távirati iroda ENSZ-kiküldöttével, akinek rokona az algériai rendőrség sajtóosztályának vezetője volt. Rajta keresztül az algériai belügyminisztérium kapcsán is megtudhattak adatokat. A vatikáni államtitkárság gazdasági igazgatója, Pater Jean Nicolá különösen érdekes kapcsolatrendszerrel rendelkezett, mivel az algériai elitből sokan csak formálisan hagyták el a keresztény egyházat (az új alkotmány minden keresztényt muzulmánként nyilvánított, így az algériai állampolgárságot felvevő Nicolá is a Djillalali nevet vette fel). Emellett az algériai katolikus egyház a francia megszállás alatt sebesültek ápolásával és bújtatásával támogatta az algériai forradalmárokat, és ennek köszönhetően komoly pozíciókkal rendelkezett az algériai politikai elitben, még a Forradalmi Tanácsban is. Így a hercegprímás el tudta érni azt is, hogy amikor az algériai csendőrség 1975 szeptemberében több templomot lefoglalt, néhány napon belül ezeket az egyháznak visszaadta.⁵⁴ A hírszerzés szerint Nicolá még a Muzulmán Testvériség nevű szervezettel is kapcsolatban volt, és erről is információkat kívántak szerezni, bár „*a szervezet rendkívül reakciós és várható hogy minden eszközzel akadályozni fogja a szocializmus építésének folyamatát*”.⁵⁵ Mindennek az adott jelentőséget, hogy Algériában csakugyan zajlott ekkoriban egy szocialisztikus gazdaságátalakító kísérlet, ami azonban elsősorban vidéken élénk ellenállást szült és a Muzulmán Testvériség befolyásának erősödéséhez vezetett. Emellett arról is értesülést szerzett, hogy az algíri elnöki palotához titkos föld alatti alagutat építenek.

A hírszerzés sajátos forráskezelésére példa a Démy-Gerő jelentései kapcsán a hírszerzés látókörébe kerülő Adamec (másutt Adamits) Iván ügye. A róla szóló jelentés⁵⁶ azzal kezdődik, hogy megadják születési adatait (1943. XII. 22., Rimaszombat), majd megállapítják, hogy Csehszlovákiában született – holott ez az ország a kérdéses időpontban nem létezett, és Rimaszombat 1938–1945 között Magyarországhoz tartozott. A hírszerzés megállapította azt is, hogy Adamec fiatalon megnősült, és felesége is magyar állampolgár volt. Ő is Magyarországra költözött, ahonnan 1968-ban disszidált. A hírszerzés megállapította, hogy Adamec Algírban keresi a magyarok társaságát – azt már nem írták meg, hogy feltehetően azért, mert az ő anyanyelve is a magyar volt –, és megállapították, hogy anyagi lehetőségeit meghaladó életmódot folytat. Az ügynek nem lett folytatása, viszont arra ez az eset is alkalmas, hogy rámutasson a forráskritika szükségességére, ami az állambiztonsági dokumentumok esetében különösen fontos.

54. ÁBTL 3.2.3. Mt-655/15. 27. Jelentés, 1978. január 25.

55. Seres jelentése, 1978. május 15. ÁBTL 3.2.3. Mt-655/15. 76.

56. ÁBTL 3.2.3. Mt-655/15. 41–42.

Az utolsó évek

Démy-Gerő 1978-ban végleg hazautazott, és 1983-ban nyugdíjba is vonult. Nyugdíjasként egy építőipari kisszövetkezetben dolgozott tanácsadóként. Régi kapcsolatai közül családja szerint csak Bónis Andor határőrrel járt össze, de ez a kapcsolat sem volt túl szoros. Legendázásának hiányosságai nagymértékben felelősek voltak azért, hogy utolsó éveit teljes visszavonultságban töltötte.

A nyugdíj kapcsán egyébként újra felmerültek a legalizálás kérdései. Az alapvető gondot az okozta, hogy Démy-Gerő névváltoztatása hivatalosan csak 1959-ben történt. Arról, hogy előtte munkája után fizetett SZTK-t,⁵⁷ semmilyen irata sem volt, és értelemszerűen nem is kaphatott ilyet. A BM az 1951–1959 közötti időszak igazolását átvállalta ugyan, de az SZTK levonását 1978-ban már ők maguk sem tudták, hogy hogyan intézték erre az időszakra. A nyugdíjalapnál számításba vehető időt először 1952. július 1-től (ekkortól állítottak ki neki munkakönyvet), majd 1949. január 1-től állapították meg részére. Érthető módon Démy-Gerő egyik megoldással sem értett egyet, hiszen ha nem változtat nevet, akkor 1939-től lett volna munkaviszonya. Végül 1981-ben Horváth István belügyminiszter helyt adott kérelmének. 1983. január 14-én javaslat készült a hálózatból történő kizárására, amit Bogye János csoportfőnök engedélyezett. Az erről készült irat szerint „*a csoportfőnökség egyik legeredményesebb ügynöke volt*”.⁵⁸ Dossziéjába azonban továbbra is csak a Főcsoportfőnök helyettesének engedélyével lehetett betekinteni. Iratait 2030. 12. 31-ig titkosították, a minősítést 2011. november 16-án oldották fel.

A rendszerváltás után Démy-Gerőnek csak egyszer akadt gondja. Kubinyi Ferenc háromrészes, meglehetősen tendenciózus tévéműsorában őt is megnevezte, mint a kommunista tettesek egyikét. Démy-Gerő a BM-en keresztül tiltakozott a tévéműsor miatt⁵⁹ – korántsem ő volt az egyetlen –, és a BM elérte, hogy a közszolgálati tévé ne ismétlje meg a sorozatot. Az MHBK részéről senki sem kísérelte meg felelősségre vonni – holott a rendszerváltáskor még a szervezet több prominense életben volt, nem beszélve a Démy-Gerő miatt felakasztottak rokonságáról. Démy-Gerő Sándor 1996-ban halt meg. Még az 1990-es évek elején magnóra mondta az élettörténetét. Ebből azokat a részeket, amelyek az 1949 utáni időszakot érintik, feleségre megsemmisítette.⁶⁰

57. A rövidítés a Szakszervezetek Társadalombiztosítási Központja kifejezést takarta. A szocializmusban az egészségügy finanszírozása ezen a szervezeten keresztül történt.

58. ÁBTL 3.2.1. Bt-372/5. 122. Javaslat, 1983. január 14.

59. Családtag közlése a szerzővel 2018. június 3.

60. A visszaemlékezést a család nem bocsátotta rendelkezésemre.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.11.4, I. sorozat – A hírszerzés történetéhez kapcsolódó iratok gyűjteménye (1960)

1980–1989: IV. tétel: Vértes János: A szocialista magyar hírszerzés kialakulása és tevékenységének első évei 1947–1953 (szerk. Szluka Endre, közrem. Ágoston Kálmán). kézirat, 1983

3.1.9. V-73214/1. Dudosits József

3.2.1. Bt-372/4, 5. „Dunai”

3.2.3. Mt-655/4, 15. „Dunai” és „Póker Tamás”

3.2.5. O-8-012 „Tirol”

Hivatkozott irodalom

Gecsényi, 1993

Gecsényi Lajos: Omega jelenti. ÁVO kontra osztrák elhárítás. *História*, 1. sz. 11–12.

Gecsényi, 2012

Gecsényi Lajos: Az ausztriai magyar katonai emigráció a Hadügyminisztérium Katonapolitikai Csoportfőnökség célkeresztjében. A Dósa Attila és Kovács Attila elleni akciók, 1949-1950. In: Határon innen, határon túl. *Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára*. Szombathely, Szombathely Megyei Levéltár, 129–135.

Fráter, 2012

Fráter Olivér: Párhuzamos kémhistóriák – avagy út Vásárhelyről a hírszerzési szolgálatokig.

http://www.emlekpont.hu/publikaciok/dokumentumok/fo/Habram_Nandor.pdf
(utolsó letöltés: 2019. március 21.)

Radnóczy, 1998

Radnóczy Antal: A magyar katonai emigráció története (1945–1990). *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. évf., 3. sz. 728–744.

Rainer, 2018

Rainer M. János: *Századosok*. Budapest, Osiris.

Soós, 2010

Soós Mihály: „Z”: Egy megfigyelés története. Előkészületek az MHBK vezetőjének, Zákó Andrásnak erőszakos hazahozatalára. *Betekintő*, 3. sz.

Sz. Kovács, 2013

Sz. Kovács Éva: A magyar hírszerzés tevékenysége Ausztriában (1945–1965). *Betekintő*, 2. sz.

Ungváry, 2014

Ungváry Krisztián: Az MHBK szürke eminenciása: Zákó András és az ellene folytatott állambiztonsági eljárások. In: uő: *Tettesek vagy áldozatok? Feltáratlan fejezetek a XX. század történelméből*. Budapest, Jaffa, 58–81.

Wöhler-Khalfallah, 2004

Khadija Katja Wöhler-Khalfallah: *Der islamische Fundamentalismus, der Islam und die Demokratie. Algerien und Tunesien: Das Scheitern postkolonialer „Entwicklungsmodelle“ und das Streben nach einem ethischen Leitfaden für Politik und Gesellschaft*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.

Zsitnyányi, 2001

Zsitnyányi Ildikó: „A hazáért mindhalálig!” A magyar tisztikar ellen irányuló perek, 1945–1953. In: Okváth Imre (szerk.): *Katonai perek. 1945–1958*. Budapest, Történeti Hivatal, 173–198.

Kulcsszavak: *Ausztria, hadtörténelem, hírszerzés*

The way of life of Sandor Démy-Gerő

The most important agents of the Hungarian foreign espionage have so far received little attention in research, because of the lack of documents. The present study attempts to examine the curriculum vitae of a person who was considered to be a particularly successful agent. Sándor Démy-Gerő was originally a career officer of the Royal Hungarian Army. He first joined a spy group that had been working for France against the communist Hungarians. This espionage group was called the Association of Hungarian Front Fighters (MHBK) and regularly sent couriers to Hungary. During his first assignment Démy-Gerő changed the fronts and moved to the Hungarian state security. He became the main source in the MHBK and contributed significantly to undermine the espionage attempts of this organization. Several spies have been arrested and executed in Hungary for his reports.

Démy-Gerő finally had to be recalled in 1951. The attempts to give him a new identity were difficult. Although he was one of the most successful agents, his leadership officers remained suspicious of him. It is remarkable how the Hungarian State Security dealt with its best agent.

Between 1974 and 1978 Démy-Gerő was reactivated under the name "Póker Tamás" and was used in Algeria. After his retirement, he got troubles because the state security over his time in illegality found no more documents and therefore his most important years in Austria have not been included in his pension payments.

Neuspiller Ferenc

A római rezidentúra malacperselye. Miért támogatott a magyar hírszerzés egy olasz disznóhizlaldát?

Az 1956-os forradalom és szabadságharcot megelőzően a hírszerzés a Belügyminisztérium II. Főosztályához tartozott.¹ Ennek olaszországi központja az 1950-es évek elején az elsők között felállított római rezidentúra volt.² A rezidentúra hírszerzőinek feladatait egy 1954. augusztus 31-én kiadott munkatervi utasítás szabályozta. Az utasítás felsorolta, hogy mely olasz intézményekről kell információkat szerezni, illetve lehetőség szerint beépülni. A felsorolt intézmények a következők voltak: Miniszterelnökség, Külügyminisztérium, Belügyminisztérium, Hadügyminisztérium, vatikáni hírszerző szervek, vatikáni államtitkárság, Külkereskedelmi Minisztérium, illetve a fontosabb pártok felső vezetése, mint például a Kereszténydemokrata Párt vagy a Szociáldemokrata Párt.³ Az olasz Belügyminisztériumba való beépülés miatt a hírszerzés rendőröket is igyekezett beszervezni. A szervezési kísérletek közül az egyik legígéretesebb egy őrmesternek, Giovanni del Nerónak az esete volt, akinek a remélt információkért cserében a rezidentúra tisztjei jelentős összegeket adtak át. A kapott pénzt az olasz rendőr egy, a főváros közelében lévő gazdaságba fektette, mely profilját tekintve disznóhizlaldással foglalkozott.

Del Nero dossziójából nemcsak az derül ki, hogyan sikerült elérnie a kért összegek átadását, hanem mélyebb bepillantást is nyerhetünk a terepen szolgáló magyar hírszerzők mindennapjaiba. Ezenkívül lehetőség nyílik arra, hogy megismerjük az olasz belbiztonsági szervek felépítését és működését, illetve feltételezvéen, hogy del Nero az olasz elhárítás embere volt, megtudhatjuk, hogy az olasz elhárítás milyen módszerekkel dolgozott.

Giovanni del Nero személye először 1949-ben vetődött fel a magyar hírszerzés számára, amikor jellemzéseket kellett készítenie a Római Magyar Akadémián lakó diszsidens magyarokról. A munka elvégzése során találkozott a római rezidentúra „Li-

1. Palasik, 2011: 3.

2. Tóth, 2011: 4.

3. Csorba, 2014: 390–392.

geti” fedőnevű tisztjével, akinek szóbeli információkkal szolgált az akadémián tartózkodó emigránsokról, és bizalmas rendőrségi személyi lapokat mutatott be neki például a rendőrségi besúgó Bíró Istvánról, aki az olaszok és az angolok megbízásából a magyarok ellen dolgozott.⁴ „Ligeti”, vagyis Banfi Florio / Barabás Holik István 1948 és 1950 között Kardos Tibornak, a Római Magyar Akadémia igazgatójának⁵ a titkára volt. Ebben a pozíciójában dolgozott a magyar hírszerzésnek, de a kapcsolat megszakadt, amikor 1950-ben elbocsátották. Néhány éves szünetet követően, 1954-ben „elvi és hazafias alapon” újra beszervezték, és rendszeres havi juttatásban részesítették hírszerző munkájáért cserében. 1958 és 1965 között ismét Rómában tartózkodott. 1965-ben hazatérésre szólították fel, amit megtagadott, és öngyilkosságot követett el.⁶

„Ligeti” 1950-es elbocsátásakor felmerült a lehetőség, hogy az olasz rendőrrel a hírszerzés „Perényi” fedőnevű ügynökén keresztül tartsák a kapcsolatot, de mivel del Nero szerint „Perényi” az olasz rendőrség beépített embere volt, a kapcsolat megszakadt.⁷ „Perényi” egyébként ugyanebben az évben hazatérésre jelentkezett feleségével együtt, de kérésüket elutasították.⁸

Néhány évvel később, 1955. április 26-án del Nero véletlenül találkozott Dobai Jánossal, a római rezidentúra „Seres István” fedőnevű tisztjével, aki a követség sajtóattaséjaként dolgozott Rómában.⁹ Rövid tanulmányozást követően kiderült, hogy az olasz rendőr az Idegeneket Ellenőrző Szolgálatnál (Ufficio Vigilanza Stranieri – UVS) teljesít szolgálatot, ahol külföldi személyek, főként a népi demokratikus országok diplomatái mozgásának ellenőrzése a feladata.¹⁰ A Belügyminisztériumhoz tartozó UVS-t nagyobb olasz megyék székhelyeinek rendőrkapitányságain belül hozták létre, a külföldiek ellenőrzése céljából. Az UVS-nek ezenkívül informátorhálózatot kellett kiépítenie, hogy kémelhárítási feladatot tudjon ellátni, illetve hogy baloldali pártok tevékenységéről szerezzen információkat.¹¹

A magyar hírszerzés azért feltételezte – egyébként teljes joggal –, hogy az UVS együttműködik az olasz elhárítással, mert egy hasonló magyarországi szervezet is segítette a magyar kémelhárítás munkáját. Ez a szervezet a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hivatal (KEOKH) volt, melynek feladatai közé tartozott a Magyarországra beutazó külföldi állampolgárok ellenőrzése, utazásuk, letelepedésük, az országban tartózkodásuk engedélyezése és az ehhez benyújtott kérelmek elbírálása. A

4. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Jelentés „Köves” beszervezéséről, 1955. május 11.

5. Kardos Tibor a középkor és reneszánsz magyar irodalmának kutatója. Egyetemi tanulmányait Pécsen kezdte, ahol megalapította a Batsányi Társaságot, majd Rómában folytatta. 1946-tól a római Sapienza egyetemen magyar irodalmat tanított, ezt követően lett a Római Magyar Akadémia igazgatója. 1950-től az ELTE olasz tanszékének tanszékvezető tanára. Lásd: Fejtő, 1986: 81–83.; ÜMIL, é. n.: 967.

6. Fejérdy, 2009: 62.

7. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Jelentés „Köves” beszervezéséről, 1955. május 11.

8. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Jelentés „Köves” beszervezéséről, 1955. május 24.

9. „Seres” azonosítását megadja: Bottoni, 2010: 260.

10. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Jelentés „Köves” beszervezéséről, 1955. május 11.

11. De Lutiis, 2010: 49–50.

második világháború után, az 1945-ös átszervezés következtében a KEOKH a Belügyminisztérium keretei között működött, majd 1948. szeptember 6-án beolvadt a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságába (BM ÁVH). Ennek során a B jelzésű, operatív belföldi, külföldi figyelő feladatokat, illetve a határon túli hírszerző feladatokat ellátó osztályhoz helyezték. 1950-ben az önálló ÁVH létrehozásával a KEOKH az I. Operatív Főosztályhoz tartozó Kémelhárító Osztály keretein belül alosztályként folytatta tevékenységét. 1951-től Péter Gábor döntésének értelmében a kémelhárítás a KEOKH-on keresztül végezte a külföldi ki- és beutazók ellenőrzését. Az 1956-os forradalom és szabadságharcot követően egy ideig az állambiztonsági szervektől szervezetileg elkülönült ugyan, de együttműködött az Országos Rendőr Főkapitányság (ORFK) II. (Politikai) Nyomozó Főosztályával, míg 1961-ben a BM II/2. (Kémelhárító) Osztály vezetőjének hatáskörébe utalták. Feladata innen a Magyarországra érkezett nyugati állampolgárok és magyarországi szállásadó rokonaik ellenőrzése, a vízumkérelmek alapján nyilvántartás készítése, beutazások engedélyezése, kiutasítás kezdeményezése és az állambiztonsági, rendészeti, igazgatási szervek közötti együttműködés koordinálása volt, ezeken kívül jeleznie kellett, ha több operatív szerv párhuzamosan foglalkozott külföldi állampolgár megfigyelésével.¹²

Az UVS és az olasz elhárítás közötti együttműködést megerősítette, hogy egy nem sokkal korábban beszervezni kívánt rendőr, Nicola Cotuli, fedőnevén „Pietro”, elárulta a magyar hírszerzésnek, hogy az UVS szemmel tartja az olasz kommunistákat, és azokat a veszélyesnek tekintett személyeket, akikről feltételezik, hogy idegen hatalomnak dolgoznak. Ezenkívül a szolgálatnak köszönhetően az olasz Belügyminisztériumban nyilvántartást vezetnek mindenkiről, aki politikai szempontból nem megbízható, és akiket egy konfliktus esetén azonnal le is tartóztatnának.¹³

Az említett találkozón az olasz rendőr felajánlotta „Seres”-nek, hogy információkat ad át az UVS szervezetéről, tevékenységéről, módszereiről, az olasz rendőrségről és elhárításról, illetve az ekkor már Rómában működő FAO-ról.¹⁴ Az ENSZ Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezete (Food and Agriculture Organization) 1951-ben költözött át Washingtonból az olasz fővárosba. A FAO célja a fejlődő világbeli éhínségek megszüntetése, a mezőgazdasági termékek elosztásának javítása. Ennek érdekében szoros nemzetközi együttműködést alakít ki a nemzeti mezőgazdasági szervek között, és megfigyelő- (monitoring-) rendszert hoz létre a terméseredmények megbecsülésére. Mivel ehhez minden modern technikai eszköz a rendelkezésére áll,¹⁵ del Nero érthető okokból feltételezte, hogy a FAO hírszerző központként működik.

Mivel munkájából és az általa felajánlott információkból adódóan az olasz rendőr érdekesnek tűnt a római rezidentúra számára, 1955-ben megkezdődött beszervezése, amit a magyar hírszerzés rövid időn belül szeretett volna befejezni. A realizálás azon-

12. Krahulcsán, 2011: 1–7.

13. Neuspiller, 2018: 108.

14. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Jelentés „Köves” beszervezéséről, 1955. május 11.

15. Blahó–Prandler, 2001: 150–151.

ban igencsak lassan haladt. Ennek egyik oka az volt, hogy del Neróról nem sikerült egyértelműen megállapítani politikai hovatartozását. Azt többször is kijelentette, hogy ő nem politikai pártoknak vagy kormányoknak, hanem csak a hazájának dolgozik. Ezt megerősítendő elárulta „Seres”-nek, hogy még a világháború alatt figyelmeztette azokat a személyeket, akiket a németek le akartak tartóztatni, sőt az Olasz Kommunista Párt (Partito Comunista Italiano – PCI) vezetőjével, Palmiro Togliattival is előre közölte, hogy le akarják lőni.¹⁶ Togliatti ellen 1948. július 14-én valóban követtek el merényletet, amikor a parlament épületénél rálóttek, és bár hosszú időre kórházba került, végül túlélte.¹⁷

Politikai hovatartozásának megítélését nem könnyítette az sem, hogy pozitívan nyilatkozott az ekkor kezdődött szovjet–jugoszláv tárgyalásokról. 1955 májusában ugyanis, szakítva a korábbi hozzáállással, a Szovjet Kommunista Párt (SzKP) főtitkára, Nyikita Hruscsov Belgrádba utazott, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) főtitkárával, Joszิป Broz Titóval találkozzon. A találkozót követően, 1955 júniusában a két főtitkár közös nyilatkozatot írt alá a két ország kapcsolatáról, melynek értelmében nem avatkoznak be egymás belügyeibe sem gazdasági, sem politikai, sem ideológiai szempontból, és megerősítették, hogy mindkét ország saját politikai struktúrával és társadalmi rendszerrel rendelkezik. Habár ezzel sikerült rendezni az ekkor már évek óta fennálló konfliktust, Jugoszlávia sem a katonai, sem a gazdasági szövetséghez nem csatlakozott, a KGST-ben is csak megfigyelői státuszt kapott.¹⁸

Saját állítása szerint nemcsak del Nero, hanem munkatársai közül mások is igyekeznek távol tartani magukat a politikától, hiszen a fasizmus bukása után mindenki óvatosabb lett. A gyilkosokat, csalókat, hazaárulókat azonnal le kell tartóztatni, mondta de Nero a politikai okokból való üldözésnél viszont már nem árt az óvatosság, hiszen „*a tulbuzgók [sic!] vagy el lettek ítélve, vagy az uccára [sic!] kerültek, ezért a vezetők is most óvatosak, de a beosztottak többsége még inkább óvatos*”.¹⁹

Mivel a politikai alapon történő beszerzés a fent említett okok miatt nem jöhetett létre, a magyar hírszerzésnek más módot kellett találnia az olasz rendőr konspirálására. Ez a mód az anyagi ellenszolgáltatás volt. Del Nero 66 ezer lírás fizetése ugyanis meglehetősen alacsonynak számított a korszakban, ráadásul az olasz rendőr állandóan hangoztatta anyagi nehézségeit. Mivel fizetése nem volt elég arra, hogy magának és családjának kényelmes megélhetést biztosítson, ezért pénzét egy Róma melletti gazdaságba fektette, ahol elsősorban disznóhizlálással foglalkozott. Elmondása szerint munkája mellett mással nem foglalkozhatna, gazdasága illegális, de „*mindég [sic!] keresett és keres olyan elfoglaltságot, amivel családjának biztosítsa [sic!] a zavartalan[,] nyugodt megélhetést*”.²⁰ (Itt szeretném emlékeztetni a Kedves Olvasót

16. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Jelentés „Köves” beszerzéséről, 1955. május 24.

17. Ginsborg, 2003: 118.

18. Jelavich, 1996: 339–340.

19. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Jelentés „Köves” beszerzéséről, 1955. május 30.

20. Uo.

arra, hogy a jelentést író „Seres” civil foglalkozását tekintve sajtóattaséként dolgozott Rómában!)

A remélt anyagi ellenszolgáltatásért cserében del Nero közölte az UVS vezetőjének nevét (amit a magyar hírszerző tisztnek nem sikerült megjegyeznie!), osztályvezetőjéről (akinek neve szintén nem szerepel a jelentésben!) pedig elárulta, hogy a fasizmus éveit Párizsban és Svájcban teljesített követségi szolgálatot, és mivel a rendőrség embere volt, feladatai közé tartozott a követségi beosztottak ellenőrzése. A közölt információkon kívül az olasz rendőr belenézett „Seres” anyagába is, akinek korábban szerinte azért nem adták meg a zónakilépési engedélyt az olasz hatóságok, mert viselkedésének ellenőrzése közben felfigyeltek arra, hogy túl sokat mozog, ami gyanússá tette őt az olasz elhárítás szemében.

A találkozón egyébként del Nero erőteljesen panaszkodott az olasz belpolitikai életre. Állítása szerint ugyanis az Egyesült Államok a Vatikánon keresztül élelmiszer-csomagot küldött ajándékba az olasz rendőröknek, ezt az ajándékot azonban a belügyminiszter nem engedte kiosztani, mert a rendőrök nagy része a Kereszténydemokrata Párt (Democrazia Cristiana – DC) ellen szavazott.²¹ Ez a történet tökéletesen beleillik az akkori olasz belügyminiszter, Scelba jellemzésébe. Scelba 1947-től az Alcide de Gasperi által vezetett kormány kulcsszereplője volt. A DC konzervatív szárnyához tartozó politikus komoly politikai és társadalmi feszültségek közepette lett belügyminiszter. Ténykedését azzal kezdte, hogy a rendőrséget (Polizia di Stato) és a csendőrséget (Arma dei Carabinieri) megtisztította a baloldalinak tekintett korábbi partizánoktól, majd nem ritkán brutális módszerekkel avatkozott be a munkások és parasztok tiltakozó akcióiba, általában az olasz rendőrség rohamosztagát, a hírhedt celerét bevetve.²²

1955 júniusában del Nero többé-kevésbé teljesítette korábban tett ígéreteit, ugyanis információkat adott át a rendőrségről és a csendőrségről, illetve az olasz elhárításról is csöpögtetett egy-két adatot. A FAO-ról azonban semmi újat sem sikerült kiderítenie. Bár megerősítette, hogy a szervezet gazdasági hírszerzéssel foglalkozik, de mivel diplomáciai jogok védik, az olasz hatóságok nem mehetnek be az épületébe, így nem tehetnek semmit ez ellen.

Az olasz elhárítással kapcsolatban sem tudott részletes beszámolót adni, csupán annyit erősített meg, hogy a már korábban említett Bíró István az olasz kémelhárítás (Contro Spionaggio – CS) embere, és a megbízásukból ment be többször is a magyar követségre fordítási munkákért. Del Nero állítása szerint Bíró őt is feljelentette, bár az olasz rendőrnek állítólag csak annyi volt a bűne, hogy megismerkedett egy kommunistabarát törzsőrmesterrel. A találkozón „Seres” rákérdezett arra, hogy származhat-e baja abból, hogy egy korábbi, engedélyezett velencei utazásán nem abban a szállodában szállt meg, amelyiket megadta az olasz hatóságoknak. Del Nero szerint az esetről nem készült jelentés annak ellenére sem, hogy az olasz elhárítás velencei

21. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Jelentés „Köves” beszerzéséről, 1955. május 30.

22. Ginsborg, 2003: 112.

részlege a legbuzgóbb mind közül. Ennek kapcsán elmondta, hogy az olasz elhárításnál elsősorban délolaszok dolgoznak, hiszen a világháború után nem volt munkahe-lyük, és kis túlzással ez volt az egyetlen lehetőségük arra, hogy elhelyezkedjenek. Igaz, itt sem kapnak túl nagy fizetést, illetve a szükséges eszközök sem állnak az elhárítás rendelkezésére. Kiemelte például azt, hogy ha a megfigyelt személy bemegy egy mo-zi- ba vagy stadionba, akkor az elhárítás emberei csak akkor mehetnek be utána, ha sa- ját pénzükből megvásárolják a belépőjegyet. Ezt azonban ennyire alacsony fizetések mellett egyikük sem vállalja.²³

Az említett találkozón del Nero a legrészletesebb és leghasználhatóbb információ- kat az olasz Közbiztonsági Szolgálatról adta. A Pubblica Sicurezza – PS két külön fegyveres testülettel rendelkezett, az egyik a Közbiztonsági szolgálat testülete (Corpo delle guardie di pubblica sicurezza), a másik a csendőrség (Arma dei carabinieri). A kettő között a legfontosabb különbség, hogy míg az első a Belügyminisztérium alatt áll, addig az Arma dei carabinieri a hadsereg részét képezi, és a védelmi miniszterhez tartozik. Éppen ezért a csendőrség független bármely egyéb helyi rendőri szervtől, csak saját parancsnokságának köteles engedelmessé válni. Hivatalnokai ugyanazokkal a jogkörökkel és kiváltságokkal rendelkeznek, mint a PS hivatalnokai, ha azonban a ca- rabinieri hivatalnokai együttműködik egy ügyben a PS hivatalnokaival, akkor átveszi a szolgálat irányítását. Az Arma dei carabinieri kiváltsága megmutatkozik abban is, hogy a rendőri szervek csak írásban és kérelem formájában fordulhatnak segítségért hozzájuk. Ez alól kivételt képezhetnek a sürgős esetek, amikor elég a szóbeli kérelem. Ilyenkor azonban a rendőri szervnek utólag kell benyújtania az írásbeli kérelmet, amilyen gyorsan csak lehetséges. Ezenkívül a rendőri szerveknek nincs joguk olyat kérni a carabinieri-től, ami nem összeegyeztethető a katonai egyenruha méltóságával, vagy ami árthat a csendőrség tekintélyének. Az Arma dei carabinieri tehát nem rend- őri feladatokat lát el, viszont minden olyan esetben be kell avatkoznia a rendőri fel- adatok ellátásába, amikor észreveszi, hogy a rendőrt akadályozzák munkájának telje- sítésében.²⁴

Del Nero szerint a csendőrség gyengült, hiszen ez a testület a hadsereg részét ké- pezi, az 1947-es békeszerződés pedig korlátozta ennek létszámát és fegyverzetét. A korlátozás értelmében az olasz hadsereg nem rendelkezhetett nehéztüzérséggel, bom- bázó repülőgépekkel és atomfegyverekkel. A flotta létszámát 25 ezer, a szárazföldi haderőt – amibe a csendőrség is tartozott – pedig 185 ezer főben maximalizálták.²⁵ Mivel azonban a rendőrségre a békeszerződés nem tér ki, erre nem vonatkoztak kor- látozások. Létszáma del Nero szerint 80 ezer fő körül lehet, amiből körülbelül 15 ez- ren teljesítenek civil ruhás szolgálatot. A rendőrség egységei közül del Nero is kiemeli a már korábban említett celeréket (bár őket a jelentés csak egyszerűen egyenruhások- nak nevezi), akiket elmondása szerint kihasználva, hogy a rendőri egységekre nem vo-

23. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Jelentés „Köves” beszerzéséről, 1955. június 15.

24. Soardi, 1962: 40–41.

25. Földesi–Stella, 2006: 139.

natkozik korlátozás, tankokkal, ágyúkkal és golyószórókkal szereltek fel, sőt, még ejtőernyős osztaga is van, amire egy rendőrségnek aligha lehet szüksége. Vagyis szerinte a celerék tulajdonképpen katonák, akiket katonai célokra is bevetnének, ha a szükség úgy kívánja.

A fenti információkat del Nero természetesen anyagi ellenszolgáltatásért cserében volt hajlandó elmondani, ezért a találkozóon a magyar hírszerző 40 ezer lírát ajánlott fel az olasz rendőrnek. Az összeget viszont csak kölcsönként fogadta el, amit gazdaságának fejlesztésére szeretne fordítani, és ígéretet tett arra, hogy azonnal visszafizeti, amint sikerült néhány malacot eladnia. Egy, a jelentés tetején kézzel írt megjegyzés viszont arra utal, hogy a Központ nem értett egyet az összeg átadásával, és kritikával illették „Seres” munkáját, mert „nem látszik eléggé [...] vonalvezetése (hogyan építi az alapot a beszerzéshez). Csak az anyagi vonalra épít, holott lehet, hogy nem is ez lesz bevonásánál a fő alap.”²⁶

Ehhez képest egy Budapestről Rómába küldött két héttel későbbi utasítás már azt hangsúlyozza, hogy del Nero csak pénzért hajlandó együttműködni és információkkal szolgálni, ezért azt javasolták, hogy a korábbi 40 ezer helyett 100 ezer lírát adjanak kölcsön. A Központ szerint ezért az összegért később konkrét anyagokat lehetne kérni. Első körben „Seres” kérje el a róla szóló dossziékat, majd ezt követően igyekezen megszerezni a FAO-dossziét, és próbáljon hozzájutni diplomatákról szóló anyagokhoz is. Az elsődleges cél kideríteni, hogy az olasz hatóságoknál kik az amerikai ügynökök, és miért érdeklődnek annyira élénken a magyarok iránt.²⁷ Az olasz elhárítás valóban szoros együttműködést alakított ki az amerikai hírszerzéssel. A Központi Hírszerző Ügynökség (Central Intelligence Agency – CIA) egy körülbelül 40-50 fős csoporton keresztül tartott kapcsolatot az olasz biztonsági szervekkel. Az Olaszországban dolgozó amerikai szakemberek segítséget nyújtottak olasz kollégáiknak az elfogott hírszerzők, ügynökök vallatásában, de mindeközben céljuk volt az olasz baloldal megosztása is.²⁸ Ezenkívül a Központ utasításának értelmében mielőbb meg kellett tudni, hogy kik tartoznak a magyar követség figyelését végző csoportba, és milyen módszerekkel ellenőrzik a kint dolgozó magyarokat.²⁹

Az 1955. október 26-ról 27-re virradó éjszaka bomba robbant az Olasz Általános Munkás Konföderáció (Confederazione Generale del Lavoro – CGIL) Via Pinciana 67-es szám alatt található székházánál. Az anyagi kár jelentős volt, de súlyos személyi sérülés nem történt, csupán az egyik ottani munkatárs lányának a karja sérült meg.³⁰ Ennek ellenére a merénylet lekötötte az olasz rendőrség és csendőrség figyelmének nagy részét. Del Nero az esetet kifogásként használta fel, hiszen állítása szerint a robbantás okán adódó rengeteg munka miatt nem tudott utánanézni annak, hogy kik

26. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Jelentés „Köves” beszerzéséről, 1955. június 15.

27. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Utasítás Rómába „Köves” ügyében, 1955. június 29.

28. Pál, 2014: 421.

29. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Utasítás Rómába „Köves” ügyében, 1955. június 29.

30. Martini, 2010: 52.

az angol, illetve amerikai ügynökök az olasz hatóságoknál, de az október 28-i találkozón amúgy sem bizonyult túlságosan együttműködőnek. Például „Seres” kérdésére válaszul, miszerint tud-e dossziékat kihozni az irattárból, azt válaszolta, hogy csak abban az esetben, ha konkrét név alapján kereshet utána az illetőnek, majd elkezdte győzködni a magyar tisztet arról, hogy nem éri meg ilyenekkel foglalkozni, hiszen az anyagokban nem található túl sok érdekes információ. Ezek az anyagok csak a szovjet követség beosztottainak vidéki útjairól szólnak. Amikor „Seres” megkérdezte, hogy ezek ellenére át tudná-e adni neki ezeket a dossziékat, jelentéseket, az olasz rendőr rögtön azzal válaszolt, hogy szerinte túl sok időt venne igénybe, bár meg tudja oldani, ha nagyon ragaszkodnak hozzá. Nem véletlenül szerepel az a kiértékelésben, hogy *„Köves ismételten nem hajtotta végre a feladatot. Nevezett különböző nehézségekre hivatkozik, de információkat nem ad. Ugyanakkor állandóan anyagi problémáival hozakodik elő. Amikor arról tettem említést, hogy megnézhetem ezt az anyagi kérdést, mindjárt a »Kéz kezét mos« elv alapján hajlandónak mutatkozott információt adni.”*

A kiértékelésben joggal szerepel, hogy az olasz rendőr állandóan anyagi gondokkal hozakodik elő. Az említett október 28-i találkozón del Nero azzal állt elő, hogy gazdaságának fejlesztésére 60 ezer lírás rendszeres havi juttatásra lenne szüksége 6–8 hónapon keresztül. A rendszeres anyagi segítség lehetőségét „Seres” kilátásba helyezte ugyan, de csak abban az esetben, ha del Nero kideríti, hogy a szovjetek és a magyarok közül kiket és mivel gyanúsítanak. A Budapestre küldött jelentés végén javasolja, hogy a magyar hírszerzés adja meg ezt a rendszeres 60 ezer lírás segítséget abban az esetben, ha ezért cserében újabb és részletesebb információkat kapnak, és ha del Nero kihozza az Olaszországban élő magyarok vagy a római magyar követségen dolgozók anyagát. A javaslatban egyébként van egy utalás arra, hogy az eddigi „Köves” név helyett a továbbiakban az „Augusto” fedőnevet használják.³¹ A névváltoztatás pontos oka egyelőre nem ismert. A legvalószínűbbnek az tűnik, hogy az új fedőnévhez az ügyet elvileg tovább vivő „Szekeres” ragaszkodott, hiszen ezt a nevet csak abban a rövid időszakban alkalmazták, amikor hivatalosan ő foglalkozott az olasz rendőrrel.³²

1955 késő őszén tehát a római rezidentúra „Szekeres” fedőnevű tisztje hivatalosan átvette az ügyet „Seres”-től, de ez lényegi változást nem eredményezett. Del Nero továbbra is csak a gazdaságával foglalkozott, aminek fejlesztéséhez továbbra is a római rezidentúra ügynökeitől próbált pénzt kicsalni, ugyanakkor a magyar hírszerzés számára fontos információkat nem adott. Az 1955. november 18-i találkozón beszámolt arról, hogy még két hold földet bérel, amire 190 ezer líra kauciót kellett letennie. Ezt az összeget részben felesége jóvoltából, részben a magyar hírszerzéstől korábban ka-

31. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Jelentés „Köves” beszerzéséről, 1955. november 3.

32. Bár az 1955. november 24-i és az 1956. január 26-i jelentéseket „Szekeres” írta alá, azok tartalmából arra következtethetünk, hogy a kapcsolatot továbbra is „Seres” tartotta az olasz rendőrrel, és a jelentések is az ő művei.

pott 100 ezer lírából fedezte. Azért, hogy a magyar hírszerzéshez fűződő kapcsolatát sikerüljön elmélyíteni, és hogy lényegi információkat lehessen tőle kicsikarni, a római rezidentúra ügynöke ezen a találkozón havi 60 ezer lírát ígért az olasz rendőrnek. Ezt az összeget azonban csak abban az esetben kapta volna meg, ha rendszeresen hoz ki dossziékat. A felvetésre reagálva del Nero megint kifogásokkal hozakodott elő. Azt állította, hogy ezekben a dossziékban nincs semmi érdekes, kihozni őket pedig rendkívül veszélyes, nem éri meg a kockázatot. Abban az esetben viszont, ha mégis hozna ki dossziét, azt nem fogja kiadni a kezéből, és a megtekintésénél is jelen akar lenni, nehogy egy harmadik személy láthassa.³³ Ahhoz azonban, hogy ezt a veszélyesnek titulált akciót végrehajtsa, több pénzre lenne szükség, mint a megígért havi 60 ezer líra.³⁴

Mivel az olasz rendőr rendkívül sokat emlegette disznóhizlaldóját, 1955 novemberének végén a magyar hírszerző úgy döntött, hogy meglátogatja a híres gazdaságot. A sikeres álcázás érdekében magával vitte a magyar hírszerzés „Kaszás” és „Jánosi” fedőnevű ügynökeit, és érdeklődő befektetőknek adták ki magukat. Annak érdekében, hogy a kitalált legenda még sikeresebb legyen, a három ügynök nemcsak hogy alaposan megszemlélte a gazdaságot, de még egy malacot is vásároltak del Nero társától. Arról sajnos a dossziében egy szó sincs, hogy a római rezidentúra ügynökei ezt követően mit csináltak az állattal.³⁵

Hónapokon keresztül tartó sikertelen próbálkozásokat követően 1956 januárjában del Nero komoly szívésséget tett a magyar hírszerzésnek. Az 1956. január 14-i találkozóra ugyanis „Seres” lakásán került sor, ahova az olasz rendőr magával hozta a magyar ügynök útjairól szóló jelentéseket, a magyar kereskedelmi kirendeltség néhány munkatársáról készített dossziét, és egy az Arab Liga vezetőiről írt jelentés piszkozatát. Igaz, ezeket nem akarta ott hagyni a lakáson, és lefényképezni sem engedte.

„Seres” néhány évvel korábban rendszeresen utazott vidéki városokba, elsősorban Livornóba, Genovába és Milánóba. Ezekről az utakról az olasz rendőrség részletes jelentéseket készített, sőt, az olasz titkosszolgálat emberei Milánóban megpróbálták követni is, igaz, sikertelenül. Ennek következtében megvonták zónakilépési engedélyét, mert azt feltételezték, hogy olyan politikai feladatokat lát el, amelyek Olaszország kárára vannak, a milánói prefektus pedig úgy vélte, hogy „Seres” titkos megbízásokat teljesít. Bár később ismét megkapta a zónakilépési engedélyt, az olasz Belügy-

33. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Jelentés „Köves” beszerzéséről, 1955. november 24.

34. Bár a jelentést „Szekeres” írta alá, ezt még valószínűleg „Seres” írta, és ő találkozott az olasz rendőrrel 1955. november 18-án. Ezt a feltételezést erősíti meg, hogy a jelentésben szerepel egy mondat, miszerint *„Kérdésemre közölte, hogy az összeget részben a tőlem kapott 100 ezer lírából, részben a felesége által megtakarított pénzből fedezte.”* Ez a 100 ezer líra minden bizonnyal még az az összeg, amit „Seres” adott át neki, a dossziében ugyanis nincs nyoma annak, hogy időközben „Szekeres”-től is kapott volna pénzt.

35. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Jelentés „Köves” beszerzéséről, 1956. január 26.

minisztérium arra utasította az idegenrendészetet, hogy tartsák állandó megfigyelés alatt, mert személyében egy veszedelmes kommunistát ismertek meg.³⁶

Az Arab Liga vezetőit azzal vádolták meg az olasz hatóságok, hogy fegyvercsempészettel foglalkoznak, sőt, a vezetők közül többet azzal is gyanúsítottak, hogy együttműködnek kelet-európai hírszerző szervezetekkel, amelyek számára információkat szivároztatnak ki.³⁷ Amikor az Arab Liga vezetői Rómába látogattak, del Nero kapta azt a feladatot, hogy járjon utána az ügynek, és készítsen jelentést a Különleges ügyek ügyosztályának (Divisione affari generali e riservati).³⁸ Az ügyosztály 1919-ben jött létre. Eredetileg két külön alosztálya volt, a Közrend Ügyosztálya (Ordine pubblico) és a Külföldiek Ügyosztálya (Stranieri). 1926-ban egy harmadikat is létrehozottak, a Felforgató Mozgalmak Ügyosztályát (Movimento sovversivo).³⁹ A második világháború végéhez közeledve, 1944-ben a Divisione affari generali e riservati átszervezték, és leválasztottak róla egy külön elhárító szervezetet, a Servizio Informazioni Specialit (SIS). 1948-ban visszaállították az eredeti állapotot, majd az ügyosztályt 1965-ben betagolták a Közbiztonság Általános Igazgatóságába (Direzione Generale di Pubblica Sicurezza). A Különleges ügyek ügyosztályának vezetője az 1950-es években Gesualdo Barletta volt, aki korábban a fasiszta titkosszolgálatnál (Opera Vigilanza Repressione Antifascista [OVRA]), nem mellesleg az UVS elődje teljesített szolgálatot.⁴⁰ Mivel az Arab Liga vezetői ellen nem találtak egyértelmű bizonyítékot, a Különleges ügyek ügyosztálya végül ejtette a vádakat. A találkozó végén „Seres” közölte az olasz rendőrrel, hogy apja betegsége miatt hamarosan visszatér Magyarországra, de előtte még szeretné bemutatni egy barátjának. Bár ez ellen del Nero hevesen tiltakozott, 1956. január 19-én mégis megismerkedett az állítólagos baráttal,⁴¹ a római rezidentúrá „Tarjáni” fedőnevű tisztjével, vagyis Kracsek János államvédelmi hadnaggyal.⁴²

A dossziében ezt követően több, a magyar hírszerzés számára érdekesnek tűnő tájékoztató jelentés szerepel 1956. január 27-i dátummal. Az egyik ilyen jelentés az Olasz Szocialista Párt (Partito Socialista Italiano – PSI) belső konfliktusairól szól. Eszerint a párt vizsgálatot indított a Központi Vezetőség egyik tagja, Tullio Vecchietti ellen, akit többek között azzal vádoltak, hogy bizalmas okmányokat tüntetett el a párt központjából. A vádat súlyosbíthatta, hogy a jelentés szerint a politikus amerikai származású felesége a brit titkosszolgálat (Intelligence Service – IS) ügynöke, aki rendszeres kapcsolatban áll az olaszországi amerikai és angol követséggel. A feleség

36. Csorba, 2010: 197.

37. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Jelentés „Köves” beszerzéséről, 1956. január 26.

38. A jelentés tévesen Direzione Generale Affari Riservateként említi.

39. De Lutiis, 2010: 7.

40. Pasqualini, 2013.

41. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Jelentés „Köves” beszerzéséről, 1956. január 26.

42. „Tarjáni” azonosítását megadja: Csorba, 2010: 190.

1950 óta titkárnőként dolgozik az angol Petróleum Rt.-nél, ami a jelentés szerint közismerten az IS egyik fedőszerve.⁴³

A PSI belső helyzetéről szóló rész után vatikáni hírekről is beszámolnak a jelentések. Ezek szerint XII. Pius pápa a közelgő amerikai elnökválasztáson Eisenhoweret támogatja. A republikánus párti politikus 1953-tól volt az Egyesült Államok elnöke, és külügyminiszterével, John Foster Dullesszal a kommunizmus visszaszorításáért küzdöttek. Ennek érdekében szakítottak a korábbi passzív feltartóztatási politikával, és meghirdették a „felszabadítási politikát”. Igaz, ezek végül csak üres szavak maradtak.⁴⁴ Ez az információ beleillik a pápa jellemzésébe, aki a jelentés szerint a Szovjetunió és a népi demokrácia ádáz ellensége volt. Ennek érdekében összejátszott az Actio Catholica (AC) nevű szervezettel.⁴⁵ Ezt a katolikus mozgalmat még XI. Pius pápa hozta létre 1922-ben azzal a céllal, hogy a világi személyeket bevonják az egyház apostoli munkájába. Bár az AC eredetileg pártpolitikán kívül állt, 1945-öt követően jelentősen átpolitizálódott, ezért is tartotta szemmel a magyar politikai rendőrség.⁴⁶ A jelentés szerint a pápa azonban nemcsak az AC-vel, hanem magyar emigráns egyházi személyekkel is együttműködött. Közülük külön is megemlíti Zágon Józsefet.⁴⁷ Zágon József 1949-ben hagyta el Magyarországot. Rómában részt vett az AC megszervezésében, majd a Pápai Magyar Intézet első rektora lett. Később, 1970-től 1975-ig a Vándorlók és Utazók Lelkigondozása Pápai Tanácsának főtítkáráként dolgozott.⁴⁸

A dossziében beszámolnak egy magyar újságíró 1955-ös disszidálásáról is. Fahidy József,⁴⁹ a *Népsport* munkatársa 1955 novemberében a magyar labdarúgó B-válogattal utazott Olaszországba, hogy tudósítást készítsen az olaszok elleni mérkőzésről, de csak közel két évvel később, 1957-ben tért vissza Magyarországra. Hazatérése után nem sokkal jelent meg könyve, melyben részletesen elmeséli disszidálásának és kinttartózkodásának történetét. Ebben azt írja, hogy őt és a labdarúgó-válogatott tagjait már utazás közben, a vonaton is megkörnyékezték a nyugati titkosszolgálatok tagjai. Livornóba való megérkezésük után azonnal felkereste őket a magyar származású, de amerikai állampolgár Mr. Bíró, aki valószínűleg az a Bíró István volt, akit del Nero is említett. A rejtélyes Mr. Bíróról kiderült, hogy a második világháború után hagyta el Magyarországot, és végül az Egyesült Államokban telepedett le. A Ford-gyár európai ügynökeként került Olaszországba, valójában az amerikai titkosszolgálat, a Szövetségi Nyomozó Iroda (Federal Bureau of Investigation – FBI) embere volt. Az ő feladata volt rávenni a Nyugatra utazó kelet-európaiakat, hogy Olaszországban menedéket kérjenek, és ne térjenek vissza hazájukba. Mr. Bíró után az olasz televízió mun-

43. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Tájékoztató jelentés, 1956. január 27.

44. Magyarics, 2000: 250–251.

45. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Tájékoztató jelentés, 1956. január 27.

46. Gianone, 2000: 275–278.

47. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Tájékoztató jelentés, 1956. január 27.

48. Bottoni, 2010: 258.

49. A dossziében tévesen Fahidiként szerepel. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Tájékoztató jelentés, 1956. január 27.

katársa, Filippo Dozzi is látogatást tett a csapatnál. Dozzi valójában az olasz titkosszolgálat embere volt, aki ugyanazt a feladatot kapta, amit Bíró. Miközben Fahidy a szállodában várt arra, hogy a csapat tagjai visszatérjenek, Dozzi és Bíró közös erővel, erőszakkal elhurcolták, tulajdonképpen elrabolták őt. Ezt követően zsarolással és hazugságok terjesztésével sikerült olyan helyzetet teremteni, hogy a magyar újságíró már nem térhetett vissza hazájába, és végül egy ideig Olaszországban maradt. Elrablása után nem sokkal Fahidyt felkereste a magyar ügyek referense, De Facio, akinek feladatai közé tartozott többek között a római magyar követség figyelése és a magyar emigrációval való kapcsolattartás. A találkozón De Facio remélve, hogy a *Népsport* tudósítója rendelkezik titkosszolgálati információkkal, megkérdezte, hogy a magyar követségen kik az „ávéhások”, vagyis a hírszerzők. Kérdésére viszont nem kapott választ.

Decemberben Fahidyt elvitték a római rendőrkapitányságra (*Questura*), ahol találkozott az 1942 és 1944 közötti magyar miniszterelnök Kállay Miklós fiával, Kállay Kristóffal, aki szoros kapcsolatot tartott fent mind az olaszországi magyar emigrációval, mind az olasz és amerikai titkosszolgálatokkal. A rendőrkapitányság épületén belül volt az UVS központja, ahol Fahidyt nyilvántartásba vették, majd rövid várakozást követően megkapta tartózkodási engedélyét, mivel politikai menekültnek nyilvánították az olasz hatóságok. Pár nappal később Kállay elvitte őt a Magyar Irodába, ahol volt szerencséje megismerni a magyar emigráció legfontosabb olaszországi szereplőit: Apor Gábort, korábbi vatikáni követet, Hlatky Endre volt váradi főispánt, a Rádió korábbi igazgatóját, aki a Horthy-korszakban államtitkárként dolgozott – s akinek bizalmas rendőrségi személyi lapját del Nero bemutatta „Ligeti”-nek –, és a már említett Zágón Józsefet.

Ezt követően találkozott Fahidy az *Il Tempo* című olasz lap munkatársával, Franco Tandafilóval.⁵⁰ Tandafilo a második világháború alatt a bukaresti olasz követségen dolgozott sajtó- és kulturális attaséként. A világháború alatt szovjet hadifogságba esett. Hazatérése után került az *Il Tempó*hoz, de ez idő alatt végig az olasz titkosszolgálat embere volt. Tandafilo arra próbálta rávenni Fahidyt, hogy Kállay Kristóf közreműködésével írjon egy cikksorozatot az újságba, ami leleplezi a népi demokratikus országok visszasságait. Közben Fahidyt többször is behívták a rádióba, ahol szintén Magyarország ellen kellett beszélnie, és írt egy újságcikket a magyar labdarúgás kulisztitkairól, amiben megint csak nem dicsérte hazáját. A cikksorozat megírása után lett a Szabad Európa Rádió (SZER) munkatársa, és átköltözött Münchenbe, ahol 1957-es hazatéréséig tartózkodott és dolgozott a szerinte az amerikai hírszerzéssel szoros kapcsolatokat ápoló SZER-nek.⁵¹ A róla szóló tájékoztató jelentésben szereplő adatok megerősítik a Fahidy által hazatérése után leírtakat, kiegészítve azzal, hogy a

50. A dossziében tévesen Trandafilóként szerepel. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Tájékoztató jelentés, 1956. január 27.

51. Fahidy, 1958: 80–92.

magyar hírszerzés szerint a disszidálást Tandafilo készítette elő, az olasz elhárítással karöltve.⁵²

Egy szintén 1956. január 27-i dátummal keltezett tájékoztató jelentés beszámol Ludwig Erhard olaszországi útjáról. A jelentés szerint azért utazott Rómába, hogy az olasz kormánnyal megkössön egy hadiipari együttműködésről szóló szerződést. Ennek értelmében Olaszország fegyvereket és lőszereket szállítana a Német Szövetségi Köztársaságnak (NSZK) az új német haderő részére.⁵³ Erhard 1949-től a német Keresténydemokrata Unió (Christlich Demokratische Union Deutschlands – CDU) képviselője volt, bár a pártba hivatalosan csak 1963-ban lépett be. Adenauer kancellársága alatt 1949-től 1963-ig szövetségi gazdasági miniszter, illetve 1957-től alkancellár volt.⁵⁴ Az olaszországi útjáról szóló jelentés összhangban áll azzal, hogy az NSZK ebben az időben egy új nyugatnémet hadsereg létrehozásán fáradozott, amire egyrészt az 1955-ös genfi csúcstalálkozó kudarcra – amelyen nem sikerült Németország újraegyesítéséről megállapodni –, másrészt az NSZK NATO-tagság miatti kötelezettségvállalása miatt volt szükség. Az új nemzeti haderő, a Bundeswehr létrehozását Adenauer még az 1957-es választások előtt el akarta érni. Terve azonban kudarcba fulladt, hiszen 1956-ban a tervezett 100 ezer fős hadseregből mindössze pár ezer ember állt fegyverben, ráadásul felszerelésük is hiányos és elavult volt.⁵⁵

1956 kora tavaszától del Nero ügyét a magyar hírszerzés „Zelei” fedőnevű tisztje vitte tovább. „Zelei” már májusban arra panaszkodott, hogy az olasz rendőrt nem úgy vette át „Szekeres”-től, mint hírszerző kapcsolatot; az átadást a korábban a beszerzéssel foglalkozó ügynök nem adta át megfelelően.⁵⁶ Emiatt viszont rendkívül nehéz rendszeres érintkezést fenntartani, és így dossziék beszerzése sem lehetséges. Amikor a magyar tiszt erre rákérdezett, azt a választ kapta, hogy del Nero áttanulmányozhat dossziékat, és beszámolhat róluk, ha erre megkérlik – és természetesen valamilyen módon viszonzózzák is a szívességet –, de dossziét nem fog kihozni magával. Persze mindeközben az olasz rendőr többször is utalt rá, hogy az elődöktől kapott kisebb–nagyobb összegeket, és folyamatosan tapogatózott újabb kölcsönök irányába.⁵⁷

Del Nero viselkedése ebben az időben jelentősen megváltozott, mintha már kezdett volna számára terhéssé válni a kapcsolat. A korábbi rendszeres találkozók helyett egyre ritkábban találkozott a magyar tiszttel, sőt, az 1956. június 2-i találkozóra el sem ment. Arra hivatkozott, hogy kihasználva a nemzeti ünnep⁵⁸ adta lehetőségeket,

52. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Tájékoztató jelentés, 1956. január 27.

53. Uo.

54. Németh, 2010: 126–127.

55. M. Szebeni, 2010: 211–218.

56. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Jelentés „Köves” beszerzéséről, 1956. május 24.

57. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Jelentés „Köves” beszerzéséről, 1956. május 14.

58. 1946. június 2-án tartották azt a népszavazást, ahol eldőlt, hogy Olaszország új államformája köztársaság lesz. Bár a köztársaságot csak június 18-án kiáltották ki, a népszavazás napját tekintik az Olasz

egész nap a gazdaságában dolgozott, és csak későn jutott eszébe, hogy aznap jelenése lett volna. Pár nappal később bepótolták ugyan az elmaradt találkozót, de ezen del Nero kijelentette, hogy nem tud sokáig maradni, mert egy fuvarozóval kell találkoznia. Bár ezt aztán lemondta, és közösen fogyasztott el vacsorát a magyar ügynökkel, furcsa viselkedése nem változott. Vacsora közben ugyanis egyszer csak arra hivatkozva, hogy fel kell hívnia feleségét, felállt, és elment telefonálni.⁵⁹ Del Nero és a római rezidentúra tisztjei között ez volt az utolsó találkozó, a kapcsolat ezt követően megszakadt az olasz rendőrrel. Bár dossziéjában egy 1963. decemberi kérdőjegyben még szerepel, hogy „Arnold”⁶⁰ kapcsolata, semmi nyoma sincs annak, hogy a magyar hírszerzés komolyabban foglalkozott volna vele.

A körülbelül egyéves kapcsolat alatt az olasz rendőrnek több mint százezer lírát adtak át a római rezidentúra ügynökei, és kevésen múlt, hogy rendszeres havi jutalmazásban részesítsék őt. Mindezt azzal sikerült elérnie, hogy elhitette a magyar hírszerzőkkel, hogy számukra fontos, érdekes információkat fog szállítani. Olykor valóban közölt néhány érdekesebb értesülést, de „Seres” dossziéjának kihozásán kívül komolyabb szívességet nem tett, ugyanakkor majdnem minden találkozón utalt alacsony fizetésére és nehéz anyagi helyzetére. Állandó hitegetéssel és mondvacsinált kifogásaival lényegében sikerült átvernie a római rezidentúra ügynökeit, akik jelentős összegekkel járultak hozzá több tucat malac felhizlalásához.

Az Olaszországban dolgozó magyar hírszerzők azonban nem voltak könnyű helyzetben. Munkájukat nehezítette, hogy az olasz titkosszolgálatok hírhedtek voltak baloldal-ellenességükről. Ezt alátámasztja egyrészt Gesualdo Barletta személye, akiről – bár egyértelműen nem derül ki politikai beállítottsága – joggal feltételezhetjük, hogy nem volt baloldali érzelmű, hiszen a világháború előtt a fasiszta OVRA egyik vezető személyisége volt. Alátámasztja az állítást Giovanni de Lorenzo esete is, aki 1955 és 1962 között a SIFAR (Servizio Informazioni Forze Armate – az olasz fegyveres erők titkosszolgálat) vezetője volt, és kapcsolatban állt a többi titkosszolgálati szerv vezetőjével. Giovanni de Lorenzo kidolgozta a Piano Solo-tervet, melynek értelmében fegyveres puccsot hajtanának végre, amennyiben az ország túlságosan balra tolódna az 1960-as években.⁶¹ Ráadásul az olasz titkosszolgálatok rendkívül szoros kapcsolatot ápoltak az amerikai titkosszolgálatokkal, főleg a CIA-val,⁶² így az 1950-es években az Olaszországban tevékenykedő magyar hírszerzőknek állandó megfigyelés, ellenőrzés alatt kellett elvégezniük munkájukat és hálózatot építeniük. Del Nero beosztását tovább nehezítette, hogy ügyével alig egy év leforgása alatt négyen foglalkoztak. És bár közülük kettő tevékenységének („Tarjáni” és „Szekeres”) nincs nyoma a dossziében, a kapcsolat többszöri átadása közel sem volt zökkenőmentes, ahogy

Köztársaság Napjának, amit nemzeti ünnepnek nyilvánítottak. Szabó, 2012: 94–95.

59. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Jelentés „Köves” beszerzéséről, 1956. június 5.

60. „Arnold” a korábban már említett „Ligeti”-nek volt a másik fedőneve.

61. Szabó, 2012: 125.

62. Ganser, é. n.: 66.

erre „Zelei” panaszkodott is. Mindez azt jelentette, hogy a kialakult bizalmi kapcsolatot az ügyet tovább vivő tisztnek újra kellett építenie.

A magyar hírszerzés végig attól tartott, hogy az olasz rendőr „irányítva van”. A legtöbb róla szóló jelentés megemlíti, hogy személyének további ellenőrzése szükséges, a vele foglalkozó hírszerzőket pedig rendszeresen arra utasították, hogy a találkozókra alaposan készüljenek fel, mert félő, hogy az olasz rendőr provokátor. Mindközben viszont tényleges beosztását sosem sikerült kideríteni. Mindössze annyit tudtak meg róla, hogy 26 éve dolgozik az UVS-nél,⁶³ melyet közismerten szoros szálak fűznek az elhárításhoz. Emellett több tényező is azt bizonyítja, hogy del Nero tényleg az olasz elhárítás embere volt. Ő maga mondta, hogy személyesen készített jelentést a Divisione affari generali e riservati számára az Arab Liga fegyvercsempészetrel és a kelet-európai hírszerző szervezetekkel való együttműködés miatt megvádolt vezetőiről, márpedig az ilyen jellegű ügyek sokkal inkább beleillenek az elhárítás feladatkörébe. Személyét gyanússá teszi az is, hogy a magyar hírszerzők közül csak „Seres”-sel volt hajlandó jó kapcsolatot kialakítani, ráadásul az olasz Belügyminisztérium elrendelte állandó megfigyelését. Logikusnak tűnik, ha ezek után az elhárítás egyik embere rendszeresen találkozik vele. További bizonyítékként szolgálhat az olasz rendőr és a magyar ügynökök közötti utolsó találkozó a már említett rejtélyes telefonbeszélgetés.

Ha elfogadjuk, hogy del Nero az olasz elhárítás embere volt, és valójában az elhárítás megbízásából teljesített szolgálatot, akkor rajta keresztül megismerhetjük az olasz elhárítás módszereit. Ezek alapján megállapítható, hogy az olasz elhárítás első-sorban beépülés útján igyekezett hozzájutni azokhoz az információkhoz, amelyek érdekesek lehetnek számára. Ezt az állítást alátámasztja a már említett „Pietro” egyik ki-jelentése, miszerint *„az olasz elhárításnak a módszere minden vonatkozásban, úgy a politikai szervezetek, mint a büntügyi nyomozó módszerek a hálózati úton való beépülés”*.⁶⁴ A beépülést úgy próbálták elérni, hogy kisebb szívességek megtételével a megfigyelt személy bizalmába férkőztek, és egyre szorosabbá fűzték vele a viszonyt. A rendszeres találkozások alkalmával, beszélgetések során igyekeztek megtudni, hogy a külképviseleti intézményekben kik azok, akik hírszerző tevékenységet folytatnak, és melyek azok a témakörök, amelyek az adott hírszerző szervezet a leginkább foglalkoztatják. Ezek után erősen kérdésessé válik, hogy az az 1955. április 26-i találkozás az utcán del Nero és „Seres” között mennyire volt a véletlen műve.

63. ÁBTL 3.2.4. K-1192 Jelentés „Köves” beszerzéséről, 1955. május 11.

64. ÁBTL 3.2.4. K-1039 „Pietro” ügye. Fordítás.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.2.4. K-1039 „Pietro” ügye

3.2.4. K-1192 „Köves” ügye

Hivatkozott irodalom

Blahó–Prandler, 2001

Blahó András – Prandler Árpád: *Nemzetközi szervezetek és intézmények*. Budapest, Aula.

Bottoni, 2010

Bottoni, Stefano: Egy különleges kapcsolat története. A magyar titkosszolgálat és a Szentszék 1961–1978. In: *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből 1945–1989*. Szerk. Bánkuti Gábor – Gyarmati György. Budapest, L’Harmattan–ÁBTL.

Csorba, 2010

Csorba László: *A római magyar követ jelenti... A magyar–olasz kapcsolatok története 1945–1956*. Doktori disszertáció.

http://real-d.mtak.hu/538/4/dc_252_11_doktori_mu.pdf (utolsó letöltés: 2018. október 9.)

Csorba, 2014

Csorba László: Kémek a disznóhizlaldában. Hétköznapiak a római hírszerző rezidentúrán az 1950-es évek első felében. In: *Historia Critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*. Szerk. Manhercz Orsolya. Budapest, Eötvös.

De Lutiis, 2010

De Lutiis, Giuseppe: *I servizi segreti in Italia*. Sperling&Kupfer.

Fahidy, 1958

Fahidy József: *A Szabad Európa Rádió munkatársa voltam*. Budapest, Kossuth

Fejérdy, 2009

Fejérdy András: „Hontalanok”. A római emigráns magyar papok, a magyar kormányzat és a Vatikán új keleti politikájának kezdetei. *Történelmi Szemle*, 1. sz. http://real-j.mtak.hu/5751/1/TortenelmiSzemle_2009.pdf (utolsó letöltés: 2018. október 9.).

Fejtő, 1986

Fejtő Ferenc: *Budapesttől Párizsig. Emlékeim*. Budapest, Magvető.

Földesi–Stella, 2006

Földesi Margit – Stella Szonja: *Egy másik vesztes. Olaszország 1943–1947*. Budapest, Kairosz.

Ganser, é. n.

Ganser, Daniele: *NATO's secret armies. Operation Gladio and Terrorism in Western Europe*.

https://libcom.org/files/NATOs_secret_armies.pdf (utolsó letöltés: 2018. október 9.).

Gianone, 2000

Gianone András: Az Actio Catholica és a politika. *Vigilia*, 4. sz. https://vigilia.hu/node/Vigilia_2000_04_facsimile.pdf (utolsó letöltés: 2018. október 9.).

Ginsborg, 2003

Ginsborg, Paul: *A history of contemporary Italy: Society and politics, 1943–1988*. New York, Palgrave Macmillan.

Jelavich, 1996

Jelavich, Barbara: *A Balkán története*. 2. kötet. Budapest, Osiris.

Krahlucsán, 2011

Krahlucsán Zsolt: A BM KEOKH és Útlevel Osztály szervezettörténete, 1956–1962. *Betekintő*, 4. sz.

http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_4_krahlucsan_0.pdf (utolsó letöltés: 2018. október 9.).

Magyarics, 2000

Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. Budapest, Eöt-vös József Könyvkiadó.

Martini, 2010

Martini, Luigi: *La CGIL e le sedi. Le rosse architetture*. Roma, Ediesse.

M. Szebeni, 2010

M. Szebeni Géza: *Egy kereszténydemokrata az új Németországért*. Budapest, Magyar Szemle Könyvek.

Németh, 2010

Németh István: *A Német Szövetségi Köztársaság 1949–2009: Összegzés és dokumentumok*. Budapest, L'Harmattan.

Neuspiller, 2018

Neuspiller Ferenc: A római rezidentúra kísérlete olasz rendőr beszerzésére. *Szakmai Szemle*, 2. sz.
http://www.knbsz.gov.hu/hu/letoltes/szsz/2018_2_szam.pdf (utolsó letöltés: 2018. október 9.).

Palasik, 2011

Palasik Mária: A Hírszerző Osztály szervezete és állománya 1956–1962. *Betekintő*, 2. sz.
http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_2_palasik.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2018. október 09.).

Pál, 2014

Pál István: A Katonai Felderítő Szolgálat működési feltételei a kis hidegháború idején, 1980–1984. In: *Historia Critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*. Szerk. Manhercz Orsolya. Budapest, Eötvös.

Pasqualini, 2013

Pasqualini, Maria Gabriella: Una storia dell'intelligence italiana.
<https://www.sicurezza nazionale.gov.it/sis.nsf/storia-dintelligence/una-storia-dintelligence-italiana.html> (utolsó letöltés dátuma: 2018. október 09.).

Soardi, 1962

Soardi, Mario: *Manuale di polizia municipale*. Brescia, Casa Editrice F. Apollonio & C.

Szabó, 2012

Szabó Tibor: *Olaszország politikatörténete 1861–2011*. Szeged, Belvedere Meridionale.

Tóth, 2011

Tóth Eszter: A politikai hírszerzés szervezettörténeti vázlata, 1945–1990. *Betekintő*, 2. sz.
http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_2_toth_e.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2018. október 09.).

ÚMIL, é. n.

Új Magyar Irodalmi Lexikon. Főszerk. Péter László. Budapest, Akadémiai.

Kulcsszavak: *Olaszország, magyar követségi intézmények külföldön*

The piggy bank of the Roman residence. Why did the Hungarian intelligence support an Italian piggery?

The most promising undertaking of the Hungarian residence in Rome – before the 1956 revolution and war of independence – was to rope in Giovanni del Nero, Italian police. Del Nero worked at the Foreigner's Surveillance Office (Ufficio Vigilanza Stranieri). As this office had close ties with the Italian counterintelligence, the Hungarian intelligence wanted to acquire information from him about them. Moreover, the Hungarian agencies also wanted to gain knowledge on the operation of the Italian police force and UN institutions in Rome. Del Nero was only willing to cooperate in return for financial compensation. The money he received from the Hungarian agencies he invested in his piggery. Based on Del Nero's dossier, the study examines how the Italian police managed to extort money from the Hungarian intelligence and how the Italian counterintelligence tried to sneak close to the Roman residence.

Várad Natália

A szovjet hatalom kiépítésének kezdeti lépései Kárpátalján 1944–1946

Bevezetés

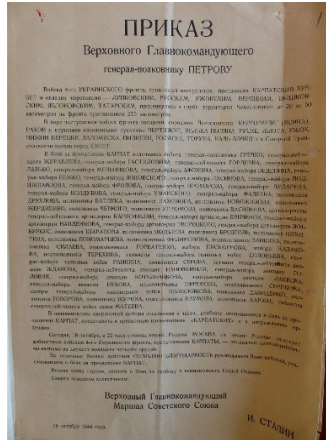
Kárpátalja területe 1920-ig a történeti Magyarország szerves része volt, majd két évtizedig Csehszlovákiához tartozott.¹ Az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel, illetve az 1939. március 15–17. közötti katonai akcióval Kárpátalja visszatért Magyarországhoz. A szovjet megszállást követően, 1944. október 28-án érkezett Husztra a londoni emigráns csehszlovák kormány küldöttsége, hogy az 1938 előtti törvények alapján újjászervezze a csehszlovák közigazgatást, de a Vörös Hadsereg vezetése meggátolta munkáját.² A XX. században Kárpátalja sok megpróbáltatáson, országváltáson esett át. A leghosszabb, leggyötrelmesebb időszak azonban az a 46 év volt, amit a szovjet hatalmi rendszerben töltött. A terület erőszakos megszállása; a párthatalomnak való teljes kiszolgáltatottság; a magyar és a német etnikumú lakosság meghurcolása; a senkit nem kímélő tisztogatás, kolhozosítás, egyházellenesség; az erőszakos oroszosítás; a magántulajdon megszüntetése; stb. a kárpátaljai lakosság mindennapjaivá váltak. A szovjet hadsereg, a IV. Ukrán Front katonái, a Kárpátok galíciai, keleti előterében hosszú harcokat követően, 1944. szeptember 27-én törtek be a Tatár-hágónál Kárpátalja területére, és október 27-ére már Ungvárt is elfoglalták.³ 1944. október 18-án Sztálin parancsot ad Petrovznak, a IV. Ukrán Front hadseregtábornokának, hogy mondjon köszönetet „*azoknak az egységeknek, akik a Kárpátok hegyeinek leküzdésében és Kőrösmező, Rahó, Alsó-Verecke, Ungvár felszabadításában vettek részt*”.⁴

1. A tanulmány megírását a Tempus Közalapítvány – a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj keretében – támogatta.

2. Botlik, 2000: 285.

3. Botlik, 2003: 21.

4. KTÁL Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 1.

Sztálin parancsa köszönetnyilvánításra Petrov tábornoknak, a IV. Ukrán Front hadseregparancsnokának, hogy fejezze ki hálóját a hadseregnek a Kárpátok meghódításáért (KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 1.)

Emellett elrendelte, hogy az arra érdemes katonákat „Kárpátok” érdemkereszttel tüntessék ki, amit erre a célra hoztak létre.⁵ A sikerek megünneplésére pedig Moszkvában dízsortűzzel ünnepeltek. Ez is azt bizonyítja, mennyire fontos volt, stratégiai szempontból, Sztálinnak Kárpátalja elfoglalása.

Közjogi kérdések

Kárpátontúli Ukrajna egyesítésének a Szovjetunióval fontos lépcsőfoka volt 1944. október 31-én a Kárpátontúli Ukrajna (Zákárpátszka Ukrájiná) Kommunista Pártja munkácsi szervezetének az újjászervezése,⁶ majd a kommunisták által 1944. november 19-ére összehívott első kárpátaljai pártkonferencia Munkácson.⁷ A konferencián megalakították Kárpát-Ukrajna Kommunista Pártját, kikiáltották Kárpátontúli Ukrajna függetlenségét, amely határozatot fogadott el „Kárpát-Ukrajna újraegyesítéséről Szovjet-Ukrajnával”, valamint a népbizottságok kongresszusának összehívásáról.⁸ 1944. november 26-án zajlott a Kárpátontúli Ukrajna népbizottságainak első kongresszusa Munkácson, amely kimondta a terület „újraegyesülését” Szovjet-Ukrajnával.⁹ Létrehozta saját legfelsőbb államhatalmi szervét, a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsát. Kárpátalját hivatalosan 1946. január 22-én csatolták Szovjet-Ukrajnához. Az

5. KTÁL Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 1.

6. KTÁL Fond P-14. Opisz 1. No. 61.

7. Móricz, 2001: 127.

8. Botlik, 2000: 284.

9. Uo.; *Munkás Újság*, 1945. június 3.

újabb történelmi sorsforduló után elnevezése Kárpátontúli terület (Zákárpátszka oblaszty) lett.¹⁰

Kárpátalja története államjogi szempontból ebben az időszakban két szakaszra bontható, azaz a szovjetesítés két fázisban ment végbe: 1944. október – 1946. január 22. között egyfajta átmeneti állapotban volt, Kárpátontúli Ukrajnaként megnevezve, a hivatalos dokumentumokban,¹¹ majd 1946. január 22-től, az 1945. június 29-i szovjet–csehszlovák szerződés értelmében, hivatalosan is beleolvadt a szovjet típusú közigazgatási rendszerbe, és az SZSZKSZ egyik megyéje lett, Kárpátontúli terület (Закарпатська область) néven.¹²

Ennek a periódusnak központi politikusa Ivan Turjanica, aki az 1930-as években a kárpátaljai vörös szakszervezetek vezetője volt. Az évtized végén Horthyék elől társaival Moszkvába menekült. 1944 őszén a csehszlovák hadtest politikai biztosaként felszabadítóként jött Kárpátaljára, a szovjethatalom megszervezésének kész forgatókönyvével. A Zakarpatszka Ukrajna államban egyszerre két funkciót látott el: az állam Kommunista Pártjának első parttitkára, egyben a Néptanács elnöke és kormányfő volt.¹³

1944–1946 között közjogi értelemben a hatalmat a választott képviseleti szervek, a Néptanács és helyben a népi bizottságok gyakorolták. A Néptanács, mint a legfőbb államhatalmi szerv, jogalkotói szerepet is betöltött, azaz ebben az időszakban Kárpátontúli Ukrajna kormányának tekinthetjük, ami számos dekrétumot és határozatot fogadott el.¹⁴ 1944. november 20. és 1945. december 25. között összeírták azokat a károkat, amit a „*fasiszta németek-magyarok*” okoztak Kárpátalján, valamint visszakövetelték azokat az értékeket Budapestről, amit Kárpátaljáról a háború ideje alatt elszállítottak.¹⁵

1944. november 26-án a Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságainak első kongresszusán manifesztumot adnak ki Kárpátontúli Ukrajna Szovjet Ukrajnával való „*újraegyesüléséről*”, azaz kimondják, hogy a „*nép akaratából a német–magyar rabságból kiszabadult kárpátontúli nép az anyaországához, a Szovjetunióhoz csatlakozik*”, továbbá kijelentik, hogy Kárpátontúli Ukrajna kilép a csehszlovák kötelékből, és kéri az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz való csatlakozását.¹⁶

10. Botlik–Dupka, 1991: 9.

11. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 6.

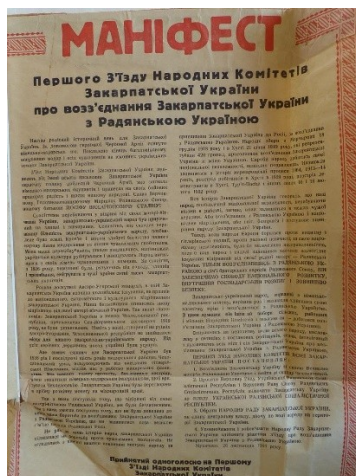
12. Oficinszkij, 2010: 217.

13. Botlik–Dupka, 1991: 58.

14. Oficinszkij, 2010: 233.

15. KTÁL, Fond P-175. Opisz 1. Odinica Zberihányá 10.

16. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 1.; *Zákárpátszka Ukrajiná*, 1944. november 27.

Manifeszturn az „újraegyesülésről” (KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 11.)

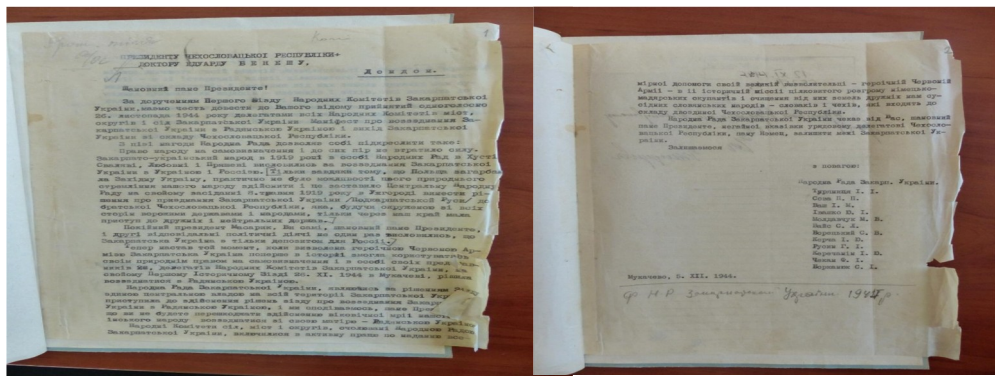
Mivel Kárpátalja területe soha nem tartozott Ukrajnához, az „újraegyesülés” fogalom politikai, ideológiai töltésű, és híján van minden logikának.¹⁷ 1944. november 26-án Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa elfogadta Kárpátontúli Ukrajna ideiglenes Alkotmányát, ami teljesen megegyezett a Szovjet Alkotmánnyal.¹⁸

1944. december 5-én Munkácsról Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának tagjai levelet küldenek Edvard Benešnek, a Csehszlovák Köztársaság miniszterelnökének Londonba, hogy hívja vissza Kárpátontúli Ukrajnából a kormányküldöttséget, mivel Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságainak első kongresszusán elfogadták Kárpátontúli Ukrajna Szovjet Ukrajnával való egyesülését és azt, hogy Kárpátontúli Ukrajna kilép a Csehszlovák Köztársaság kötelékéből.¹⁹

17. Botlik, 2000: 284.

18. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 12.

19. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 13.

A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának levele Edvard Benešnek, a Csehszlovák Köztársaság miniszterelnökének Londonba, hogy hívja vissza Kárpátontúli Ukrajnából a kormányküldöttséget, mivel Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságainak első kongresszusán elfogadták Kárpátontúli Ukrajna Szovjet Ukrajnával való egyesülését és azt, hogy Kárpátontúli Ukrajna kilép a Csehszlovák Köztársaság kötelékéből, 1944. december 5. Munkács. (KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 13)

1944. december 8-án Němec és a többi csehszlovák hivatalnok elhagyta Kárpátalját.²⁰ 1944. december 9-én megtiltják a csehszlovák hadseregbe történő jelentkezést, ezzel párhuzamosan elrendelik a Vörös Hadseregbe történő mobilizációt.²¹

1944. december 9-én dekrétum jelent meg a népi rendfenntartó osztagok, karhatalmi alakulatok, azaz a „*druzsinák*” létrehozásáról, amelyeket önként jelentkező munkásokból, parasztokból állítottak össze. Ezek a kétes múltú emberek engedelmes eszközei voltak a hatalmi szerveknek. Tagjai sokszor önkényesen cselekedtek.²² Szovjet szakértők javaslatára a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa létrehozta a Rendkívüli Bíróságot, amely a Néptanács 1944. december 18-án elfogadott 22. számú dekrétuma alapján sok kárpátaljai tragédiáját okozta.²³ Az elkövetkezendő években ennek alapján ítélték el az új rendszer számára veszélyesnek, megbízhatatlannak vélt polgárokat.²⁴ Ez a különleges bíróság – a Néptanács nevében – bárkit elítélhetett, aki a csehszlovák vagy magyar rendszerben valamilyen pozíciót betöltött, függetlenül viselkedésétől, tetteitől stb. Ügyvédi védelem nélkül hoztak önkényes ítéleteket. Büntetésként joguk volt 10-től 25 évig terjedő fegyházat vagy vagyoneklkobzással járó

20. Oficinskij, 2010: 234.

21. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 1. a.

22. Csanádi, 2004: 179.

23. Dupka, 2014: 15.

24. Csanádi, 2004: 176.

főbelövést kiszabni. Ítélete ellen fellebbezési lehetőség nem volt.²⁵ A Rendkívüli Bíróság fő célja tehát „a nép ellenségeivel” való leszámolás volt.²⁶

1945. január 12-én dekrétumot adtak ki Kárpátontúli Ukrajna zászlajára, himnuszára vonatkozólag, valamint az itt élők állampolgárságát illetően.²⁷ Ennek értelmében a szovjet himnusz és a sarló-kalapácsos vörös zászló lett a hivatalos. Ugyanezzel dátummal dekrétumot adtak ki az adminisztrációs irányítóhatóság felállításáról.²⁸ Minden vezető beosztású személynek, hivatalnoknak hűségesküdt kellett tennie Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsára és Kárpátontúli Ukrajna népi bizottságai első kongresszusának kiáltványára, amely kinyilvánította az „újraegyesülést és a Csehszlovákiától való elszakadást”.²⁹

Amikor a Szovjetunió és Csehszlovákia 1945 januárjában tárgyalásokba kezdett Kárpátaljának Ukrajnához csatolása érdekében, határkérdésben alapnak az 1939 eleji Kárpátalja–Szlovákia határt tekintették.³⁰ A második világháború éveiben a szovjet-csehszlovák kapcsolatok állandó témája volt Podkarpatszka Rusz kérdése, azé a közigazgatási területé, amely két évtizeden keresztül a Csehszlovák Köztársasághoz tartozott. Amikor a szovjet hadsereg a de jure Csehszlovákiához tartozónak tekintett Kárpátalja területére lépett, megsértette az 1941. július 18-i és az 1944. május 8-i kétoldalú egyezményeket, valamint az 1943. december 12-i szerződést. Ezek a dokumentumok elismerték Csehszlovákia háború előtti határait, és a szovjetek kötelezték magukat, hogy a régiót azonnal átadják a csehszlovák polgári igazgatás hivatalnokainak.³¹ A győztes nagyhatalom katonapolitikai szempontból stratégiai szerepet tulajdonított Kárpátaljának, ezért a front nemcsak keresztülvonult annak területén, hanem egyúttal kijelölte az új szovjet határokat is.³² 1945. április 5-én határozatot hoznak a csehszlovák határország működésének beszüntetéséről,³³ majd 1945. szeptember 7-én határország felállításáról Kárpátontúli Ukrajna és Magyarország, valamint Kárpátontúli Ukrajna és Románia között.³⁴

Az 1945. április 5-én elfogadott kassai kormányprogram VII. fejezete kimondta: az új csehszlovák kormány gondoskodik arról, hogy mielőbb megoldódjék Kárpátontúli Ukrajna kérdése. A kormány óhaja, hogy ez a kérdés a kárpátukrán nép demokratikusan kinyilvánított akarata szerint, valamint a Csehszlovákia és a Szovjetunió közötti teljes barátság jegyében oldódjék meg. Edvard Beneš köztársasági elnök

25. Dupka, 2014: 15–16.

26. Oficinszkij, 2010: 234.

27. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 54.

28. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 55.

29. Uo.

30. Oficinszkij, 2010: 242.

31. Uo. 242.

32. Uo. 243.

33. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 101.

34. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 99.

Kassára látogatott, Kárpátaljával pedig Nyikita Hruscsov, Szovjet-Ukrajna vezetője ismerkedett személyesen. Kárpátalja kérdése nem vált széles körű nemzetközi vita tárgyává; két ország kötött szerződést a hovatartozásáról, jóllehet Beneš határozottan javasolta, hogy a kárpátaljai kérdést ne válasszák el az általános európai rendezés ügyétől, és Csehszlovákia határait a háború befejezése után egyszerre jelöljék ki minden irányban, és hogy az a nagyhatalmak jóváhagyásával történjen. 1945. június 29-én Moszkvában Sztálin jelenlétében írták alá a Szovjetunió és Csehszlovákia szerződését Kárpát-Ukrajnáról. Az aláíráson nem vett részt egyetlen ukrán diplomata sem, illetve Kárpátalja sem képviseltette magát.³⁵ A szerződés három nyelven – ukránul, oroszul és szlovákul – készült. A szerződéshez csatolt jegyzőkönyv a határmegállapító és a felszámolási bizottságról, valamint lakosságcseréről rendelkezett. Meghatalmazottakká Vjacseszlav Molotovot, a szovjet Népbiztosok Tanácsának elnökhelyettesét és külügyi népbiztost, illetve Zdeněk Fierlinger miniszterelnököt és Vladimír Clementis külügyminisztert nevezték ki.³⁶

Az 1945. június 29-i szovjet–csehszlovák szerződés értelmében a Kárpátontúli Ukrajnában élő cseh és szlovák, valamint a Csehszlovákia szlovákiai kerületeiben élő ukrán és orosz személyek megválaszthatták állampolgárságukat.³⁷ 1945. június 30-án az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának hetedik ülése alatt törvénybe foglalta Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet-Ukrajnával való újra egyesülését. A szerződést néhány hónappal később, 1945. november 22-én Csehszlovákia ideiglenes nemzetgyűlése, november 27-én pedig a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnöksége ratifikálta, amivel az formálisan is jogerőre emelkedett.³⁸ A két cikkből álló szerződés 1. része kimondta, hogy Kárpátontúli Ukrajna (a csehszlovák alkotmány megnevezése szerint: Podkarpatská Rus) a lakosság részéről kinyilvánított óhajnak megfelelően és a két Magas Szerződő Fél közötti baráti megegyezés alapján egyesül ősi hazájával, Ukrajnával és ennélfogva az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság részévé válik.³⁹ A Kárpátalja hovatartozásáról döntő szovjet–csehszlovák egyezményt Csehszlovákia ideiglenes nemzetgyűlése 1945. november 22-én ratifikálta, majd november 27-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége is. Az egyezmény ezzel lépett érvénybe.⁴⁰ Az 1947-es párizsi békeszerződés ezt a döntést megerősítette. Így a közép-európai régiót a szovjet érdekszférához tartozó Kelet-Európába tagolták be. Ezzel leereszkedett a vasfüggöny, amely Kárpátalját hosszú időre elszakította Közép-Európától.⁴¹

A szerződés településeket vágott ketté, gazdasági, infrastrukturális, kulturális, rokon kapcsolatokot szakított szét. A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1945. április

35. Brenzovics, 2009: 94–95.

36. Oficinszkij, 2010: 243.; Móricz, 2001: 134.

37. Botlik–Dupka, 1991: 149.

38. Oficinszkij, 2010: 243.; Móricz, 2001: 134.

39. Uo. 243.; Botlik, 2013.

40. Brenzovics, 2009: 75–101.

41. Brenzovics, 2015: 21–22.

20-án kiadta az 58. számú, közoktatási reformról szóló rendeletét. Ennek értelmében a papi szemináriumok kivételével minden tanintézetet államosítottak. A pedagógusok állami alkalmazottak lettek.⁴² A pedagógusokat megfigyelték.⁴³ A működő iskolatípusok helyett bevezették a nem teljes középiskola és középiskola elnevezésű tanintézményeket.⁴⁴ Felállították a Központi Módszertani Kabinetet, azaz a kárpátaljai oktatás és nevelés központi intézményét.⁴⁵

1945. december 15-én megalakult az Ukrajnai Kommunista (bolsevik) Párt megyei szervezete, amelynek legelső teendője a pártkönyvek felülvizsgálásával álcázott tisztogatás volt.⁴⁶ Bűnösnek számított mindenki, aki az előző rendszerben bármilyen hivatalt, állami vagy egyházi tisztséget töltött be. Lágerekbe hurcolták az egykori állami hivatalnokok százait.⁴⁷ A kollektivizálás idején tömegesen kulákká nyilvánították a tehetősebb falusi parasztokat. Kiforgatták őket vagyonukból, sokuknak el kellett hagyniuk házaikat; ha nem engedelmeskedtek, Szibériába száműzték őket.⁴⁸ A deportáltak, elítéltek csak Sztálin halála után térhettek haza.⁴⁹

1946-tól rendszeres időközönként (négy-öt évente) voltak választások a Moszkvában ülésező országos, illetve a Kijevben székelő ukrajnai parlamentbe (hivatalos nevén: Legfelsőbb Tanácsba), valamint a helyi (megyei, járási, városi, nagyközségi és községi) tanácsokba. Minden szovjet választás a Szovjetunió Kommunista Pártjának szigorú ellenőrzésével zajlott. A választásokon gyakorlatilag 100 százalékos részvétel mellett szavazták meg az alternatíva nélküli jelölteket.⁵⁰ A választások előtt nagy volt a propagandamunka.⁵¹ A Legfelsőbb Tanács mindössze kétszer-háromszor ülésezett évente.⁵²

1946–1950-ben a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának Központi Bizottsága négy határozatot fogadott el Kárpátalja fejlesztéséről. Ennek értelmében többek között elrendelték, hogy több mint háromezer szovjet szakembert kell a megyébe telepíteni:⁵³ agronómust, gépészt, mérnököt, egészségügyi dolgozót, pedagógust stb.⁵⁴ Ez az oroszosítás célját szolgálta. 1947-ben a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja beleolvadt a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjába, melyet

42. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 598.

43. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 607.

44. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 158.

45. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 601.

46. Oficinszkij, 2010: 219.

47. Botlik, 2000: 286.

48. Oficinszkij, 2010: 216.

49. Dupka–Korszun, 1997: 54.

50. Oficinszkij, 2010: 218.

51. KTÁL, Fond P-1. Opisz 1. Odinica Zberihányá 9.; KTÁL, Fond P-1. Opisz 1. Odinica Zberihányá 24.

52. Brenzovics, 2009: 95.

53. Oficinszkij, 2010: 219.

54. Uo. 254.

1952-ben átneveztek Szovjetunió Kommunista Pártjává. A köztársasági pártszervezetet pedig ezután Ukrajnai Kommunista Pártnak nevezték.⁵⁵

Gazdasági kérdések

A földreform végrehajtásáról szóló határozat 1944. november 27-én jelent meg.⁵⁶ Majd két nappal később, november 29-én megjelent a földosztásról szóló rendelet is. Ebben egyértelművé tették, hogy a magyar és német „*áruló*” földbirtokosok földtulajdonát szét kell osztani a földnélküliek és a kis földterülettel rendelkezők között. A szétszított telkek nem haladhatták meg a 10 holdat.⁵⁷ Az 1945 márciusában megjelent határozat értelmében pedig felszámolták a nagybirtokokat.⁵⁸ Minden településen földosztó bizottságok tevékenykedtek, akik önkényes módon irányították a művellet lebonyolítását.⁵⁹

1944. december 5-én a Néptanács egy rendeletet is elfogadott, amely kimondta, hogy az egykori Magyarország és Csehszlovákia minden ingó és ingatlan tulajdona, vagyis az intézmények, termőföldek, erdők, vállalatok, üzemek, bányák stb. Kárpátontúli Ukrajna tulajdonát képezik.⁶⁰

1944. december 26-án dekrétumot adtak ki valamennyi bank és bankfiók államosításáról és a Kárpátontúli-Ukrajna Nemzeti Bank felállításáról.⁶¹ 1944. december 29-én a Néptanács dekrétumot adott ki a földek államosításáról.⁶² A levéltári források szerint már előtte, december 28-án elvették a „*földtulajdont a fasiszta magyar hadsereg hőseitől*”.⁶³ Továbbá a rendelet értelmében elkobozták tulajdonosaiktól a gyárakat, üzemeket, a „*kizsákmányoló*” házat, ingóságukat. Államosították a boltokat, szabó-, szűcs-, fodrászüzleteket, asztalos-, bodnärműhelyeket, cukrászdákat stb. Esetenként megengedték a volt tulajdonosoknak, hogy továbbra is itt dolgozzanak alkalmazottként. Minden a „*nép tulajdonává*” vált.⁶⁴ 1945. január és november között számos dekrétum és levelezés született a falvak egyesítéséről vagy azok felosztásáról,⁶⁵ ahogy azt érdekük diktálta, a betelepítés, oroszosítás stb. szempontjából. Kárpátontúli Ukrajnai Néptanácsa 1944. január 12. és 1945. december 12. között számos dek-

55. Oficinskij, 2010: 219.

56. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 60.

57. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 1. a.

58. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 438.

59. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 439.

60. KTÁL, Fond P-618. Opisz 1. Odinica Zberihányá 43.

61. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 17.

62. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 15.

63. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 16.; KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 133.

64. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 15.1 a.; Csanádi, 2004: 179.

65. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 110.

rétumot és határozatot ad ki a különféle iparágak, kereskedelmi vállalkozások, a vasúti közlekedés és a távközlés államosítására.⁶⁶

1945. február 2-án újabb dekrétum jelenik meg a gazdasági társaságok, alapítványok tulajdonjogának átadásáról Kárpátontúli Ukrajna tulajdonába.⁶⁷ 1945. február 9-én dekrétumot és határozatot adnak ki Rendkívüli Bizottságok felállításáról abból a célból, hogy mielőbb kivizsgálásra kerüljenek azok a bűntettek és kártettek, amit a „magyar–német fasiszták” hajtottak végre Kárpátontúli Ukrajna területén.⁶⁸ Valójában a nyomozás és kivizsgálás jóval korábban kezdődött. Már 1945 januárjától találhatók beszámolók, jelentések a „német–magyar fasiszták gaztetteiről” a levéltári dokumentumok között.⁶⁹ 1945. február 22. és 1945. március 5. között jelentéseket tettek a Kárpátontúli Ukrajnai Néptanácsnak a „német–magyar megszállók” által megszerzett, egykor zsidók tulajdonát képező vagyron államosításának folyamatáról is.⁷⁰ 1945 márciusában dekrétumot adtak ki a cenzúra részleg létrehozásáról a Népi Bizottság alárendeltségében.⁷¹

1945. október 10-én Kárpátontúli Ukrajnai Néptanácsa dekrétumot ad ki az egykori úrbéri birtokok felszámolására, azok állami tulajdonba vételére és átadására a falusi népi bizottságoknak.⁷²

1946-ban kezdődött el a negyedik ötéves terv, melynek irreális indikátorait 1950-ig kellett teljesíteni.⁷³ Motivációként 1946 májusában az UK(b)P Kárpátontúli Területi Bizottsága elindítja a sztahanovista mozgalmat.⁷⁴ A hatalom erőltetett iparosításba kezdett,⁷⁵ és az 1945 és 1950 közötti időszakban Kárpátalján teljes mértékben megvalósult az államosítás.⁷⁶ A szovjet időszakot megelőzően Kárpátalja tipikusan agrárjellegű és nyersanyagellátó vidék volt. A munkaképes lakosság több mint 80%-a a mezőgazdaságban dolgozott, az iparban nem egész 10%-ukat foglalkoztatták.⁷⁷ Az élelmiszeripari vállalatok zöme Ungváron, Munkácson, Nagyszőlősen, Beregszászban, Técsőn, Ilosván és Szerednyén működött. Elsősorban vajgyárakra, húskombinátokra, konzervgyárakra, borgyárakra, konyaküzemekre kell gondolnunk. A könnyűiparban a Huszti Kalapgyár, valamint Ungváron, Munkácson, Beregszászon, Nagyszőlősen és Tiszaújlakon cipőgyár, varroda, illetve kötöttáru-üzem működött.

66. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 123.

67. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 122.

68. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 113.

69. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 114.

70. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 139.

71. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 60.

72. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 436.

73. KTÁL, Fond P-1. Opisz1. Odinica Zberihányá 7.

74. KTÁL, Fond P-1. Opisz1. Odinica Zberihányá 18.

75. Botlik, 2000: 288.

76. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 1 a.

77. Oficinszkij, 2010: 274.

Kárpátalján a nehézipar főképpen a gép- és műszergyártás terén volt jelen. Például a Munkácsi Szerszámgépgyár fémmegmunkáló gépeket, a Mukacsivprilad és az Uzsorodprilad Műszergyárak automatizálási berendezéseket állítottak elő.

1946-tól Kárpátalja területén is – 25 éves szovjet tapasztalatok alapján – elkezdődött a kolhozosítás, mely megfosztotta a több generáció alatt összegyűjtött vagyontól az amúgy is jelentős mértékben elszegényedett magyar lakosságot.⁷⁸ 1946–1948-ban zajlott a kollektivizálás, 1949–1950-ben pedig a mezőgazdasági termelés teljes mértékben szovjet mintára alakult át.⁷⁹ 1946 nyarától a felső vezetés utasítására a kollektív gazdálkodás „*hatékony megvalósítása és a tömegek hatékony mozgósítása érdekében*” Kárpátalja falvaiban hromadákat hoztak létre. Ezután a föld hivatalosan a falusi gazdák magántulajdonában volt, amit közösen műveltek meg.⁸⁰ A két első kolhoz – szovjet típusú mezőgazdasági szövetkezet – Nyikita Hruscsov és Georgij Dimitrov nevét viselte.⁸¹

1946 augusztusában az UK(b)P Kárpátontúli Területi Bizottsága arról számolt, hogy sikerült likvidálni a kapitalista termelést és felmorzsolni a feudális földbirtokviszony maradványait.⁸² 1946-ban hozták ki a „*A parasztgazdaságok állami terménybeszolgáltatási kötelezettsége Kárpátalján*” című rendeletet megvalósításához, melynek értelmében minden hektár föld után, a szemes termények tényleges területétől függetlenül, megállapították a beszolgáltatandó terménymennyiséget.⁸³ Amennyiben valaki nem teljesítette a kötelező beszolgáltatást, a bíróság büntető eljárást indított ellene, és kuláknak minősült. A törvények be nem tartóit osztályellenségnek titulálták.⁸⁴ Ekkortájt keletkezett az ismert szólás: „*A kolhozvagyon drága kincs, de aki nem lop, annak nincs.*”⁸⁵

1946-ban még csak két kolhoz volt Kárpátalján, 1950 elejére már 532, melyek magukba olvasztották a falusi gazdaságok 82%-át, illetve a szántóföldek 84%-át. Rövidesen ezek a számok elérték az olyannyira áhított „100 százalékot”. 1951-ben 557 gazdaság működött, melyek nagy részét egyesítették, így 1953-ra 264 kolhozot tartottak számon.⁸⁶ Rohamosan csökkent az állatállomány, ami a lakosság ellátásában súlyos hús- és tejhiányt okozott. Minden településre eljuttatták a kolhoz- és a szovhoz-szakirodalmat, valamint filmhíradók voltak a szocializmus előnyeiről, a fejlődésről, haladásról.⁸⁷ Emellett a dolgozók bérének egy részét lefoglalták államkölcson címszó alatt,

78. Kosztyó, 2013: 88.

79. Oficinszkij, 2010: 261.

80. KTÁL, Fond P-1. Opisz 1. Odinica Zberihányá 34.

81. KTÁL, Fond P-1. Opisz 1. Odinica Zberihányá 18.

82. KTÁL, Fond P-1. Opisz 1. Odinica Zberihányá 50.

83. Csanádi, 2004: 192–194.

84. KTÁL, Fond P-1. Opisz 1. Odinica Zberihányá 67.

85. Móricz, 1995: 97.

86. Ruszin, 1991: 63.

87. KTÁL, Fond P-1. Opisz 1. Odinica Zberihányá 38. és 67.

amelyet természetesen az illető „önként” ajánlott fel az ország fejlesztése érdekében. A hozzájárulás részét képezte az ötéves terv teljesítésének.⁸⁸ A sajtó – mint a Kommunista Párt szócsöve, a hatalom kiszolgálója – hangsúlyozta, hamis adatokkal támasztotta alá a kölcsön fontosságát.⁸⁹

Az Ukrán SZSZK minisztertanácsa és az UK(b)P KB 1949. augusztus 12-én kelt határozata értelmében Kárpátaljáról az Ukrán SZSZK déli megyéibe 3600 kolhozistát és gazdálkodót kellett áttelepíteni. 1950. február és augusztus között 100–200 fős kontingensekben indították útjukra az embereket. Az „*önkéntes alapon*” beszervezett áttelepülőknél különböző kedvezményeket biztosítottak, például két évre felmentették őket mindenféle adófizetési kötelezettségi alól, elengedték az adósságaikat, ingyenes volt az odautazásuk, és pénzbeli segélyt is kaptak, valamint tíz évre ötezer rubel kölcsönt.⁹⁰ Az emberek azonban nem akartak áttelepülni vagy éppen rövid időn belül megpróbálták visszatérni otthonukba.

88. KTÁL, Fond P-1. Opisz1. Odinica Zberihányá 12.

89. KTÁL, Fond P-1. Opisz1. Odinica Zberihányá 12.

90. Oficinszkij, 2010: 252.

Levéltári források

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL)

KTÁL, Fond P-1. Opisz 1. Odinica Zberihányá 9, 7, 12, 18, 24, 34, 38, 50, 67.

KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. No. 6, 61.

KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 1, 1.a, 12, 13, 15, 15.1.a, 16, 17, 54, 55, 60, 99, 101, 110, 113, 114, 122, 123, 133, 139, 158, 436, 438, 439, 598, 601, 607.

KTÁL, Fond P-175. Opisz 1. Odinica Zberihányá 10.

KTÁL, Fond P-618. Opisz 1. Odinica Zberihányá 43.

Sajtó

Munkás Újság, 1945. június 3.

Zákárpátszka Ukrajná, 1944. november 27.

Hivatkozott irodalom

Botlik–Dupka, 1991

Botlik József – Dupka György: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Budapest, Mandátum.

Botlik, 2000

Botlik József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX. és XX. századi történetéhez*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány.

Botlik, 2003

Botlik József: *A hűség csapdájában*. Ungvár–Budapest, Intermix.

Botlik, 2013

Botlik József: Kárpátalja mint Zakarpatszka–Ukrajna autonóm szovjet tagköztársaság (1944. november 27. – 1946. január 22.). *Valóság. Online történelmi szakfolyóirat*, I–VI. <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=131&lap=13>. (utolsó letöltés: 2018. szeptember 10.)

Brenzovics, 2009

Brenzovics László: Kárpátalja története. In: *Kárpátalja. /A kárpát-medence régiói./* Baranyi Béla (szerk.) Pécs–Budapest, Dialóg Campus – MTA – RKK. 65–106.

Brenzovics, 2015

Brenzovics László: Kárpátalja 1944-ben. In: *Kárpátaljai holokauszt. 1944-az elhurcolások éve*. Dobos Sándor – Molnár Ferenc (szerk.). A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének és a Shalom Alapítvány Civil Szervezet tudományos kiadványa. Beregszász, Kálvin Nyomda. 17–23.

Csanádi, 2004

Csanádi György: *Sorsfordító évek sodrásában. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából.* Ungvár, PoliPrint.

Dupka, 2014

Dupka György: *A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján (1944–1991).* Ungvár–Budapest, Intermix.

Dupka–Korszun, 1997

Dupka György – Korszun Alekszej: *A „malenykij robot” dokumentumokban.* Ungvár–Budapest.

Ofcinszkij, 2010

Ofcinszkij Roman: Szovjet Kárpátalja (Kárpátontúli terület) 1944–1991. In: *Kárpátalja 1919–2009.* Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.). Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 209–376.

Kosztyó, 2013

Kosztyó Gyula: Kárpátalja szovjetizálásának hatása a magyar kisebbség identitására (1944–1953). In: *Változó Világ – Változó Közösségek a Kárpát-medencében.* Fedinec Csilla – Szoták Szilvia (szerk.). Budapest, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. 78–90.

Móricz, 1995

Móricz Kálmán: *Nagydobrony.* Beregszász–Budapest, Mandátum – Hatodik Síp Alapítvány.

Móricz, 2001

Móricz Kálmán: *Kárpátalja sorsfordulói.* Budapest, Hatodik Síp Alapítvány.

Kulcsszavak: *Határon túli magyarok, Szovjetunió*

The First Steps of The Organization of Soviet Power in the Transcarpathian region, 1944-1946

The area of Transcarpathia was an integral part of historical Hungary until 1920, and then it was linked to Czechoslovakia for two decades. By the First Vienna Award that was signed in 2nd November, 1938, and with the military action between the 15-17th March, 1939 Transcarpathia returned to Hungary. After the Soviet occupation, on 28th October, 1944, a delegation from the emigrant Czechoslovak Government arrived to Hust, to reorganize the Czechoslovak administration on the basis of the law that had been valid before 1938, but the Red Army's leadership prohibited and blocked its work. In the 20th century, Transcarpathia underwent many trials and changes of borders. However, the longest, most troublesome period was the 46 years the region spent in the Soviet power system. Transcarpathia was quickly brought under Soviet control. Violent occupation of the area; total dependency on the party's power; harassment of the Hungarian and German ethnic population; the violent purges, collectivization of farms, persecution of churches; violent Russification; the abolition of private property etc. have become part of the Transcarpathian population everyday life.

Transcarpathian Ukraine's unification with the Soviet Union was an important step in the reorganization of the Communist Party of the Transcarpathian Ukraine on October 31, 1944 and also the first Transcarpathian party conference, which was convened by the Communists on 19 November, 1944 in Munkács. At the conference, the Communist Party of the Carpathian-Ukraine was formed, and the independence of the Transcarpathian Ukraine was proclaimed, which adopted a decision on "The reunification of the Carpathian-Ukraine with the Soviet-Ukraine" and on the convening of the Congress of the People's Committees. The first congress of the Transcarpathian Ukraine's People's Committees took place in Munkács on November 26, 1944, which declared the "reunion" of the area with the Soviet-Ukraine. It created its own supreme state authority, the so-called Transcarpathian People's Council of Ukraine. Transcarpathia was officially attached to the Soviet-Ukraine on 22 January, 1946. After another historic turn, its name became the Transcarpathian region.

Szekér Nóra

Vasdényey István, a kistarcsai táborparancsnok embermentő tevékenysége

„Vasdényey István rendőrfelügyelő, a magyar rendőrség kistarcsai kiségitő toloncháza volt parancsnoka [...] a német megszállás alatt, a legsúlyosabb időkben önzetlenül, a legnagyobb önfeláldozással, saját személyi biztonságát is kockára téve és saját fölöttes hatóságával, valamint a német megszálló hatóságokkal ismételtlen szembehelyezkedve a legnagyobb erőfeszítéseket tette úgy az őrizeteseikkel való bánásmód enyhítése, mint szabályellenes őrzésük megszüntetése, mint végül törvénytelen deportálásuk ellen. [...] Vasdényey nehéz korszakban oly derekasan állta meg a helyét, amily derekasan azt egyáltalán lehetett és hogy több százan – így a Kör jelenlévő tagjainak túlnyomó része is – ma itthon életben és jelen lehetnek, nem pedig auschwitzi gázkamrákban pusztultak el, jórészt Vasdényey érdeme”¹ – olvasható a Gestapo Fogházviseltek Körének 1945. április 3-i ülésének határozatában, amely ülés jegyzőkönyvének vonatkozó kivonatát Vasdényeynek, valamint a fölöttes és az illetékes hatóságoknak is megküldték.

A háború alatti embermentés egy izgalmas, ugyanakkor kevésbé ismert fejezetébe enged betekintést ez a néhány sor. Vasdényey 1942 júniusától 1944 novemberéig volt a kistarcsai kiségitő toloncház parancsnoka. Ebben a minőségében mindent megtett azért, hogy a német megszállás alatt a táborba internált zsidók a lehető legembersége-sebb körülmények között éljenek, sőt azt is megpróbálta megakadályozni, hogy Eichmann különítményesei a tábor lakóit deportálják. Nem rajta múltott, hogy ez nem sikerült. Vasdényey Istvánt 1969-ben tüntették ki a Jad Vasem – Világ Igaza címmel.

Bálint Ákos György,² aki édesapjával együtt raboskodott a táborban, egy teljes visszaemlékezés-kötetet szentelt a táborparancsnok emlékének, *Sziget a mérgezett tengerben* címmel.³ Az utolsó találkozás története sokat elárul Vasdényey Istvánról: *„1945 tavaszán már barátságos meleg idő volt, amikor Vasdényey István meglátogatta*

1. ÁBTL 3.1. 9. V-21680. 9. Kivonat a Gestapo Fogházviseltek Köre rendes ülésének jegyzőkönyvéből. 1945. évi április 3.

2. Bálint Ákos György nagybátyja Lévai Jenő, akit a magyar holokauszt első krónikásaként tartanak számon.

3. Bálint, 2013. A könyvről szóló érdekes recenzió: Nagymihály, 2017.

*apámat. [...] Azzal köszönt be hozzánk, hogy tiszteletét szeretné kifejezni a volt foglyok iránt. Talán két órát beszélgettünk. [...] Azt hiszem, hogy ez a látogatás rendkívüli esemény volt. Nem hallottam, nem tudok hasonló esetről, hogy egy koncentrációs tábor parancsnoka vette volna a fáradságot és a bátorságot, hogy a volt foglyait meglátogassa.*²⁴

Valóban, nem sok olyan zsidómentő táborparancsnokot tart számon a történetírás, mint Vasdényey István, aki számára a parancsnoki megbízatás elsősorban az emberek mentésének lehetőségét jelentette.⁵ Az ő történetének részletezése előtt azonban röviden szeretnék kitérni egy meglátásra: Vasdényey egyéni helytállása mögött véleményem szerint ott rejlett egy kapcsolatrendszer, amely lehetővé tette, hogy a náciizmussal szemben álló és a cselekvéshez is kellő bátorsággal felvértezett személy kerüljön ebbe (az embermentés szempontjából) kulcspozícióba, másrészt, ahol tudta, segítette a munkája során.

Ez a kapcsolatrendszer, vagy inkább kapcsolatrendszerek sokasága, nem intézményesült egységes szervezetként, erre az adott történelmi helyzetben nem volt ereje, lehetősége, sokkal inkább „ködszerű” formában volt jelen a magyar világban. Ebből adódóan azonban nehéz tetten érni. És itt nem csupán arról van szó, hogy miután szervezeti formát nem öltött, működéséről nem gyártott dokumentumokat. E ködszerű jelleghez az is hozzátartozott, hogy azok, akik részei voltak ennek az ezerféle ismeretségre, a sokszintű közvetett kapcsolatok egész hálózatára épülő rendszernek, nem feltétlenül voltak tudatában annak, hogy ők maguk valamiféle működő „mechanizmus” részesei. E kapcsolatrendszer megléte a maga teljes kiterjedésében nem-hogy szervezeti, de még tudati szinten sem realizálódott, pedig nem feltétlenül a véletlen műve volt, ha az egyes emberekben testet öltött náciizmussal szemben álló akarat olykor összekapcsolódott, vagy ha egy internálótábor élére a zsidóság megmentéséért tenni akaró személyt neveztek ki. A társadalmi élet működésének természetes törvényszerűségei is megteremtik ezeket a láthatatlan szálakon szövődő összekapcsolódásokat, de számos jel utal arra, hogy a náciizmussal való küzdelem tétjéből adódóan ezeket a szálakat tudatosan is fűzték.

Számos vonalon, baráti körökben, zsidó közösségekben, egyházi és ifjúsági mozgalmakban, közéleti társaságokban zajlott azoknak a számbavétele, akikre az egyre növekvő kockázat ellenére is számítani lehetett a náciizmus elleni küzdelemben. Ez a személyekre épülő kapcsolati háló azonban még nem jelentett ellenállási szervezetet, sem szervezett ellenállást, ahol kidolgozott koncepciók és meghatározott tervek alapján irányították volna a küzdelmet. Az egyes emberek szerepvállalása egyéni helytál-

4. Bálint, 2013: 83.

5. Van több példa is az emberséges táborparancsnokokra. A garanyi internálótáborban Vasdényey utóda, Tarnóczay István ugyancsak mindent megtett az internáltakkal való jobb bánásmódért, őt azonban még a német megszállás előtt leváltották. Lásd bővebben: Vadász, 1988: 4.; 1961: 147–190. A munkaszolgálat intézménye is fontos embermentő szerepet töltött be a német megszállás után, amihez kapcsolódóan a magyar honvédség jó néhány magas beosztású személyisége nyújtott segítséget az üldözött zsidóságnak. Lásd bővebben: Szita, 2004.

lást jelentett, ahol mindenki végezte a munkáját a nácizmussal való, saját maga által kialakított szembenállás jegyében. Ehhez az öntevékeny vállaláshoz nyújtott háttérrel a „ködszerűen működő” németellenes kapcsolatrendszer, ami még ha nem is volt szervezett ellenállás, de az emberi kapcsolatok egyfajta tudatos koordinálása működött a háttérben.⁶

A politikai rendszer jellegét nem változtathatták meg, a zsidóellenes intézkedéseket nem ellensúlyozhatták az egyes szervezetekben, állami intézményekben és az élet egyéb területein öntevékenyen küzdő ellenállók, még akár egészen magas pozíciókból sem, de emberi életet meg tudtak menteni.⁷ Ennek az embermentésnek a lehetőségeiről és korlátairól szemléletes képet ad a kistarcsai táborparancsnok küzdelme.

Vasdényey István életútja a kistarcsai táborparancsnokságig

Vasdényey István 1895. augusztus 31-én született a Bács-Bodrog vármegyei Bajsán.⁸ Édesapja 1900-tól a rendőrség bejelentési hivatalának vezetőjeként dolgozott Újvidéken, így a család is beköltözött a városba. A gyermek István négy kisebb testvérével együtt már itt nőtt fel. 1913-ban az Újvidéki Királyi Katolikus Főgimnáziumban tett érettségije után a fiumei kiviteli akadémián kezdte meg a tanulmányait. A háború azonban közbeszólt. 1915 októberében bevonult katonának. A hidépítési 4. páncélos hadosztálynál teljesített szolgálatot, ahol egy éven belül megsebesült, és mint 25%-os rokkantat elbocsátottak. A frontról édesapja nem tért haza, 1916-tól a hattagú családot ő tartotta el, így a tanulmányait nem folytathatta. Újsóvé község jegyzői irodájában helyezkedett el, mint ideiglenes jegyzőgyakornok.

1918 januárjában állást kapott Budapesten a határrendőrségnél felügyelői beosztásban, majd az év júniusában a Közélelmezési Minisztérium rendészeti osztályára helyezték. Itt közvetlenül az Országos Közélelmezési Hivatal nyomozóosztálya vezetőjének, dr. Dietz Károlynak az irányítása alá került, akit az őszirózsás forradalom

6. Ez nem azt jelenti, hogy nem lettek volna Magyarországon ellenállási szervezetek, mint például a Magyar Függetlenségi Front, a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége, a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága, Magyar Függetlenségi Mozgalom és számos egyéb. Vasdényey István azonban – tudomásom szerint – egyetlen ilyen ellenállási szervezetnek nem volt tagja, ő nem szervezett ellenállóként vett részt a zsidómentésben.

7. Az ellenállásban fontos szerepet játszott magas pozícióból többek között Kudar Lajos csendőr ezredes, aki 1942-től az Államvédelmi Központ egyik vezetője, vagy Mikó Zoltán, a kémelhárító osztály repülő vezérkari századosa. A Sztójay-kormányba Mester Miklóst, vallás- és közoktatási államtitkárként, valamint az Iparügyi Minisztérium államtitkáraként Vasvári Lajost, a weisshausista kommunista frakcióhoz közel álló kőbányai munkást szervezték be a németellenes körök. Ifj. Horthy Miklós a Kiuigrási Iroda vezetőjeként és a kormányzóhoz való közvetítőként játszott meghatározó szerepet, Ambrozy Gyula a Kormányzói kabinetiroda vezetőjeként. Batizfalvy Nándor Budapest rendőrkapitánya, a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) és belügyminisztérium közötti összekötő, is része volt a zsidómentésnek. De alacsonyabb szinten is számos beépített ember segített, többek között a rendőrség és a csendőrség kötelékében, még a Számonkérő Különítmény csendőrei között is. Lásd bővebben: Szekér, 2017: 184–234.; Kovács, 2014: 149–200.

8. ÁBTL 3.1. 9. V-21680. 48–58. Vasdényey István kézzel írt önéletrajza, 1951. április 12. (továbbiakban: Önéletrajz).

alatt (1918. október 31-től 1919. március 21-ig) Budapest rendőrfőkapitányává neveznek majd ki.⁹ Dietz – aki 1934 és 1939 között a világbajnokságon 2. helyezést ért el magyar futballválogatott szövetségi kapitánya is volt – és Vasdényey között jó viszony alakult ki, a kapcsolatot egymással a későbbiekben is tartották.

Vasdényey a Tanácsköztársaság bukása után a határrendőrség állományából az újonnan felállított államrendőrséghez került, mint rendőrfelügyelő. 1927-ig először a hajóforgalom ellenőrző parancsnokságánál, majd a nemzetközi vonatforgalom ellenőrzésénél teljesített szolgálatot. 1942 júniusáig, amíg meg nem kapta a kistarcsai táborparancsnoki kinevezését, számos vidéki kapitányságon dolgozott.¹⁰ Kistarcsa előtti utolsó beosztása a garanyi menekülttábor parancsnoki tisztsége volt, ahova a politikai és egyéb okokból internáltak mellett menekülteket – zsidókat és nem zsidókat vegyesen – helyeztek el.¹¹ Vasdényey már itt bizonyította emberségességét, amiről Weiner Leó 1941. októberben kelt levele is tanúskodik: „*Végleges szabadlábba helyezésem alkalmából, melynek gyors és eredményes sikerültében igen tisztelt Főfelügyelő Úr jóindulatú segítségének annyi része van, lelki szükségét érzem annak, hogy garanyi*

9. Dietz Károly 1909-től teljesített szolgálatot a fővárosi államrendőrség állományában. 1917-től az Országos Közélelmezési Hivatal vezetője. A Károlyi-kormány 1918. október 31-én nevezte ki Budapest rendőrfőkapitányává. Kun Bélát a kormány megbízásából ő tartóztatta le 1919. február 21-én, a Tanácsköztársaság kikiáltása után ezért letartóztatták. A Peidl-kormány alatt négy napig (augusztus 3–7.) újra betöltötte a főkapitányi tisztséget. 1920 júniusában elbocsátották a rendőrség kötelékéből, nyugdíjat nem kapott. Egy ideig könyvelésből tartotta fenn családját. 1930-ban jogi diplomát szerzett, és ügyvédi irodát nyitott Budapesten. Az ügyvédi praxisa mellett a magyar futballválogatott szövetségi kapitánya volt. A magyar válogatott 3. legeredményesebb kapitánya, bár az 1938-as franciaországi világbajnoki döntőben elszenvedett vereséget az ő szakmai hibájának tulajdonítják. Ügyvédként a zsidótörvények jogfosztó intézkedéseinek ügyében segítette a hozzá fordulókat, a német megszállás alatt szerepet vállalt a zsidómentésben. A nyilas puccs után, november 18-án letartóztatták, Sopronkőhidán, majd Dachauban raboskodott. 1945 szeptemberében tért vissza Magyarországra. A háború után rövid ideig még ügyvédként dolgozott, de 1951 júliusában Bodrogkeresztúrra telepítették ki családjával együtt. 1953-ban Piliscsabán kapott letelepedési engedélyt. Időskorában éjjeliőrként, majd segédmunkásként dolgozott. 1969-ben halt meg. Lásd bővebben: Kő, 2012; Szegedi, 2010; Malonyai, 1986; ÁBTL 3. 1. 5. O-9975/8. 19–20. Németh István rny. fhdgy. jelentése Dr. Dietz Károlyról, 1951. szeptember 29.

10. Vasdényey István 1919 októberétől került a hajóforgalom-ellenőrző parancsnoksághoz, mint beosztott tiszt hajókísérő és kikötő ügyeleti szolgálatot teljesített. 1921 nyarán a vonatforgalom-ellenőrző parancsnoksághoz osztották, útlevelek ellenőrzése, a külföldre menő vonatok kísérése, a határon be- és kiléptetése volt a feladata. 1924 júniusában rendelkezési állományba helyezték és létszámcsökkentési törvény alapján a testület kötelékéből elbocsátották. 1927 áprilisában azonban visszarendelték és a debreceni kerületi főkapitányság állományába vonultatták be raktártisztként, anyagi és felszerelési előadó beosztásban. 1929 nyaratól áthelyezték az őrszemélyzeti osztályra, és a kerékpáros szakasz, majd a pályaudvari őrség vezetésével és ellenőrzésével bízták meg. 1930 júliusában a mezőtúri kapitánysághoz került, ahol a kapitánysági őrszemélyzet parancsnoka. 1935 júliusában a budafoki kapitányság állományába helyezik, megbízatása betanítás, oktatás, az őrszolgálat ellenőrzése. 1938 januárjától a mátyásfüldei, novembertől a hatvani kapitányság őrszemélyzeti parancsnoka. 1938 decemberében a kassai kapitányságra került anyagi előadóként. 1940 januárjában a kassai kapitányság állományában maradva a garami menekülttáborba vezényelték, mint táborparancsnokot. 1930-ban vette feleségül egy budapesti cipész kisiparos lányát, Miskolczy Terézt. Vasdényey anyagi helyzetéről szemléletes képet ad, hogy a megfelelő anyagi biztonság hiánya miatt a házassági engedélyt az államrendőrség csak kétévi huzavona után adta meg. Lásd bővebben: ÁBTL 3.1. 9. V-21680. 50–53. Önéletrajz.

11. Halmos, 2008: 68.; Gellért–Gellért, 2013: 13.

*tartózkodásom alatt élvezett kitüntető jóindulatáért és segítségéért szívből jövő hálás köszönetemet fejezzem ki.*¹² Utóda, Tarnóczy István is hozzá hasonlóan igazgatta a garanyi tábor életét.¹³

A Magyar Királyi Rendőrség Kistarcsai Kiegészítő Toloncháza

A kistarcsai parancsnokságot tehát már komoly tapasztalattal a háta mögött kapta meg. A település a 30-as évektől kapcsolódott be a magyar büntetésvégrehajtás történetébe.¹⁴ A tábor majdani területe eredendően a Gép- és Vasútfelszerelési Gyár munkásainak adott otthont. A falutól kissé elkülönülve építették fel a munkáskolóniát, ahol közel 1000 ember élt. Miután a gyár csődbe ment, a telepet felszámolták (az üzem 1907-től működött és 1928. április 30-án zárták be), és a Belügyminisztérium kezelésébe került. *„A munkások szétszéledtek és a házak üressé váltak. A kincstár vette meg azokat, az idők szellemének megfelelően egészen más »termelési« célokra. A mosoniutcai [sic!] toloncház kicsi volt és gondoskodni akartak Budapest környékén »kisegítő toloncházról«. Körülvették tehát magas falakkal a kistarcsai munkásházakat s néhány kisebb pavilont építettek hozzá az irodák és a rendőri személyzet számára»¹⁵* – írja Munkácsi Ernő a zsidóság meghurcoltatásáról szóló könyvében. Rabokat már a 30-as évek elejétől szállítottak ide, de a tábor tervszerű bővítése az internálást szabályozó 760/1939. BM. sz. rendelet alapján 1939-ben kezdődött.¹⁶ *„Mint hogy a budapesti főkapitányság toloncháza már hosszabb idő óta szűknek bizonyult az oda utaltak befogadására, a belügyi kormány Nagykanizsán és Kistarcsán kisegítő toloncházakat létesített»¹⁷* – olvasható a Belügyminisztérium 1938-as jelentésében. 18 négyzetkilométert kerítettek el a falu területéből, amit magasított szögesdróttal és őrtornyokkal vettek körbe.¹⁸ Az intézet neve 1941-től „Magyar Királyi Rendőrség Kistarcsai Kiegészítő Toloncház”.

12. ABTL 3.1. 9. V-21680. 20. Weiner Leó levele Vasdényei István m. kir. rendőrfelügyelőnek, 1941. október 18-án: *„Mélyen tisztelt Főfelügyelő Úr! Végleges szabadlábra helyezésem alkalmából, melynek gyors és eredményes sikerültében igen tisztelt Főfelügyelő Úr jóindulatú segítségének annyi része van, lelki szükségét érzem annak, hogy garanyi tartózkodásom alatt élvezett kitüntető jóindulatáért és segítségéért szívből jövő hálás köszönetemet fejezzem ki. A lelki megpróbáltatás nehéz idejében az Ön nemessége volt az egyetlen támaszom, az Ön előkelő és jóindulatú intézése a nehéz sorban lévők ügyes bajos dolgainak, felejthetetlen emlékem marad. Nem adom fel a reményt, hogy egyszer alkalmam nyílik kivételes emberségeért hálámat leróni. Engedje meg tisztelt Főfelügyelő Úr, hogy az Ön és nagybecsű Családja jövőbeni boldogulásáért legjobb kívánságaimat fejezzem ki. Ajánlom magamat megkülönböztetett tisztelettel: Weiner Leó s. k.”*

13. Lásd bővebben: 5. lbjegyzet.

14. A kistarcsai tábor történetét lásd bővebben: Gacsályi, 2018; Bank, 2015.

15. Munkácsi, 1947: 194.

16. MRT, 1940: 1450–1456. Az internálás intézményének rendezésére a fokozódó háborús helyzet miatt volt szükség, ami a lengyel menekültek esetében a menekítés egyik fontos eszköze lett. Lásd bővebben: Szendrei, 2007: 15.

17. MKKJSE, 1940: 33.

18. Ilkei, 2013: 45.

A táborban a hivatalos megnevezés szerint „a közrend és a közbiztonság vagy más fontos állami érdek szempontjából aggályos vagy gazdasági okokból káros”¹⁹ személyeket őriztek; csavargókat, prostituáltakat, kétes egyéneket, valamint szélsőséges politikai csoportokhoz tartozókat, vagyis kommunistákat és szélsőjobboldaliakat.²⁰ Olyan prominens személyiségek is kistarcsai internáltak voltak, mint Apró Antal vagy Rajk László (őt hivatalosan nem politikai ügyből kifolyólag, hanem mint kétes honos állampolgárt internálták, a véghatározatát is a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság, a KEOKH adta ki).²¹

A két politikai csoport között a táborban komoly küzdelem dúlt. Egymást rendszeresen feljelentették, gyakoriak voltak köztük a veszekedések, verekedések, a komoly testi sérülésekkel járó bicskázások. Egy táborlakó feljelentése nyomán indult nyomozás során Papp József táborparancsnok (Vasdényey elődje) ezekről az állapotokról így vallott: „A politikai tevékenység miatt internáltak ellenőrzés alatt való tartása néha csaknem megoldhatatlannak látszó feladatokat rótt a parancsnokságra, mert ha az azonos politikai felfogásúakat együvé helyezték el, akkor illegális szervezkedést kezdeményeztek és propagandát folytattak, ha meg más politikai pártállású egyénekekkel kerültek össze, akkor napirenden voltak a néha tettelegességig is menő veszekedések. Egymás ellen még külön elhelyezés esetén is állandóan intrikáltak, s úgy szóbeli mint írásbeli feljelentések özönével árasztották el a parancsnokságot.”²²

Már Vasdényey István hozta meg a döntést arról, hogy a „bal és jobboldali tevékenység miatt internáltak egymástól különválasztassanak, hogy ezáltal a tábor nyu-

19. 1939. II. tc. 150. §.

20. Gacsályi, 2018. 6. Részlet a *Kis Újság* 1939. február 26-i, vasárnapi számából: „A Hungarista Párt pénteki feloszlásával kapcsolatban a főkapitányságon megindult a nemzeti szocialista párt lefoglalt iratainak gondos áttanulmányozása. Nagy rendőri bizottság végzi ezt a munkát. (...) mintegy 150 előállítás történt eddig. (...) Az őrizetbe vettek közül 47 olyan vezető párttag előtt, akik a rendőri nyomozás megállapítása szerint a nemzeti szocialista pártban fontos szerepet játszottak, kerületvezetői, vagy csoportvezetői tisztséget töltöttek be és eddigi magatartásukkal is ártottak az állam rendjének, kihirdették a rendőrség internálási határozatát. Valamennyiüket nyomban csukott autómobilokon a kistarcsai internálótáborba szállították.”

21. Vasdényey Istvánt a Rajk-per felülvizsgálata során kihallgatták Rajk kistarcsai táborban eltöltött időszakára vonatkozóan: ÁBTL 2.1. – I/1-d (V-142673/4) 194–198 Vasdényey István tanúkihallgatási jegyzőkönyve, kihallgató Farkas Miklós áv. fhgy. 1954. augusztus 30. A Jehova tanújaként letartóztatott rabtársának visszaemlékezését Rajk kistarcsai éveiről lásd: Badó, 2005.

22. ÁBTL 3.1.6. P-903. 20–21. Márton Károly, Szabados Dénes, Molnár Mihály detektívek jelentése a kistarcsai internálótáborban leleplezett kommunista szervezkedés ügyében. 1943. július 12. A feljelentést a Scharf-deutsch mozgalom vezetője, Laub János tette, eszerint a táborban a kommunisták szemináriumokat tartanak a táborlakóknak és a táboron kívülre irányuló propagandát is szerveznek, amihez a táborban szolgálatot teljesítő számos rendőr asszisztál. A nyomozás a tábor személyzetét ért vádakot alaptalannak minősítette, ugyanakkor megállapította, hogy a táborban tartott szemináriumok hatását a táborból szabadultak között érzékelték. A táborból a szélsőjobboldali mozgalomhoz tartozók is szervezkedtek, így például a fenti ügyben feljelentést tevő Laub János innen szervezte a Scharf-deutsch mozgalmat. Az ő tevékenységéről Erdődi Lajos, szociáldemokrata agitációért internált ügyvéd adott tájékoztatást mozgalmi barátainak, akik lépéseket is tettek annak ellensúlyozására. Lásd bővebben: ÁBTL 3.1.9. V-2000/9. 277–283. Erdődi Lajos kihallgatási jegyzőkönyve, kihallgató: Novák Károly fhgy., 1947. február 7.

galma megóvassék”²³ Ő nem tekintette feladatának, hogy a politikai szervezkedéseket megakadályozza. Sőt, a baloldali személyeket védelme alá vette. Nem gördített akadályt az elé, hogy kinti társaikkal akár illegálisan is levelezzenek. Arra is lehetőséget adott, hogy a rabokat a kinti mozgalmi emberek meglátogathassák, velük négy szemközti beszélgetést folytathassanak. Az illegális kommunista párttal szoros kapcsolatban lévő Ormay István 1941-től 1943-ig a tábor gazdasági vezetője volt, a háború után pedig rendőrezredesként vezette a BM Rendőri Osztályának egyik alosztályát. 1948-ban nyilatkozatban igazolta Vasdényey „*baloldali magatartásuk miatt üldözött őrizeteseik ügyében*” nyújtott segítő hozzáállását. „*Lehetővé tette, hogy a baloldaliak, illetve a fasiszta éra üldözötteinek a lehető legnagyobb kedvezményeket biztosítsam. Bár [...] több ízben is folyt ellenem bűnvádi nyomozás, mindig védelmemre kelt, s ezzel megmentett a lebukás veszélyétől, ami a működéssel kedvezően érintett internáltak sorsára is súlyos következményekkel járt volna*”²⁴ – fogalmazott Ormay.

A táborba azonban nem csak kisebb bűntettek miatt vagy politikai okokból lehetett bekerülni, a KEOKH az „állampolgársági kérdés rendezetlenségére” való hivatkozással többeket irányított a táborba. Ezen az úton már a német megszállás előtt, 1939-től számos külföldről menekült zsidó is érkezett Kistarcsára, akik számára az internálás a kitoloncolástól való menekülést jelentette. Róluk a zsidó hitközség jogvédő szervezete, a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája (továbbiakban: Pártfogó Iroda) külön gondoskodott. Az Iroda képviselői a toloncház rendőri vezetésével szorosan együttműködtek, és igen jó viszony alakult ki közöttük. A kistarcsai rabbihelyettesnek például szabad bejárása volt a táborba. 1941-ben azonban 30 ezer „hontalan” zsidót utasítottak ki az országból, és ez a kistarcsai zsidó internáltakat is érintette.²⁵

1944. március 19. – A német megszállás

A német megszállással a magyarországi zsidóság nehéz helyzete tragikusra fordult. A teljes deportálásuk a németek egyik lehangsúlyosabb követelése volt, ahol a magyar büntetés-végrehajtási szerveknek meghatározó szerepet szántak. Ez súlyosan érintette Kistarcsát is. A németek Budapesten az összes rendőri funkciót átvették, és a bevonulással egy időben megkezdődtek a letartóztatások; már az első hetekben megközelítőleg tízezer személyt vettek őrizetbe, köztük 3451 magyar zsidót. A zsidóellenes intézkedések végrehajtását és az erre a feladatra specializált különleges, 200 főből álló bevetési osztagot Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführer irányította, szorosan együttműködve a magyar hatóságokkal.²⁶

23. ÁBTL 3.1.6. P-903. 22. Márton Károly, Szabados Dénes, Molnár Mihály detektívek jelentése a kistarcsai internálótáborban leplezett kommunista szervezkedés ügyében. 1943. július 12.

24. ÁBTL 3.1.9. V-2180. 8. Ormay István rendőrezredes nyilatkozata Vasdényey István kistarcsai táborparancsnok tevékenységéről. 1948. július 8.

25. Munkácsi, 1947: 194–195.

26. Szita, 2001; Braham, 1997/I: 572–577.; Lévai, 1946; Munkácsi, 1947.

A zsidók körében foganatosított első letartóztatások a németek jól bevált gyakorlata szerint, előre összeállított listák alapján zajlott. *„Március 19. és 20-án lakásukon szedték össze mindenekelőtt a politikai és gazdasági vonalon a legexponáltabb személyeket. Március 20-án délben az Erzsébet-téren gyűjtöttek egybe a közeli bankok, a pénzügyi élet még egynéhány kiszemelt vezetőjét, s vitték innen őket a különböző ideiglenes fogdákbá. [...] A zsidó foglyokat rövidesen a Rökk Szilárd-utca 26. szám alatti rabbiképző intézetbe zsúfolták össze, amely ettől a perctől kezdve okt. 15-ig a Gestapo fogháza maradt.²⁷ [...] A vasárnapi bevonulás után keddről szerdára virradó hajnal óráiban hozták ide azokat az ügyvédeket is, akiket előre elkészített lista alapján tolna-megyei sváb SS-legények magyar rendőrök segítségével lakásaikról elhurcoltak. Az ABC sorrendjében összeállított lista »K« betűjéig jutottak el, akkor az igazságügy-minisztérium közbelépésére a további ügyvéd-összesedés abbamaradt²⁸ – idézte fel a történeteket Lévai Jenő.*

A Rökk Szilárd utcában az első napokban összezsúfolt emberek egy részét tűszoknak tekintették. *„Ha Magyarországon a német katonák ellen merényletet követnek el, akkor ezt a tűszok életével fogják megtorolni²⁹ –* hangzott az indoklás. Őket egy-két hét múlva a különböző internálótáborokba helyezték el. Az újságírókat Horthy-ligetre, a csepeli táborba szállították.³⁰ Kistarcsára a március 21–22-én elhurcolt ügyvédek kerültek, megközelítőleg 280 fő.

A megszállás a kistarcsai táborban is nagy változásokat hozott. Az eredeti lakók közül a táborban a köztörvényes rabok és a „kétes honos állampolgárok” maradtak, a politikai foglyokat március 19-e után átszállították a garanyi internálótáborba.³¹ Az eredendően néhány száz fő befogadására kialakított tábor kibővítették úgy, hogy nagy zsúfoltsággal ugyan, de 1500–2000 körüli rabot el tudjanak benne helyezni. Az öt pavilonból több is a németek ellenőrzése alá került. Az egyikben a Wehrmacht és az SS különféle vétkekért elítélt katonáit őrizték „a megfelelő katonai egységek alárendeltségében”.³² Az úgynevezett „C” és „D” pavilont pedig a Gestapo (deportálásra szánt) foglyainak tartották fenn. Ide kerültek az „egyedi akciók” során begyűjtött emberek. Olyanok, akiket mondvacsinált indokokkal szabotázzsal, összeesküvéssel vádoltak (pl. a zsidó kórház röntgen-osztályának szinte teljes személyzete³³), vagy utcán, vasútállomásokon, villamoson, telefonfülkében a zsidók utazását és telefonhasználatát tiltó rendeletek jegyében, nem megfelelő csillagviselésért, anyagi javak rejtegetéséért vagy ezerféle más ürüggyel hurcoltak el. Ők folyamatosan érkeztek a táborba,

27. Szálasiék alatt az Államvédelmi Központ fogháza lett. Magyar részről Ubrizsy Pál volt a parancsnoka.

28. Lévai, 1946.

29. Bálint, 2013: 43.

30. Lásd bővebben: Ritter, 1984; Fóthy, 2016.

31. Lásd bővebben: Badó, 2005.

32. Braham, 1997/II: 849.

33. Lévai, 1946: 182.

hiszen ürügy mindig volt a letartóztatásukra, számuk 1000–2000 körül mozgott. A tábor lakói közül az ő helyzetük volt a legkiszolgáltatottabb és a legnyomorúságosabb. Az egyik lakó, Kellner Zoltán 1960 júliusában az Eichmann-per kapcsán tett tanúkihallgatási jegyzőkönyvében így emlékezett a körülményekre:

„Ott-tartózkodásunk alatt szinte légmentesen el voltunk zárva, nekünk a németek a napi egy órai sétát sem engedték meg, mint a magyar rendőrök által őrzötteknek. Néhanyszor bejöttek őrünk és puskatussal vertek bennünket. [...] Természetesen minden ok nélkül. A németek megengedték ugyan, hogy ha hozzátartozóink véletlen megtudták, hol vagyunk, csomagot küldjenek, de a csomagokat rendszeresen 90%-ig kifosztották. [...] A csomagokat verés közepette adták át.”³⁴

Vasdényey a Gestapo őrzése alá tartozó foglyokat ért atrocitások ellen nem sokat tehetett, de a szabadításuk érdekében – nem is sikertelenül – több próbálkozást is tett, mégpedig régi ismerősével, Dietz Károllyal együttműködve. Dietz, mint gyakorló ügyvéd, már a zsidótörvények kapcsán és a külföldről menekült üldözöttek ügyében is – sokszor anyagi ellenszolgáltatás nélkül – segítette a hozzá fordulókat. A megszállás első napjaiban a toloncházakba előállított zsidók közül sokakat szabadított ki, mégpedig Pataky Oszkár rendőrfőtanácsos, a toloncügyosztály vezetőjének közreműködésével. Ők már korábban is összedolgoztak a zsidó emberek védelmében. Ezúttal Dietz az egyes személyekről beszerezte a szükséges igazolásokat arról, hogy munkába menet fogták el őket, ami jogalapot adott Patakynak a szabadon bocsátáshoz. Pataky ezért, valamint a letartóztatottak érdekében tett lépései miatt április végén kényszernyugdíjazták.³⁵

Egy 1947-es igazolás így festi le Dietz Károly megszállás utáni segítségnyújtását: *„Az ügyvéd urat zsidó jogsegélykeresők 30-40 főnyi tömegekben keresték fel, [...] néha annyian voltak a várakozók, hogy nem csak az előszobát töltötték meg, de a folyósóra is került belőlük. [...] Ilyen esetből kifolyólag két ügyvédnél is tartottak razzsiát és előállították őket a náluk talált jogkereső ügyfelekkel együtt, az Ügyvéd úr ennek ellenére rendelkezésére állt mindenkinek. Kevéssel a megszállás után egyízben taxin vittem ki ügyvéd urat Kistarcsára és fültanúja voltam Vasdényey István táborparancsnokkal folytatott megbeszélésének, amikor is arra kérte nevezettet, hasson oda, hogy a németek a csecsemős anyák és a 70 éven felüliek elbocsátásába beleegyezzenek. [...] Többirányú hallomásból tudom, hogy ezen az alapon kb. 80 személy tényleg szabadult a kistarcsai internálótáborból.”³⁶*

Vasdényey – a Dietz által kidolgozott jogi indoklásra alapozva – kieszközölte a Gestapo hozzájárulását, hogy engedélyezzék a 60 éven felüli férfiak, 50 éven felüli

34. ÁBTL 4.1. A-643. 3–11. Dr. Kellner Zoltán tanúkihallgatási jegyzőkönyv, kihallgató: Sárosi István r. hdgy. 1960. július 1. (továbbiakban: Kellner Zoltán vallomása).

35. ÁBTL 3.1.5. O-9975/8. 24. Dietz Károly levele a belügyminiszterhez kitelepítése elleni panasz ügyében. 1951. augusztus 30.; ÁBTL 3.1.5. Ó-9975/8. 41. Dr. Pataky Oszkár nyilatkozata Dietz Károllyal való együttműködéséről. 1946. április 16.

36. ÁBTL 3.1.5. O-9975/8. 36. Lövey József (?) igazolása Dietz Károly ügyében. 1947. június 19.

nők és a 16 éven aluli gyerekek elbocsátását a táborból.³⁷ A Pártfogó Iroda felkutatta a családtagokat, és beszerezte a személyes okiratokat, Dietz Károly ügyvédként hitelesítette a szükséges (ha kellett, hamis) papírokat, Vasdényey István pedig, mint végrehajtó, annyi rabot engedett szabadon, amennyit csak lehetett. Bródy Sándor – aki a Pártfogó Iroda képviselőjeként az egész időszakban fontos segítséget jelentett – Vasdényey szerepéről így nyilatkozott 1945-ben: „*Midőn nagyrészt az ő közbenjárására a belügyminisztérium és a Gestapó hozzájárult a 14 éven aluliak elbocsátásához, illetve az OMZSÁ-nak [Magyar Izraeliták Pártfogó Irodájának] való átadásához, [...] elősegítette, hogy hamis okmányokkal 20-22 éves embereket is kihozzunk, mint 14 éven aluliakat.*”³⁸ A zsidómentésben vállalt szerepéért Dietz Károlyt a nyilas puccs után, november 18-án letartóztatták, Sopronkőhidára, majd Dachaubá szállították.³⁹

Visszatérve Kistarcsára és a táborlakók összetételére, a túszként kezelt ügyvédek a „B” pavilonban helyezték el. Ők különleges helyzetben voltak, nem volt ellenük internálási határozat, hiszen őket mint túszoikat és nem mint törvénytörőket fogták le. Hivatalosan a németek foglyainak számítottak, de a táborparancsnokság felügyelte alá tartoztak. Ennek (és nem a tús státusuknak) köszönhetően a velük való bánásmód emberséges volt.

Bálint Ákos György visszaemlékezésében hosszasan részletezi a „B” pavilon 280 lakójának mindennapi életét. Vasdényey – mint írja – „*megteremtette azt a helyzetet, hogy a foglyok a tábort a nyugalom és a biztonság szigetének tekinthessék*”.⁴⁰ A rabok a táboron belül szabadon mozoghattak, levelet, csomagot minden korlátozás nélkül kaphattak, Vasdényey gondoskodott orvosi ellátásukról, könyvekről, újságról. A túsok élelmezése a Pártfogó Iroda feladata volt, de miután az rossz minőségű és kevés volt, azt kiegészítette a tábor készleteiből zöldséggel, gyümölcscsel, hússal. Egy májusi éjszaka több SS-katona ittas állapotban puskákkal felszerelve betört a rabokhoz, és lábvizit ürügyén 50-60 embert bántalmazott. Vasdényey tudomást szerezve a történetekről, azonnal feljelentést tett a német parancsnokságon, és ezen eset ürügyén ki-
eszközölte, hogy a német őrszemélyzet tagjai azután csak magyar rendőr kíséretében léphessenek be a B épületbe.⁴¹

37. Lévai, 1946: 92.

38. ÁBTL 3.1. 9. V-21680. 12. Dr. Bródy Sándor nyilatkozata Vasdényey István igazolási ügyében. 1945. június 20. (továbbiakban: Bródy Sándor nyilatkozata).

39. Lásd bővebben: 5. lábjegyzet.

40. Bálint, 2013: 10.

41. ÁBTL 3.1.9. V-21680. 10–11. Dr. Feldmann Ernő nyilatkozata Vasdényey István rendőrfelügyelő igazolásának ügyében. 1945. augusztus 6. (továbbiakban: Feldmann Ernő nyilatkozata). Az SS katonák betöréséről szóló visszaemlékezéseket lásd: Bálint, 2013: 52–53.; Brámer, 1974: 345–347.; Benoschofsky, 1975: 69–75.; Lengyel, 1964; Filep, 2012; Stern, 1990: 85–86.; Lévai, 1946: 182–184.; Hausner, 1984: 211–213.; ÁBTL 4.1. A-643/5. 69–70. Vasdényey István tanúkihallgatás jegyzőkönyv, felvette: Rosta Oszkár r. hdgy. 1960. július 8. (továbbiakban: Vasdényey István tanúkihallgatása); ÁBTL 3.1. 9. V-21680. 12. Bródy Sándor nyilatkozata. ÁBTL 4.1. A-643. 7–8. Kellner Zoltán vallo-
mása.

Május végére (a „C” és a „D” épület lakóinak deportálása után, lásd később) az összes fogoly a magyar rendőrség felügyelete alá került, és az SS-katonák is kivonultak a táborból. Ez a többi épület lakójának életkörülményein is sokat segített, már ők is szabadabban járhattak, javult az ellátásuk, és megszűntek a mindennapi bánásmóddal járó razziák. Bródy Sándorral és a Zsidó Tanáccsal továbbra is szoros maradt az együttműködés, és sokakat úgy igyekeztek védeni a deportálástól, hogy a kistarcsai táborba helyezték el őket. A legnagyobb védelmet azonban – a deportálástól való menekítést – Vasdényey bár próbálta, a tábor minden zsidó lakója számára nem tudta biztosítani, ez csak az ügyvéd túszok esetében sikerült.

A táborból az első deportálás, ami egyben az egész országban is az első volt, 1944. április 28-án történt. A „C” és a „D” pavilonból 1800 főt raktak marhavagonba és szállítottak Auschwitzba. A kistarcsai akció szerepe – a német terveknek megfelelően – az volt, hogy a május 15-én kezdődő tömeges elhurcolások főpróbája legyen.⁴² A deportálás után a zsidó foglyok létszáma pár száz főre csökkent, és – ahogy erről fentebb már volt szó – a foglyok őrzését a Gestapo átadta a táborparancsnokságnak. A táborba ezt követően is folyamatosan érkeztek az újabb foglyok, a zsidó letartóztatottakon kívül köztörvényesek, sőt hadifoglyok is.⁴³ Júniusra a rabok száma ismét 1000–1500 körül mozgott.⁴⁴

42. Szita, 1989.

43. 1944 nyarán, Olaszország átállási kísérlete után kb. 20 olasz hadifogoly érkezett az orosz frontról a táborba. Lásd bővebben: Bálint, 2013: 69.

44. Braham, 1997/II: 849.; Lévai, 1946: 183.

A túszként foglyul ejtett kistarcsai rabok sorakoztatás közben
forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Fájl:Zsidók_Kistarcsán_1944-ben.jpg

„...a vonat másodszor is kirobogott”⁴⁵

Június 26-án – amikor a vidéki deportálások befejeződtek – Horthy Miklós a koronatanácson bejelentette, megtiltja a további deportálást, a zsidók német területekre való további szállítása törvénytelen. Eichmann számára ez azt jelentette, hogy a munkája nagy valószínűséggel befejezetlen marad. *„Hosszú gyakorlatom alatt először történik ilyesmi velem, ez nem járja, nem ez volt a megegyezés, ebbe nem lehet belemenyugodni!”⁴⁶* – fakadt ki Ferenczy László alezredesnek, amikor az közölte vele a deportálás leállítását. Tudta, csendőri segítség nélkül, a 200 fős Sonderkommandóval nem tudja végrehajtani a közel 200 000 budapesti zsidó deportálását. Ezért azzal kívánta kárpótolni magát, amire azt gondolta, hogy képes: a kistarcsai internálótábor mintegy 1500 őrizetes bevagonírozásával.⁴⁷

Vasdényey július 12-én a kistarcsai állomásfőnöktől értesült arról, hogy a németek július 14-re ötven vagonból álló vasúti szerelvényt rendeltek a pályaudvarra. Ekkor

45. Lengyel István Szenes Erzsébet költőnővel, a kistarcsai tábor egyik rabjával készített beszélgetésének a címe. Lásd: Lengyel, 1964.

46. Idézi Lévai, 1946: 181.

47. Lásd bővebben: Stern, 1990: 85.

vált nyilvánvalóvá számára, hogy mi Eichmann szándéka. Azonnal figyelmeztette Bródy Sándort, aki később erre így emlékezett: „Vasdényey] „legnagyobb érdemének azt tartom, hogy [...] titokban [...] erről engem, dacára a tilalomnak előzetesen értesített, úgyhogy nekünk módunk volt arra a két napi időben, hogy mindenkit megmozgatva elintézzük, hogy a már elindult deportáló vonatot [...] visszafordítsák”.⁴⁸

A Zsidó Tanácshoz a hír akkor érkezett, amikor a bevagonírozás már megkezdődött.⁴⁹ Péter Ernő, a Zsidó Tanács tagja ifj. Horthy Miklóssal szoros kapcsolatban állt, és rajta keresztül a kormányzót már többször értesítette a zsidóságot ért atrocitásokról.⁵⁰ Most is ifjabb Horthy jelentette az összeköttetést a legfelsőbb körökhöz: „Kétségbeesésben ifj. Horthy Miklóst titkos számán hívtam fel és jelentettem, hogy végvesélyben van az az 1700 ember, mert nem törődve a kormány és a kormányzó akarataival, a németek vinni akarják őket. Vállalta, hogy azonnal közli ezt a kormányzóval. Közben a vonat el is indult, és mint később megtudtuk, a Kormányzó az így hozzájuttatott kérésünk folytán adott parancsot a belügyminiszternek, hogy a vonatot hozassa haza.”⁵¹

A németek az eredeti tervek szerint 1000 főt Kistarcsáról, 500-at a Rökk Szilárd utcából gyűjtöttek volna össze. Miután így csupán 1450 embert sikerült összeszedni, a Horthyligetből még 50 rabot válogattak ki. Brámer Frigyes, aki a kistarcsai „B” Pavilonból szemtanúja volt az eseményeknek, visszaemlékezésében így ír a történetekről: „Egész napon át nagy transzportot állítottak össze, közel ezer embert, férfit-nőt vegyessen, az összes pavilonokból, kivéve a »B«-t. [...] Kora hajnalban, mire világosodni kezdett, gépkocsin elszállították a szerencsétleneket. A nagy udvar kiürült, nem maradt más, mint elszórt kofferek, bugyrok, papiros, több mankó [...]. És még valami: 5-6, a földön heverő, elnyúló test. Ezek valamilyen mérget vehettek be.”⁵²

Horthy, amint értesült az utasítását megkerülő német akcióról, azonnal parancsba adta, hogy a vonatot tartóztassák fel és irányítsák vissza. A visszafordító parancs Hatvanban érte utol a szerelvényt, ami minden utasával együtt még 14-én éjjel visszateért Kistarcsára. Így a tábor létszáma pár napra 500 fővel nőtt, amíg július 17-én őket át nem szállították a sárvári táborba.

Eichmann őrzöngött, és nem hagyta annyiban a történeteket. Július 19-én fegyveres alakulataival megtámadta a tábort. „A dráma pillanatok alatt pergett – idézi fel emlékeit Vasdényey –: a Sonderkommando három szakasza két géppuskával – minden ember géppisztolyosan – támad, a főváros felőli kaput bedöntik, az udvart és a parancsnoki épület folyósóit megrohanják, ellenállásról szó sem lehetett. [...] Autón jöttek be a táborba, és kezdték az embereket válogatás nélkül feldobni az autókra. Le-

48. ÁBTL 3.1.9. V-21680. 12. Bródy Sándor nyilatkozata.

49. Stern, 1990: 85.

50. ÁBTL 4.1. A-643/2. 36. Dr Péter Ernő feljegyzése az Ügyvédi Igazoló Bizottsághoz. 1945. május 28. (továbbiakban: Dr. Péter Ernő feljegyzése).

51. ÁBTL 4.1. A-643/2. 43. Dr. Péter Ernő feljegyzése.

52. Brámer, 1974: 345.

*írni nem lehet azt a durvaságot. [...] Kértem Novákot⁵³ az emberségesebb magatartásra, de azt felelte, hogy ilyen a háború.*⁵⁴ A közel 1200 embert teherautókon Rákoscsabára vitték, és ott vagonírozták be őket. Még a sárga csillagot is leszedették rólu­k, nehogy túl szembeötlő legyen, hogy a tilalom ellenére zsidókat visznek. Néhány óra múlva már az országhatáron kívül voltak.

Vasdényeynek annyit sikerült elérnie, hogy a „B” pavilon lakóit nem rakták fel a teherautókra (arra hivatkozott, hogy fontos túsokról van szó, akiknek bántódása komoly bonyodalmat okozhat), és több tucat embert, köztük az éppen ott tartózkodó Bródy Sándort, titkára segítségével el tudott rejteni. Ennél többet nem tehetett, a rendőreit leszerelték, a telefonzsinórokat elvágták. A Zsidó Tanács tagjait amúgy se tudta volna értesíteni. E nap reggelén ugyanis felrendelték őket a Svábhegyre, az SS rezidenciájára, ahol késő estig mondvacsínált indokokkal tartották fel őket, így senki­vel sem érintkezhetek. Mikor este 8-kor végre elhagyhatták az épületet, a vonat már rég a határon túl járt.

Eichmann a Sárvárra áthelyezett internáltakat sem engedte ki a kezéből. Július 24-én a sárvári tábort is hasonló módon megrohanta. Innen 1500 embert hurcoltatott el és vagoníroz­tatott be.⁵⁵ Eichmann az 1961-es perében azzal védekezett, hogy min­dent parancsra tett. A Kistarcsán és Sárváron történetekre ezt nem mondhatta, ezek­kel az eseményekkel kapcsolatban azonban nem tudott visszaemlékezni semmire.⁵⁶ Ő, és feltehetően az ügyvédje is, jobbnak látta így.

A kistarcsai tábort szörnyen megrázták a történetek. Pollák Sámuel, akinek csodá­val határos módon sikerült a vagonból kimenekülnie, visszaszökött Kistarcsára, mert úgy érezte, még mindig ott van a legnagyobb biztonságban. Ő részletesen beszámolt a bevagonírozásról, és hogy milyen örült tempóban igyekeztek „kilopni” az internál­takat az országból. A tábor lakóin, akik tudták, hogy Vasdényey a hónap végén sza­badságra készül, „hisztérikus félelem vett erőt”,⁵⁷ és kérték, vagy ahogy az egykori in­ternált, Feldmann Ernő fogalmazott, valósággal presszionálták, hogy ne hagyja el a tábort. Vasdényey teljesítette a kérésüket.⁵⁸

53. Franz Novak SS-százados, az Eichmann vezette zsidóügyi osztály munkatársa. A deportálásokhoz szükséges vasúti szállítás megszervezéséért volt felelős. Ő vezette a kistarcsai internálótáborba betörő SS-kommandót.

54. Vasdényey visszaemlékezését idézi: Benoschofsky, 1975: 72.

55. Lásd bővebben: Bajzik, 2014; Szita, 1989.

56. Lásd bővebben: Hausner, 1984: 192–229.; Eichmann, 1999. A per értelmezése: Arendt, 2000; Braun, 1995: 160–204. Vasdényey maga is többször tett tanúvallomást Eichmannról és a kistarcsai depor­tálásról: ÁBTL 4.1. A-643/5. 69–70. Vasdényey István tanúkihallgatása; Heltai, 1964; Lévai, 1966.

57. ÁBTL 3.1. 9. V-21680. 11. Feldmann Ernő nyilatkozata.

58. Uo.

Internálótábor parancsnokából internált

A deportálás veszélye azonban elmúlt, Eichmann egységeit augusztus 30-án kivonták Magyarországról, és megalakult a Lakatos-kormány, azzal a titkos megbízatással, hogy működjön együtt a háborúból való kiugrásban. Az október 15-i nyilas puccsig egy átmeneti, nyugodtabb időszak következett az üldözött zsidóság számára. A kormány döntésének értelmében a túsul ejtett ügyvédek szeptember 26–27-én szabadlábban engedték. A zsidó rabok közül már csak azok maradtak a táborban, akik nem túszként, hanem az ezerféle zsidó rendelet megszegéséért internálási véghatározattal kerültek be: az a néhány zsidó ember, aki megmenekült a július 19-i deportálásból, vagy már azután került Kistarcsára.

November legelején a tábor egészére vonatkozó kiürítési parancs érkezett, a rabokat 7-ére a komáromi kiegészítő fogházba rendelték. Vasdényey – aki korábban is számos ember szabadulását (köztük jó pár kommunistáét) tette lehetővé úgy, hogy táboron kívüli munkára rendelte az illetőt, hogyha szökni akar, megtehesse – most a parancs értelmében a rabokat bevagonírozta és elindította Komáromba, de a vonatot Vácnál megállíttatta, és a nyílt mezőn mindenkit szélnek eresztett.⁵⁹

A nyilasok ezt követően körözést adtak ki Vadényey ellen, de elfogni nem tudták. Tavasz elején tért vissza Budapestre, és mint sokan, ő is felmérte, milyen emberi és anyagi veszteségekkel vészelte át a háborút. Még arra maradt ideje – ahogy erre a tanulmány elején már történt utalás –, hogy a kistarcsai táborlakók sorsa után érdeklődjön, 1945. május 26-án azonban a szovjetek letartóztatták és mint az előző rendszer rendőrparancsnokát a Szovjetunióba hurcolták.⁶⁰ Többen megmozdultak, hogy közbenjárjanak kiszabadításáért, köztük Ormay István is a már idézett nyilatkozatában igazolta Vasdényey a zsidókért és a baloldali letartóztatottakért tett szolgálatait, de ez kevés volt. Egy ügynökjelentés tanúsága szerint a szovjet fogságban Vasdényey reménykedett abban, hogy a táborparancsnokként a kommunista politikusoknak nyújtott segítségét meg fogják hálálni: „*Kint állandóan arról beszélt, hogy a táborban volt nála őrizet alatt Rajk. Ő olyan jól bánt vele, hogy egész biztosan haza fogja hozatni. Rajk lebukása után elhallgatott*”⁶¹ – olvasható a jelentésben.

Vasdényey 1950. december 1-jén tért vissza Magyarországra, de 1945 előtti beosztására hivatkozva újra őrizetbe vették és internálták.⁶² Ekkor sem segítettek rajta az egykor táborlakó, most befolyásos kommunista ismerősei. Pedig édesanyja az üldözöttek tucatnyi igazolásával alátámasztva több kérelemmel is próbálkozott. „*Egy hetvenhárom éves súlyos beteg anya fordul végső kétségbeesésében Önhöz. [...] Fiam hat*

59. ÁBTL 3.1. 9. V-21680. 54. Önéletrajz; Tálás, 1964.

60. ÁBTL 3.1.5. O-9698/6. 168. Jegyzőkönyv a Rehabilitációs Bizottság üléséről. Dr. Geller Sándor r. szds., Dr. Lossó Ferenc r. örgy., Dr. Pozsonyi István. 1963. június 26. (továbbiakban: Rehabilitációs Bizottsági jegyzőkönyv)

61. ÁBTL 3.2.3 Mt-430. 1. 93. „Lovass Tibor” fn. ügynök jelentése 1951. szeptember 14. – 1951. december 12-ig folytatott „kutató” munkájáról, 1951. december 12.

62. ÁBTL 3.1.9. V-82997/1. 48.

évi hadifogság után [...] hazatért, azonban otthonába nem érkezett meg. Hol tartózkodik, nem tudjuk. Feltehető, hogy igazolási eljárás alá vonták. A vizsgálat lefolytatásához szükséges iratokat az ÁVO rendelkezésére bocsájtom. [...] A demokratikus igazságszolgáltatásban bízva remélem, hogy az Altábornagy Úr nem utasít el egy fiáért aggódó anyát⁶³ – fogalmazott hiába Péter Gáborhoz írt levelében özvegy Vasdényey Gáborné.

Vasdényey a Szovjetunióból olyan leromlott egészségügyi állapotban tért vissza, hogy internálásának ideje alatt nem hagyhatta el a Váci Országos Börtön kórházát. 1953. szeptember 18-án szabadult. 1963-ban, 68 évesen, mitután a fogságban szerzett betegségéből adódóan munkaképtelenné vált, de a rá rótt büntetés következtében nyugdíját megvonták, anyagi körülményei kényszerítették rá, hogy maga is megpróbálkozzon a rehabilitáció kérelmével. A rehabilitációs vizsgálat során megállapították, hogy mindent elkövetett a baloldali személyek és az üldözöttek megmentése érdekében, „szabotálta Eichmann intézkedéseit”, és „jelentős szerepe volt abban is, hogy a táborból több baloldali személy megszökhett”.⁶⁴ A Rehabilitációs Bizottság mindezek ellenére az alábbi döntést hozta: „A Bizottság megállapította, hogy Vasdényey István internálása nem kapcsolódik a munkásmozgalmi személyek elleni törvénysértő eljárásokhoz, ezért kérelmét elutasítja. Kelt: 1963 június 26-án.”⁶⁵

A megmentett rabok közül számosan emigráltak Magyarországról, és közöttük mindvégig nagy nimbusza volt az egykori táborparancsnokuknak. A 1964-ben vendégül hívták az Egyesült Államokba, ahonnan többet nem tért haza. Haláláig régi internált rabjai segítettek. 1984. április 1-én halt meg Buffalóban.⁶⁶ Vasdényey embermentéséről elsőként Lévai Jenő emlékezett meg az 1946-os *Fekete könyvében*, utána hosszú ideig csönd következett. E könyv mottója Leon Kubowitzki⁶⁷ szavait idézi: „minden zsidó, aki a megszállást átélte Európában, a lábonjáró csodának egy fajtája, hihetetlen erőfeszítések és küzdelmek eredménye.” Vasdényey István élete tanúsítja e sorok igazságát.

63. ÁBTL 3.1. 9. V-21680. 26. Özv. Vasdényei Gáborné levele Péter Gábor altábornagyhoz. 1951. május 15.

64. ÁBTL 3.1.5. O-9698/6. 168. Rehabilitációs Bizottság-i jegyzőkönyv.

65. Uo. Kiemelés az eredetiben.

66. Ezúton is köszönöm Zsáka Piroskának az információt.

67. Leon Kubowitzki a háború alatt a Zsidó Világkongresszus mentési osztályának vezetője. 1944 augusztusában dokumentációval alátámasztott beadványban kérelmezte az Egyesült Államok kormányától Auschwitz és az odavezető vasútvonalak lebombázását. Javaslatát stratégiai indokokra hivatkozva visszautasították.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyag

A-643. Adolf Eichmann és más háborús főbűnös személyek bűncselekményei. Kárt szenvedett személyek vallomásai

A-643/2. Adolf Eichmann és más háborús főbűnös személyek bűncselekményei. Egyes személyek feljegyzései, visszaemlékezései

A-643/5. Adolf Eichmann és más háborús főbűnös személyek bűncselekményei. Kompromittált személyek vallomásai

2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga

I/1-d (V142673/4) Rajk László és társai

3.1.6. P-dosszié

P-903. Kovács János

3.1.5. Objektum dossziék (O-dossziék)

O-9975/8. Kitelepítettek

O-9698/6. Rehabilitációs jegyzőkönyvek

3.1.9. Vizsgálati dossziék (V-dossziék)

V-21680. Vasdényei István

V-82997/1. Szovjetunióból átvett hadifoglyok

3.2.3. Mt-dossziék

Mt-430/1 „Lovass Tibor”

Nyomtatásban megjelent források

MKKJSE, 1940

A M. Kir. kormány 1938. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, Athenaeum.

MRT, 1940

Magyarországi rendeletek tára 1939. Budapest, Magyar Királyi Belügyminisztérium.

1939. II. tc. 150. §

1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről. Kitiltás és rendőrhatalósági felügyelet vagy őrzés alá helyezés 150. § <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93900002.TV&searchUrl=%2Fezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42>
(utolsó letöltés: 2019. január 10.).

Sajtó

Badó, 2005

Badó Zsolt: Akit Rajk László tanított franciára. Beszélgetés a korláthelmeci Dolgos Györggyel. *Kárpátalja*, október 28. <https://www.karpataljalap.net/?q=2005/10/28/akit-rajk-laszlo-tanitott-franciara> (utolsó letöltés: 2019. január 13.).

Heltai, 1964

Heltai András: A budapesti menetrendszerkesztő. A halálvonatok összeállítója a bécsi bíróság előtt. *Magyarország*, 44. sz. 6–7.

Kis Újság, 1939

Sok újabb terhelő bizonyítékot találtak a hungaristák ellen. *Kis Újság*, február 26. 3.

Kő, 2012

Kő András: Egy kupica likőr. Dietz Károly rendőr- és futballkapitány, aki letartóztatta Kun Bélát. *Magyar Nemzet*, március 10. 27.

Lévai, 1966

Lévai Jenő: Ismét bíróság előtt a „halál váltóőre”. Megidézik-e a magyar tanúkat Franz Novak főtárgyalására? *Magyar Nemzet*, szeptember 21. 7.

Malonyai, 1986

Malonyai Péter: Kapitánytörténet. *Magyarország*, 50. sz. 28.; 51–52. sz. 56–57.

Ritter, 2010

Ritter Aladár: Horthyliget. *Magyar Sajtó*, 6. sz. 18–20.

Szegedi, 2010

Szegedi Péter: Ezüstkaptányok. Párhuzamos életrajzok, Dr. Dietz Károly és Sebes Gusztáv. *Magyar Narancs*, július 15.

Szita, 1989

Szita Szabolcs: Elégedetlen a „halál állomásfőnöke”. *Magyar Hírlap*, április 28. <https://ww2.infovilag.hu/2018/11/13/az-ujsgiro-archivumabol> (utolsó letöltés: 2019. január 10.).

Tálás, 1964

Tálás Géza: A koronatanú Pesten él. *Magyarország*, 46. sz. 22.

Hivatkozott irodalom

Arendt, 2000

Hannah Arendt: *Eichmann Jeruzsálemben*. Budapest, Osiris.

Bank, 2015

Bank Barbara: Buda-Déltől Recskig. Internáló- és kényszermunkatáborok Magyarországon, 1945–1953. *Rubicon*, 10. sz. 4–13.

Bajzik, 2015

Bajzik Zsolt: „...Sárvárra megyek táborba.” Gettó, toloncház, internáló- és menekülttábor Sárváron. *Vasi Szemle*, 3. sz. 287–309.

Bálint, 2013

Bálint Ákos György: *Sziget a mérgezett tengerben – Szubjektív emlékezés egy vészterhes esztendőre*. Budapest, Ügyvédi Kamara.

Benoschofsky, 1975

Dr. Benoschofsky Ilona: Emberrablás Kistarcsán. In *Mementó – Magyarország 1944*. Budapest, Kossuth, 62–75.

Braham, 1997

Braham, Randolph L.: *A népiértés politikája. A holokauszt Magyarországon*. I–II. Budapest, Belvárosi Könyvkiadó.

Brámer, 1974

Brámer Frigyes: Zsidó túsok – Kistarcsa 1944 „B” Pavilon. In *Évkönyv. A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1973/74*. Szerk. Scheiber Sándor. Budapest, 340–352.

Braun, 1995

Braun Róbert: *Holocaust, elbeszélés, történelem*. Budapest, Osiris.

Eichmann, 1999

Adolf Eichmann: *Tárgyalástól ítéletig. Feljegyzések a börtönből*. (Szerk. Sipos Péter.) Budapest, Trifer.

Filep, 2012

Filep Tamás Gusztáv: „...szabályosan »kiloptak« bennünket Magyarországról”, Szenes Erzi deportálásának körülményeiről. *Irodalmi Szemle*, 8. sz. 23–30.

Fóthy, 2016

Fóthy János: *Horthyliget. A magyar Ördögziget*. Budapest, Scolar.

Gacsályi, 2018

Gacsályi Ádám: *A fal két oldalán, A Kistarcsai Központi Internálótábor története*. Kistarcsa, Kistarcsai Internáltak Emlékéért Alapítvány.

Gellért–Gellért, 2013

Gellért Ádám – Gellért János: Menekülés a népirtás elől. Az 1941-es deportáltak hazatérési kísérletei és a magyar állam ellenintézkedései. *Betekintő* 3. sz. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2013_3_gellert_gellert.pdf (utolsó letöltés: 2019. január 03.).

Halmos, 2008

Halmos Sándor: *Szatmár vármegye zsidósága*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára és a Barankovics István Alapítvány.

Hausner, 1984

Hausner, Gideon: *Ítélet Jeruzsálemben. Az Eichmann-per története*. Budapest, Európa.

Ilkei, 2013

Ilkei Csaba: *Internálótáborok Kistarcsától Recskig*. Szerzői kiadás.

Kovács, 2014

Kovács Gellért: *Alkonyat Budapest felett. Az embermentés és ellenállás története 1944–45-ben*. Budapest, Libri.

Lengyel, 1964

Lengyel István: A vonat másodszor is kirobogott... Beszélgetés Szenes Erzsike költőnővel, a Hunsche–Krumey per tanújával. *Új Élet*, 15. sz. 3.

Lévai, 1946

Lévai Jenő: *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről*. Budapest, Officina.

Munkácsi, 1947

Munkácsi Ernő: *Hogyan történt? – Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához*. Budapest, Renaissance Kiadás.

Nagymihály, 2017

Nagymihály Zoltán: A gondolkodás felszabadulása? Bálint Ákos György: Sziget a mérgezett tengerben. *Magyar Szemle*, 5–6. sz. 163–166.

Stern, 1990

Stern Samu: Versenyfutás az idővel! A Zsidó Tanács működése a német megszállás és a nyilas uralom idején. In Schmidt Mária: *Kollaboráció vagy kooperáció*. Budapest, Minerva, 56–111.

Szekér, 2017

Szekér Nóra: *Titkos társaság*. Budapest, Jaffa.

Szendrei, 2007

Szendrei Géza: *Magyar internálások, 1704–1960*. Budapest, Rejtjel.

Szita, 2004

Szita Szabolcs: A munkaszolgálat Magyarországon 1939–1945. *Hadtörténeti Közlemények*, 3. sz. 817–857.

Szita, 1989

Szita Szabolcs: A sárvári internálótábor 1944. évi történetéhez. *Múltunk*, 4. sz. 563–569.

Szita, 2001

Szita Szabolcs: A Gestapo Magyarországon a német megszállás után. *Múltunk*, 1. sz. 59–105.

Vadász, 1961

Vadász Ferenc: *Harcunk a magyar pokollal*. Budapest, Kossuth.

Vadász, 1988

Vadász Ferenc: Harcok, bukások, erőpróbák. *Új Szó*, május 6.

Kulcsszavak: *Horthy-korszak, zsidómentés, zsidóellenes intézkedések*

The Camp Commandant István Vasdényey's Humanitarian Rescue Activity during the Holocaust

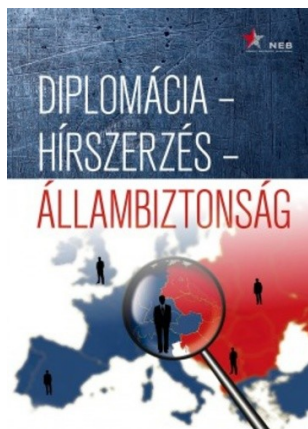
Between 1942 and 1945 István Vasdényey was the Commandant of the Internment Camp in Kistarcsa. During the period of the Jewish persecution he carried out everything he was capable of, regarding his authority power, to improve life conditions of the 1000-1500 Jews living in the camp. Moreover, he tried to prevent Eichmann's action, which was – though even by Regent Horthy prohibited – transporting of the interned Jews to Auschwitz. After the war the Soviets took Vasdényey away and sentenced him to several years in a labour camp, and released him on 1953. In 1964, with the major support of the Jews prisoners rescued by him during the Holocaust, he has migrated to the USA. He died in 1984 in Buffalo.

Recenziók

Cseh Gergő Bendegúz

A hírszerzés diplomáciája

Diplomácia, hírszerzés, állambiztonság. Szerkesztők: Andreides Gábor – M. Madarász Anita – Soós Viktor Attila. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2018. 574. o.

Ambiciózus vállalkozásba fogott a Nemzeti Emlékezet Bizottsága és az ELTE Bölcsészettudományi Kara 2017-ben, amikor a Diplomácia–hírszerzés–állambiztonság című konferenciát megrendezte, majd kevesebb mint egy éven belül a konferencián elhangzott huszonöt előadást kötetbe szerkesztette. A vállalkozás ambiciózus jellege elsősorban abban gyökerezik, hogy a rendelkezésre álló levéltári források – amint az a tanulmányok többségéből is egyértelműen tükröződik – meglehetősen töredékesek. Az 1990 előtti államvédelmi/állambiztonsági szervek iratai közül éppen a külföldi hírszerzés, azon belül is a fedett állományban foglalkoztatott diplomaták és más külügyi alkalmazottak személyi iratanyaga a leghiányosabb, pontosabban szólva egyelőre a leghiányosabbban került az illetékes kutatóhelyre, a Történeti Levéltárba. A forráshiányok még szembeszökőbbek, ha azt is tekintetbe vesszük, hogy a hírszerzési és kémelhárítási játszmák értelemszerűen többszereplősek, a korszak külföldi titkosszolgálati irataihoz azonban most még csak kivételes szerencsével (vagy feltűnően jó kapcsolatokkal) rendelkező kutató juthats hozzá. Megjegyzendő, hogy ez a helyzet az egykori vasfüggöny mindkét oldalán jellemző.

A kötet bevezető tanulmányában Hankiss Ágnes a washingtoni magyar követségben működött rezidentúra utolsó éveit, a diplomáciai kar és a fedett állományú külügyi tisztek státuszának változásait, valamint az amerikai diplomácia velük szemben tanúsított differenciált bánásmódját vizsgálja.¹ A rendszerváltást megelőző egy-két évben a külügyi vezetés láthatólag igyekezett már szabadulni a hivatásos hírszerzők jelentette politikai kolonctól, az amerikai külpolitika pedig tudatosan vert éket a két

1. Sajnálatos módon a tanulmány mellőzi a hivatkozásokat, mivel az írás bővebb formában napvilágot látott már a jelen kötet megjelenése előtt. Lásd Hankiss, 2018.

szféra közé: a diplomáciai kapcsolatok folyamatosan enyhülése mellett a hírszerző rezidentúra tagjai a pszichológiai hadviselés egyre fokozódó nyomása alá kerültek. Az utóbbi testület, valamint a hazai elhárítás elbizonytalanodásához nyilvánvalóan hozzájárult az a tény is, hogy a szovjet tanácsadók ebben az időben kivonulóban voltak már a magyarországi belügyi objektumokból. Ha tudnánk, hogy mit vittek onnan magukkal, az bizonyosan árnyalná a tanulmány, de talán az egész kötet mondandóját is.

A Kádár-korszak elismert és sikeres sztárdiplomatája, a volt római nagykövet, Száll József 1971-es disszidálása önmagában is diplomáciatörténeti és külpolitikai szenzáció (más megközelítésben: botrány) volt, különösen azt követően, hogy három évvel korábban a magyar diplomácia washingtoni első embere, Radványi János lépett ugyanerre az útra.² Száll József történetét a kötet lapjaira, illetve a tavalyi konferencia előadásai közé azonban az a tény emelhetné, hogy a diplomata sok tekintetben máig tisztázatlan kapcsolatot ápolt az elhíresült olaszországi ún. P2 páhollyal és a körülötte tüsténkedő különböző titkosszolgálatokkal. Andreides Gábor tanulmánya a római magyar nagykövet „átfordítását” és a magyar rezidentúra ezen a téren mutatott tehetetlenségét, valamint az olaszországi politikai és gazdasági elitet, az államigazgatást, diplomáciai kart, az ország katonai és titkosszolgálati vezetését is behálózó konzervatív, antikommunista szabadkőműves páholy és a disszidált magyar nagykövet kapcsolatát vizsgálja. Az ügyben többé-kevésbé bizonyosan érintve voltak a magyar, a szovjet, az olasz és az amerikai hírszerző szervek is, az ő pontos szerepükre a történetben azonban talán sohasem derül majd fény.

Annál többet lehet ma már tudni a magyar hírszerzés és elhárítás különböző szerveinek tevékenységéről az egykori recski rabok megfigyelése, egyesületi szerveződésük vagy kiadványterveik akadályozása, a volt foglyok közti ellentétek „katalizálása” vagy ennek kísérletei terén. Bank Barbara 2017-ben megjelent monográfiája³ után ezúttal Recsk és a „recskiek” hazai és nemzetközi utótörténetét adta elő és írta meg. A levéltári forrásokkal bőven adatolt írásból, mely leginkább az ún. napi operatív információs jelentések (NOIJ) tükrözte képet tárja elénk, a hazai állambiztonság meglehetősen passzív szerepe rajzolódik ki. Ezen források – jellegükből adódóan – elsősorban az egykori rabok hazai és külföldi tevékenységének, különösen a munkatábornak emléket állítani kívánó akcióinak (egyesületek szervezése, emlékiratok kiadása, dokumentumfilmek forgatása stb.) és az itthon maradottak nyugati támogatásának állambiztonsági rekonstruálására, a „szerv” információs helyzetének a feltérképezésére alkalmasak.

A hírszerzés és a diplomáciai testület szervezeti kapcsolatát tekinti át Baráth Magdolna tanulmánya gyakorlatilag a teljes korszakot átívelően, vagyis a külügy 1948-as állambiztonsági „megszállásától” egészen az 1990-es rendszerváltásig. A belügyesek külügyi ambícióit és a diplomáciai testületbe való behatolás tervezett mértékét illető-

2. Ezzel kapcsolatban lásd még: M. Szebeni, 2011.

3. Bank, 2017.

en érdemes idézni abból az 1959-ben keletkezett szabályzatból, mely a hírszerző tisztek belföldi és külföldi fedéséről szól: „*az ellenséges elhárító szervek felderítő munkájának megnehezítése és a belső konspirációs fegyelem növelése érdekében az illetékes alosztályvezetőknek gondoskodniuk kell – a katonai hírszerzéssel egyetértésben – a külképviselet valamennyi beosztottjának – a vezető kivételével – titkos munkatársként való bevonásáról*”. A szerző is megemlíti ugyan a személyi anyagok hiányosságát, az azonban valószínűtlennek tetszik, hogy ez a maximális terv folyamatosan és maradéktalanul érvényesíthető lett volna. Erre utal az az a többször megfogalmazott elvárás is, hogy a „kapitalista” országokban vagy velük kapcsolatban idehaza foglalkoztatott külügyi apparátusban csak olyan személyek dolgozhassanak, akik akkor is megfelelnek a hírszerzőkkel szemben támasztott követelményeknek, ha maguk nem lennének a fedett állomány tagjai. Az 1965 és 1967 közötti emigrálási hullám – két fedett hírszerző tisztt és a washingtoni magyar követ, Radványi János emigrálása – nyomán elrendelt vizsgálat irataiból tudható, hogy ekkor a kapitalista országokban dolgozó diplomaták mintegy 10 százaléka a katonai, 27 százaléka pedig a polgári hírszerzés hivatásos állományú tagja volt, ahol pedig rezidentúrák is működtek, ez az arány még ennél is magasabb volt.

A kötet általános témájától kissé eltérve – vagy mondhatjuk, azt tágítva – nem szigorúan a diplomácia, mint inkább a külkereskedelem, pontosabban fogalmazva a titkosszolgálati érdekeltségű külföldi vegyesvállalatok hír- és vagyonszerzési akcióit vizsgálja Borvendég Zsuzsanna tanulmánya. A szerző nemrégiben megjelent, *Az impekerek kora*⁵ című kötete kivonatának is tekinthető írás felvázolja a polgári és a katonai hírszerzés – még az ÁVO és a Katpol időszakára visszanyúló – rivalizálásának gyökereit, valamint a – részben e két szervezet közreműködésével működtetett – vegyes vállalatok szerepét a nyugati kommunista pártok finanszírozásában és a COCOM-listás termékek bejuttatásában a keleti blokkba. Azt a szerző is elismeri, hogy a vegyes vállalati rendszer titkosszolgálati érintettségének mértékét, valamint az ország eladósodásában játszott szerepét illetően további kutatásokra volna még szükség, hiszen ez irányú forrásai eddig elsősorban különböző belügyi vizsgálatokból származnak, a nagyságrendeket tekintve pedig mind a szerző, mind az olvasó leginkább csak feltételezésekre és becslésekre van utalva.

A második világháborút követő néhány év meghatározó népmozgásai – a Németországban vagy Ausztriában rekedt magyarok hazaszállítása, a magyarországi svábok kitelepítése, majd a csehszlovák–magyar lakosságcsere – hazai intézményi háttere, belügyi vonatkozásai és nemzetközi összefüggései, Erdős Kristóf írásáról van szó, szintén kissé távol esnek a „*diplomácia és állambiztonság*” kérdéskörétől, és nem csak azért, mert a titkosrendőrség tevékenysége ez idő tájt még „lánykori nevén”, államvédelemként volt ismert és rettegett. A szerző maga is leszögezi, hogy ezek a népmozgá-

4. Szabó László a londoni, Bernáth Ernő pedig a washingtoni magyar követségen dolgozott – fedőfoglalkozásként – II., illetve III. osztályú titkári beosztásban. Lásd ezzel kapcsolatban: Palasik, 2016.

5. Borvendég, 2017.

sok alapvetően érintették ugyan a külügyeket, a hazai külügyi vezetés azonban ki volt rekesztve a döntéshozatali és a végrehajtási folyamatból egyaránt, a szükségesnek vélt politikai ellenőrzést a Miniszterelnökség és a Belügyminisztérium látta el. A Szövetéses Ellenőrző Bizottság szerepe a korszak magyarországi eseményeinek alakulásában kétségtelenül meghatározó, a testületet irányító szovjet fél pedig elsősorban a svábok kitelepítésében, az angolszász oldal viszont a nyugati megszállási övezetekbe került magyarok hazaszállításában mutatott nagy érdekeltséget. Ezért sem véletlen, hogy a fent említett magyarországi népmozgások – vagy inkább „népmozgatások” – a SZEB üléseinek leggyakoribb témái között szerepeltek,⁶ a kitelepítendő svábok létszámát pedig Szvirdovon keresztül maga Vorosilov marsall határozta meg 1945 augusztusában.⁷

Közismert, hogy a Varsói Szerződés tagállamai között egyfajta munkamegosztás érvényesült a hírszerzés tekintetében. Ennek keretében az egyes tagállamok hagyományos elkötelezettségeik, történelmi kapcsolataik és az így kialakult hírszerzési lehetőségeik függvényében különböző országokra vagy földrajzi területekre „szakosodtak”. Ennek a munkamegosztásnak a keretében Magyarország hagyományosan erős vatikáni jelenléte és természetesen a Pápai Magyar Intézet képezte azt az alapot, melyre támaszkodva a hírszerzés hasznosítható információs lehetőségekkel rendelkezett a pápai államban. Ezzel kapcsolatban érdemes az 1955-ben Moszkvában tartott állambiztonsági értekezlet határozataiból idézni: *„Tekintve, hogy a Magyar Népköztársaság nagy lehetőséggel rendelkezik a Vatikánnal kapcsolatot tartó katolikus papság között, ügynöki beépülést kell végrehajtani a Vatikánba és szerveibe abból a célból, hogy megelőzzük Magyarország és a szocialista tábor többi országai ellen irányuló aknamunkájukat.”* Megjegyzendő, hogy ugyanezen az értekezleten a következő, szerénynek semmiképp sem nevezhető célt is rögzítették: *„A magyar Belügyminisztérium hírszerzőszerveinek a következő országok legfontosabb állami, politikai, gazdasági intézményeibe, objektumaiba kell beépülni: Nyugat-Németország, USA, Anglia, Franciaország, Ausztria, Jugoszlávia. Ezenkívül ügynöki beépülés szükséges tudományos és technikai hírszerzés vonalán minden olyan kapitalista országba, ahol erre a magyar hírszerzőszerveknek reális lehetőségük van.”*⁸

A hagyományosan erős magyar vatikáni jelenlét következtében leginkább ezen a területen mutatható fel szerényebb eredményeket a magyar hírszerzés már 1956 előtt is, a Kádár-korszakban azonban már komoly sikereket is elkönnyelhetek a hírszerzők. Egy ilyen konkrét esetet, „Amadeo” ügynök vatikáni működését tárja fel Fejérdy András tanulmánya. Az „Amadeo” fedőnéven foglalkoztatott magyar származású történészt (aki addigra már minden létező hazai titkosszolgálattal együttműködött) a vatikáni államtitkárság kérte fel szakvélemény adására a magyar püspöki karnak az állameskü letételével kapcsolatos dilemmája és a Szentszék ez irányú enge-

6. Feitl, 2003.

7. Szűcs, 1997/B: 58.

8. ÁBTL 1.11.12. 469. doboz, 4. tétel 99-650/55.

délye kapcsán. A források azt valószínűsítik, hogy a magyar állambiztonság által körvonalazott és „Amadeo” által papírra vetett szakvélemény érdemben hozzájárulhatott az állameskü tekintetében engedékenyebb szentszéki vélemény kialakulásához, hosszabb távon pedig a magyar püspöki kar kompromisszumkész álláspontjának vatikáni jóváhagyásához.

Számos gondolatot ébreszthet az olvasóban Fejérdy Gergely írása Rüll Tamás ‘50-es évekbeli hírszerzési akciója, pontosabban akciói kapcsán, hiszen az ÁVH forrásai alapján a fiatal gyógyszerészhallgató 1949 és 1952 között rendszeresen és – tegyük hozzá – kalandosan ingázott a szigorúan őrzött nyugati határon állítólagos kémtevékenységét végezve. A legelső megfogalmazódó kérdés mindjárt általánosságokat is érint: a hírszerzési történetek jellegükből adódóan valahol mindig csonkák maradnak, amíg minden oldal lapjait nem sikerül „kiteregetni”, konkrétan levéltári forrásait is megismerni. A források sokszínűsége és a levéltári gyűjtőmunka szempontjából pedig érdemes azt a tanulságot is kiemelni, hogy a történet valódi hátterére a család (és persze a kutató) is csak a főszereplő halála után, személyes hagyatékának megismerése révén láthatott rá alaposabban. Ez utóbbi ténynek mind a kutatások spektrumára és módszertanára, mind pedig a levéltárak iratgyűjtési gyakorlatára nézve lehetnek komoly tanulságai.

Fiziker Róbert párhuzamos életrajzai – Kerekes Lajos, a bécsi Collegium Hungaricum igazgatója és Helmuth Zilk osztrák újságíró, politikus, Bécs polgármestere történetének párhuzamba állításával – valójában két merőben eltérő életpálya közös pontjait keresi. A meggyőződésből, saját kulturális pozícióját felhasználva (vagy azt ezáltal megszerezve) hazája titkosszolgálatát hírszerzési információkkal ellátó „Gregor”, illetve a csehszlovák hírszerzés által főleg anyagi érdekeltség alapján foglalkoztatott „Holec” történetében a legmarkánsabb közös pont az 1927-es születési év. A párhuzamosság a szerző szerint sem a két informátor életpályájában, sokkal inkább a titkosszolgálati múlt feltárásának visszásságaiban és az ezt tükröző iratok kezelésének anomáliájában rejlik – Lajtán innen és túl.

A hírszerzés – klasszikus definíció szerint – az a folyamat, melynek során nemzetbiztonsági szempontból fontos, meghatározott típusú információk megszerzését elrendelik, azokat összegyűjtik, elemzik és a politikai döntéshozók számára átadják.⁹ A fenti definíció alapvető eleme, hogy a hírszerzés a politikai döntéshozók megrendelésére, az ő prioritásaik és hírigényük alapján történik. A hírszerzés célterületeiben és annak változásaiban ez alapján logikusan tükröződnie kell a politika elvárásainak és változó preferenciáinak. Erre a jelenségre is szolgál kiváló példával Germuska Pál tanulmánya a magyar hírszerzésnek a ‘60-as évek közepétől kimutatható, majd a 80-as évek eleji gazdasági válság idején drasztikusan fokozódó aktivitása (hírigénye) az EGK központjában, Brüsszelben, illetőleg az EGK tagállamok fővárosaiban. A megszerzett információk immáron elsősorban a hazai külkereskedelem lehetőségeit és a

9. Lowenthal, 2017: 37.

Közös Piaccal való üzleti együttműködés kereteit tágították, és direkt módon beépültek a párt- és állami döntéshozatalba.

Három protestáns egyházi vezető – Péter János református, Vető Lajos és Dezséry László evangélikus püspökök – külpolitikai szerepvállalását és a diktatúra külföldi elfogadtatásáért végzett tevékenységét elemzi Hornyák Máté tanulmánya. A legmagasabb szintről – Rákosi, Gerő, Nagy Imre – irányított püspöki diplomácia egyúttal a „béketábor” közös érdekeit is szolgálta, hiszen a szocialista országok közül csak Csehszlovákiában és Magyarországon volt az államalkotó nemzethez tartozó nagyszámú protestáns lakosság, így a nemzetközi protestáns világban ezek az egyházi vezetők képviselheték a kiépülőben lévő keleti blokkot.

Péter János egyébként egészen más szerepben is feltűnik a kötetben: a későbbi külügyminiszter 1946-ban még lelkiismeretes szakértőként működött közre a magyar békeelőkészítés háttérintézményeként szolgáló Teleki Intézetben lezajlott kémkedési ügyben. Ivánfi Miklós írása az intézet két munkatársának, Polányi Lászlónak és Machay Gézának a hűtlenségi ügyét tárja fel, bár tényleges árulásról az ítélet szerint csak az előbbi esetben lehetett szó. A csehszlovák hírszerzés számára a magyar béke-előkészítés folyamatáról és állásáról szolgáltatott adatok valószínűleg nem befolyásolták ugyan érdemben a béketárgyalások kimenetelét (ezért is kerülhette el Polányi a halálbüntetést), az eset ugyanakkor a párizsi béketárgyalások izgalmas háttértörténete, Kertész István vagy Bibó István érintettsége mellett.

A hírszerzés vagy tágabban az állambiztonság témakörétől messzebbre vezet Kávássy János Elődnek a kádári magyar modell amerikai megítéléséről és annak változásairól szóló elemzése. A szerző elsősorban az amerikai diplomácia főszereplőinek és szürke eminenciásainak nyilatkozatai, interjúi és visszaemlékezései alapján mutatja be azokat a „tükröket és trükköket”, melyek révén a forradalom vérbefojtása és a páratlan méretű megtorlások lezárulta után alig egy-másfél évtizeddel Kádár és rendszere már a keleti blokk „bezzeg-gyereke” lett az amerikai diplomácia szemében. Ez a megkülönböztetett figyelem élesen eltér például a lengyelországi helyzettől, ahol éppen sggel nem a rendszer fenntartói élvezhették az amerikai kormányzat szolidaritását, hanem a Szolidaritás szimbolizálta ellenzék.

A nyugati közvéleménnyel szembeni kádári „trükközés” – ha maradhatunk ennél a fogalomnál – megmutatkozott már a rendszer legkorábbi szakaszában is, amint azt Kecskés D. Gusztáv írása bemutatja. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságával és főbiztosával szembeni kezdeti, szívélyesnek tűnő együttműködés szólhatott egyfelől a szervezet kinyilvánított politikamentes és humanitárius célzatú tevékenységének, de mindebben része lehetett az emigráció megosztására és a politikailag passzív menekültek megnyerésére való kádári törekvésnek is. A kezdeti, harmonikusnak ható együttműködés azonban magában hordta a későbbi konfliktusok csíráit is, hiszen a Főbiztosság nemcsak a repatriálás elősegítésében, hanem az emigránsok családgyejesítésében, vagyis otthon maradt családtagjaik kiengedésében is engedményeket próbált elérni. Ezt a kérdést azonban a Kádár-kormány már a jutalom kontra büntetés foga-

lomrendszer keretében értelmezte és használta saját bel- és külpolitikai céljainak megvalósítására.

A kötet fontos és informatív tanulmánya a csehszlovák állambiztonsági hatóság (StB) nemzetközi akcióit és az afrikai, ázsiai vagy latin-amerikai „antiimperialista” mozgalom támogatásában játszott szerepét bemutató írás Krajcsír Lukács tollából. Az StB nemzetközi hatékonyságát jól jelzi, hogy még a szovjeteknél is előbb nyitottak követséget a forradalom utáni Kubában, s mint az közismert, a követségek mindegyikét a hírszerzés bázisai és fedőszervei is egyúttal. A hírszerzési feladatok globális jellegére és északi szomszédunk hatóságainak eredményes működésére egyaránt jó példa, hogy az 1961-es kubai valutareformhoz szükséges pénzjegyeket baráti segítségként a csehszlovák titkosszolgálat közvetítésével a csehszlovák állami nyomda gyártotta le szovjet papírra, de Belgiumból csempészett nyomdagépekkel és nyugat-európai festékanyagokkal. (Persze az akció a nemzetközi kooperáció gyermekbetegségeit is magán viselte, hiszen a közép-európai éghajlat alatt készült bankók a trópusi kubai klímában akár több milliméternyit is zsugorodhattak.) A csehszlovák titkosszolgálat legnagyobb horderejű külföldi operációja ugyanakkor az ún. Manuel-akció volt, melynek során 1962 és 1970 között összesen 1179, Kubában kiképzett latin-amerikai gerillát, a remélt forradalmi hullám szikráit utaztatták Prágán keresztül Venezuelába, Argentínába, Guatemalába, Kolumbiába és más latin-amerikai országokba. A Manuel-akciónak végül a sorozatos lebukások és a belőlük fakadó diplomáciai bonyodalmak, a forradalmi hullám elmaradása, valamint a Kuba és Castro által hevesen ellenzett „prágai tavasz” vetett véget.

M. Madarász Anita a brit kultúra és életforma nemzetközi terjesztésében és a kulturális információcserében (vagy -szerzésben) gyakorlatilag monopolhelyzetben lévő British Council helyzetét vizsgálja az 1955–1956 között Magyarországon, bár a cím kissé megtévesztő: az 1951-ben az országból „kidobott” BC-nak (a Foreign Office képviselőjének megfogalmazása) gyakorlatilag nem volt „helyete” idehaza ekkor. A tanulmány a szervezet esetleges újraindítása körüli kultúrdiplomáciai tárgyalásokat ismerteti, melyeknek folyamatában az 1956-os forradalom – mint minden más területen is – komoly cezúrát jelentett. A külpolitikai újságírás állambiztonsági kapcsolatát, az elhíresült Press rezidentúra tevékenységét tárgyalja Mező Gábor írása számos neves, később komoly sajtókarriert befutott és országos ismertségre/olvasottságra szert tett újságíró titkosszolgálati múltjának bemutatása/leleplezése révén.

Az államot vagy a pártot szolgálta az államvédelem 1945 és 1949 között? Ezt a költőinek is tekinthető kérdést teszi vizsgálódásának tárgyává Ötvös István tanulmánya, részletesen elemezve a Magyar Közösség ügyében, a Magyar Függetlenségi Párt felszámolásában vagy a HM Katonapolitikai Osztálya és az ÁVO rivalizálásában megjelenő pártérdekeket. A valódi kérdés a fentiekől eltérően igazából az – amint azt a szerző is megállapítja –, hogy a párton belüli leszámolások idején kinek az érdeke tekinthető a párt érdekének. Ki volt tehát a párt igazi embere? De feltehetnénk úgy is a

kérdést: volt-e a pártnak közös érdeke, vagy csak ideig-óráig egy táborban harcolók ideiglenes érdekszövetségeként értelmezhetők a kor halálos politikai küzdelmei?

Rácz János írásában Magyarország helyét keresi és súlyát próbálja mérlegelni a hidegháború időszakának angolszász sajtójában, legalábbis néhány tekintélyesebb lap (*The New York Times*, *The Manchester Guardian*, *Observer*, *The Times*) interneten elérhető adatbázisában. (Ezek a számszerű kimutatások nyilván nem alkalmasak az adott sajtómegjelenések mélyebb elemzésére vagy az általuk tükrözött képek tartalmi összevetésére, legfeljebb hangsúlyokat, esetlegesen tendenciákat érzékeltethetnek.) Általánosságban megállapíthatjuk, hogy az egész korszakot tekintve Lengyelország átlagosan kétszeres figyelmet kapott a megjelent írások számát tekintve; Csehszlovákia nagyságrendileg hasonló súllyal esett latba, mint Magyarország; Románia vagy Bulgária viszont messze elmaradt attól. Ezek a tendenciák természetesen borultak 1956-ban vagy 1968-ban, és természetesen tovább torzította a képet az aktuális nemzetközi helyzet (Szuez, vietnami háború), az USA belpolitikai életének „figyelemelvező” eseményei (Robert Kennedy vagy Martin Luther King meggyilkolása), de a sajtó munkatársainak szabad mozgása vagy annak korlátozott volta is az összehasonlított országokban.

Az 1945 januárja és 1956 szeptembere közötti időszak tekintetében a „*magyar külpolitika*” kifejezés helyett a „*magyar külkapcsolatok*” kifejezés használatát javasolja Sáringer János írásában, mivel az ország a szovjet megszállás alatt, a Varsói Szerződés és a KGST tagjaként nem rendelkezett azzal a szuverenitással, mely a nemzeti érdekek és értékek védelmére és képviselésére képessé tették volna. A fenti definíció értelmében tehát a „külkapcsolatok” hivatalos szervének, a Külügyminisztériumnak az 1950 és 1956 közötti klasszikus hivataltörténetét írja meg a szerző korabeli utasítások, szervezeti szabályzatok és egyéb levéltári források alapján.

Korábban szót ejtettünk már a vatikáni magyar jelenlétről és a magyar hírszerzés szerepéről a Varsói Szerződés tagállamai között kialakult munkamegosztásban, Soós Viktor Attila tanulmánya ennek a viszonyrendszernek egy új vetületére irányítja a figyelmet. A magyar külkapcsolatok – maradván most már ennél a szóhasználatnál – hivatalos irányítója a Külügyminisztérium, az egyházak pártállami felügyeletének szerve pedig az 1951-ben létrehozott Állami Egyházügyi Hivatal volt, a háttérben pedig természetesen ott működött a BM III/I Csoportfőnöksége és az általa 1968-tól az ÁEH-ban működtetett „*Világosság*” rezidentúra. E három állami szerv viszonyát, szerepét vizsgálja a tanulmány a vatikáni kapcsolatok működtetésében. Levéltárosként nem tudom nem eléggé kiemelni annak jelentőségét, hogy a szerző – hűen levéltárosi előéletéhez – komoly figyelmet szentel a korabeli levéltári források bemutatásának, a fennmaradt iratanyagok szerkezetének, az egykorú iratkezelési és irattározási gyakorlat ismertetésének, nagyban és kollegiálisan segítve ezáltal a további feltárási és kutatómunkát. A fent említett, mindössze két évig működött „*Világosság*” rezidentúra archontológiáját is megírta a szerző tanulmányában, feltárva a hírszerző szervben tevékenykedett operatív tisztek hivatali pályaképét születésüktől egészen

nyugállományba helyezésükig. A Vatikánnal foglalkozó, a fentieknél jóval nagyobb számú külügyi, diplomáciai karról azonban a kutatások jelenleg még csak az első lépéseknél tartanak.

Egy Kádár-kori diplomata államvédelmi-állambiztonsági kapcsolatait tárja fel Sz. Kovács Éva írása: a majd harmincéves kooperáció során a Franciaországban, Törökországban, Libanonban és Egyiptomban is működött „Donáth József” a „megrendelő” hírigényének és az aktuális feladatoknak a függvényében különböző időszakokban a hírszerzésnek és a kémelhárításnak is dolgozott, személyében megvalósította tehát a különböző állambiztonsági szervek közti átjárást és kölcsönös segítségnyújtást.

A nyugati kommunista pártok a Szovjetunió, az NDK és Magyarország által végzett direkt és indirekt finanszírozásának módszereit és csatornáit vizsgálja Szilágyi Gábor. A direkt finanszírozás legális csatornája a Nemzetközi Szolidaritási Alap nevű intézmény volt, melynek be- és kifizetései, illetve aktuális pénzügyi egyenlege jól tükrözte a „béketábor” belső anomáliáit: a szovjet–kínai konfliktust, az 1956-os magyar forradalom hatását (ez utóbbi direkt „haszna” volt, hogy 1957-ben a Szovjetunió gálánsan magára vállalta a magyar hozzájárulás befizetését), de az 1980-as lengyel válság vagy Ceaușescu Romániájának 1968 utáni különutassága is lecsapódott az Alap pénzügyeiben. A bilaterális pártfinanszírozás területén a magyar támogatások célirányai láthatólag nem teljesen feltártak még, az eddig előkerült források az osztrák és görög testvérpártok, majd a Kádár-korszak vége felé inkább a harmadik világ mozgalmai preferálását mutatják. Az egyes tagállamok befizetéseinek összegyűjtését és célba juttatását már a KGB végezte, leggyakrabban diplomáciai futárpostával utaztatva a dollárkötegeket tartalmazó bőröndöket, az átadás után azonban a támogatásoknak – és ezzel a felhasználás mikéntjének – a dokumentálhatósága a jelek szerint teljességgel megszűnt.

Az 1989-es határnyitás egyes lépcsőit, az ahhoz vezető diplomáciai tárgyalásokat és konkrét intézkedéseket (a romániai és keletnémet menekültek hazatoloncolásának felfüggesztése, a műszaki zár elbontása, a szögesdrót szimbolikus átvágása, a nevezetes Páneurópai Piknik megrendezése) vizsgálja Vági Attila tanulmánya. A szerző a rohamosan felgyorsuló események kronológiája mögé felvázolja a nemzetközi hátteret, a Varsói Szerződés tagállamai közötti egyre élesedő konfliktusokat, a német és az osztrák külpolitika óvatosságra és a sodró események fékezésére irányuló lépéseit, összességében pedig az egész év bizonytalan, reményteli és a határnyitás eufóriájává fokozódó hangulatát is.

A kötet záró tanulmánya, Vörös Géza írása egy neves magyar orientalista, Sinor Dénes, célszemélyként „Ravaszdi”, állambiztonsági megfigyelésének és megközelítéseinek történetét mutatja be. A bloomingtoni egyetemen az Uráli és Altaji Tanulmányok Intézetét megszervező, a magyar elhárítás és hírszerzés számára is fontos célszemély – mondhatjuk, fedőnevéhez méltóan, ravasz módon – évtizedeken keresztül elkerülte a magyar állambiztonsággal való kooperáció minden kísértését, és az

orientalista, hungarológiai tudományszervezésen túl más természetű kapcsolatot soha nem volt hajlandó szülőhazája állami szerveivel ápolni.

Mint az a fenti rövid áttekintésből is egyértelművé válhatott, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága és az ELTE BTK kötetét impozáns vállalkozásnak tekinthetjük, melynek huszonhat tanulmánya, a címben megfogalmazott tematikán túlterjeszkedve, az 1990 előtt külkapcsolatok államvédelmi/állambiztonsági behálózottságának számos területére vet új vagy az eddigieknél élesebb fényt. Ez az éles fény természetesen legkiemeli és hangsúlyozza azokat a deficiteket is, melyekkel a forráshiánnyal küzdő történészeknek még vélhetőleg jó ideig szembe kell nézniük a diplomácia és az állambiztonság kapcsolatának területén.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.11.12. Belügyminisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya és jogelődjei
469. doboz, 4. tétel 99-650/55

Nyomtatásban megjelent források

Feitl, 2003

Feitl István (szerk.): *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei, 1945-1947.* Szerkesztő: Feitl István. Budapest, Napvilág.

Szűcs, 1997

Szűcs László (szerk.): *Dálnoki Miklós Béla Kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei, 1944. december 23. – 1945. november 15.* Szerkesztő: Szűcs László. Budapest, Magyar Országos Levéltár.

Hivatkozott irodalom

Bank, 2017

Bank Barbara: *Recsk. Internálótáborok Magyarországon 1950–1953.* Budapest, Szépmíves.

Borvendég, 2017

Borvendég Zsuzsanna: *Az „impexek” kora.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.

Hankiss, 2018

Hankiss Ágnes: HUMINT-RETRO. *Arc és Álarc*, tavasz–nyár. 195–227.

Lowenthal, 2017

Lowenthal, Mark M.: *Hírszerzés. A titoktól a politikai döntésekig*. Budapest, Tudásközpont Tanműhely.

M. Szebeni, 2011

M. Szebeni Géza: A Radványi-ügy. *GROTIUS*, 5. sz. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=DBTRNE>. (utolsó letöltés: 2019. január 28.)

Palasik, 2016

Palasik Mária: A szolgálati helyéről eltűnt hírszerző. Az USA-ban politikai menedékjogért folyamodó Szabó László története. *Betekintő*, 1. sz. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2016_1_palasik.pdf (utolsó letöltés: 2019. január 28.)

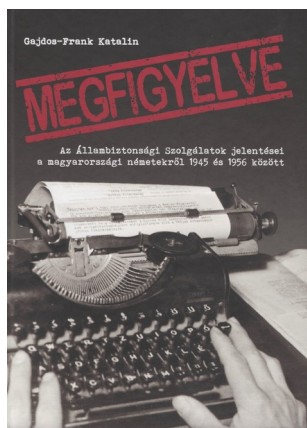
Diplomacy of the intelligence

The imposing volume published by the Nemzeti Emlékezet Bizottsága (Committee of the National Remembrance) contains 26 studies concerning the interaction, correlation and cooperation among the post-war Hungarian state security, intelligence and diplomacy. The studies are dealing with individual cases and specific actions of the Hungarian and other pro-soviet intelligence services, the organizational and methodological questions of these authorities and their activities in Hungary and abroad. Although the relevant archival sources are partly still classified, hidden, destroyed or disappeared, the authors of the volume made a huge effort to reveal as much component of this very complex issue as they could. Unfortunately the researchers have very rare and exceptional access to the Russian archives, so they had to use huge variety of other archival sources, published materials, memories, private records and open databases to complete the scope the research. The publication is based on the lectures of the conference held by the NEB in October 2017.

Pap Milán

Elűzetés és megfigyelés

Gajdos-Frank Katalin: *Megfigyelve. Az állambiztonsági szolgálatok jelentései a magyarországi németekről 1945 és 1956 között*. Budaörs, Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény Heimatmuseum, 2016. 255 o.

A huszadik századi magyar történelem bővelkedik a kegyetlen történetekben, amelyeket köztörténet-írásunk újra és újra feldolgoz, átélhetővé azonban a személyes jellegű elbeszélések tesznek. Gajdos-Frank Katalin könyve, amely doktori disszertációjának szerkesztett változata, a köztörténeti megközelítést kívánja ötvözni a személyes tragédiák és visszatérések történetével. A kötet célja, hogy a magyar történelem egy vészterhes időszakát mutassa be a német származású kisebbség látószögéből, az állambiztonsági jelentések és személyes családtörténet segítségével. A szerző által választott időszak (1945–1956) ugyanis a német származású kisebbség számára a megpróbáltatások éveit jelzik, amelyben deportálások, vagyonek Kobzások, internálások¹ és kitelepítések² zúztak szét egy magyarországi kisebbségi kultúrát és közösséget. Ezen a közösségi identitásvesztésen pedig értelemszerűen nem segíthettek a korszakban illegálisan visszatérő kitelepítettek sem.³

Kétségtelen ugyanakkor, hogy e megpróbáltatások nem 1945-tel kezdődtek a magyarországi német kisebbség számára. A Horthy-korszak első felében a Bleyer Jakab nevével fémjelzett önszerveződő német kisebbségpolitika elsődleges terepe a kultúra,

1. A német nemzetiségűek büntető célzatú internálásáról lásd: Bank–Öze, 2005.

2. A magyarországi németek háború utáni kitelepítéseiről a nyolcvanas évek végétől jelentek meg az eseményeket bemutató hosszabb-rövidebb munkák. Többek között lásd: Fehér, 1988; Tóth, 1993; Zinner, 2004. A 2010-es években pedig már olyan művek jelentek meg, amelyek egy adott magyarországi régió németjeinek kitelepítésével és az ezt irányzó represszív politikával (vagyonek Kobzás, földreform stb.) foglalkoznak. Ilyen Marchut Réka a főváros környéki németességgel (Marchut, 2014) vagy Gonda Gábor a délnyugati svábsággal (Gonda, 2014) foglalkozó munkája.

3. Az illegálisan visszatérő kitelepítettek elbeszéléseit összegzi, értékes történeti bevezetővel ellátva, Tóth Ágnes német nyelvű munkája. Lásd: Tóth, 2012.

központi ügye pedig a német nyelven történő iskolai oktatás volt. A németországi náci hatalomátvétel és Bleyer 1933. decemberi halála után két nagy irányzat, a Gratz Gusztáv-féle régi vágású konzervatív-liberális irányzat és a német nemzetiségi autonómia kereteit tágítani kívánók álltak szemben egymással, utóbbiakat Basch Ferenc képviselte. A harmincas évek végéig e vetélkedést alapvetően befolyásolta a német és a magyar állam külpolitikai törekvéseinek diplomáciai játszmája.⁴ Az Anschluss és az első magyar határrevízió évében, az utóbbihoz való német hozzájárulás kompenzálásaként, 1938-ban született meg a Volksbund, amelynek élére Basch Ferenc állt. A Volksbund és vezetőjének személye a világháború utáni kollektív bűnösség legfontosabb referenciapontja lesz. A második világháború alatt a hazai németiség háborús célokra való kiszolgáltatása, elsősorban a három Waffen-SS-sorozás, valóban felveteti a Volksbund-vezetés felelősségét is. Ám, mint azt Spannenberger Norbert a témát teljességében tárgyaló kötetéből megtudhatjuk, a Volksbund esetében arról volt szó, hogy egy alapvetően etnikai autonómiára törekvő szervezet saját céljaiban vallott kudarcot a Berlin és Budapest közötti háborús játszmában.⁵ Tehát a kollektív bűnösség elve nemcsak a politikailag semleges magyarországi németek vagy a Volksbunddal nyíltan szembehelyezkedő Hűségmozgalom tagjai, de még sok idealista, és nem nemzetiszocialista, Volksbund-tag esetében is felveti az igazságtalanság vádját.

Tárgyalt kötetünk ezeket az előzményeket nem érinti, azonban nem felejt el hangsúlyozni, hogy a hazai németiség egészének háborús felelőssége nem állt arányban a kimért büntetéssel és megbélyegzéssel. E nemzetiségi kisebbség tragédiája tehát abban ragadható meg, hogy a háború utáni kollektív megbélyegzés többségében olyanokat érintett, akik nem vagy kényszer hatására vettek részt a náci háborús politikában. Gajdos-Frank Katalin kötete mindazonáltal egy kisebbségpolitikai szempontból eddig kevésbé kutatott forráscsoportra támaszkodva kívánja bemutatni a hazai német nemzetiséggel szemben alkalmazott állami retorziót. A megfigyelés, be-szervezés és az ügynökmúlt manapság divatos témának számít, amely egyúttal új szempontok szerint képes megvilágítani a szocializmus időszakának nagypolitikai döntéseit és mindennapi politikai praxisát egyaránt. A magyarországi németiséggel kapcsolatos állambiztonsági megfigyelések szignifikáns dokumentummennyiséget jelentenek a jelzett időszakban. A források válogatása és feldolgozása azonban felveti annak kérdését, hogy a német nemzetiség önmagában képviselt-e olyan csoportot, amellyel szemben fokozott operatív munkát végzett a politikai rendőrség, majd az ál-

4. A német nemzetiségi szerveződés dilemmáiról 1933 és 1938 között lásd Bellér Béla magyar nyelven, posztumusz megjelent könyvét (Bellér, 2002). A magyarországi németiséggel és kisebbséggel kapcsolatos 1914 és 1945 közötti politikához lásd Gerhard Seewann átfogó munkájának egyik fejezetét (Seewann, 2015: 174–334.), illetve Tilkovszky Loránt kötetét (Tilkovszky, 1989).

5. Spannenberger jól összegzi a Volksbund politikájának kudarcát: „A viszonylag rövid, hatéves, 1939 és 1945 közötti időszakban a Volksbund tehát állandó metamorfózison ment keresztül, sokrétű szervezetté vált: kulturális egyesület volt, egy kisebbség emancipációs mozgalma, politikai érdekképviselet bizonyos gazdasági és iskolai funkciókkal, végül pedig az NSDAP mintájára felépülő népcsoport-szervezet, amelynek egységes ideológián kellett volna alapulnia.” Spannenberger, 2005: 388.

lambiztonság szervei, vagy inkább arról van szó, hogy a számtalan megfigyelt és nyilvántartott között nagy arányban fordultak elő német származásúak is. Az azonban nyilvánvaló Gajdos-Frank Katalin könyvének elolvasása után, hogy a kollektív bűnösség elvét azokban az esetekben is rendre kijátszotta a hatalom, ahol elsősorban nem e bűnösség retorziója volt a cél.

A szerző saját családja történetének bemutatásával veszi fel a történet fonalát, amely az évszázadokon keresztül felépített családi örökségtől való megfosztáson, a kitelepítésen és az állampolgárság elvételén vonul végig. A kötet köztörténeti szála is a német származásúak kitelepítésének politikájával indul, az ún. „Potsdam-legendával”, amely azzal érdemelte ki kétes hírnevét, hogy a szövetséges hatalmak vezetőinek potsdami tanácskozását alapvető referenciaként kínálta a hazai kommunisták és parasztpártiak „svábellenes” propagandájához.⁶ Jól illett a retorziós retorika a kommunista kuláktalanítási politikába, a nemzetiségi származás és osztályhelyzet összekapcsolását jól jelzi az állambiztonsági anyagokban visszatérő „sváb-kulák” megjelölés. Valójában a „sváb-kulák” kategóriájának használata többféle logikát követ, és nem kizárt, hogy az egyes esetekben a személyes bosszút vagy a javak helyi átcsoportosítását szolgálta.⁷ Kérdéses azonban, és erre kevésbé kapunk választ, hogy a német kisebbség elleni politika és megfigyelésük mennyiben szolgálta valójában a Kisgazdapárt elleni kommunista stratégiát, ahogy a szerző értelmezi az eseményeket. A módosabb sváb gazdák politikai preferenciája érthetően a Kisgazdapárt felé tolta ezt a réteget, ugyanakkor nem lehet elfelejteni, hogy az 1945. december végén elfogadott kitelepítési rendelet (12.330/1945 ME) aláírója az akkori kisgazda miniszterelnök, Tildy Zoltán volt. 1947-re a kommunisták viszont már kétségtelenül a két ügy, a sváb- és kulákkellenesség, összekapcsolásának jól körvonalazható taktikáját alkalmazták; ezt jól példázza Rákosi szlovákkomlói (ma Tótkomlós) beszéde a Szovjetunió segítségével kitelepített svábokról, akiknek telkét a helyi földtelenek kaphatják meg, vagy a *Viharsarok népe* című megyei lap, amely a korszakban a kommunisták helyi szócsöveként uszított a német származású kisebbség ellen.⁸

A megfigyelési történetek azonban leginkább a kitelepítésből visszatértek, illetve a kitelepítettek itthon maradt családtagjait érintik. A kitelepítés éveiben a jelentések a német származású elűzöttek mozgásáról, visszaszökési kísérleteiről szólnak. Ezekből a jelentésekből árad a népcsoport elleni gyűlölet és egyúttal az a túlkompenzálás, amellyel a korábbi csatlósország rend- és határvédelmi szervei próbáltak bizonyítani

6. A kitelepítés politikája a potsdami konferencia után a németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács, a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság és a magyar kormányzat közötti alkuk során alakult. A magyarországi SZEB-en belül a kitelepítés ütemezése és módja folyamatos ellentéteket szült a szovjet és az amerikai fél között. Ez végül a kitelepítések leállításához vezetett. Lásd Feitl (szerk.), 2003: 21–26.

7. A *kulák* fogalmának makroszintű (országos politika) rétegződéseiről és mikroszintű (helyi viszonyok) használatáról lásd: Bolgár, 2008; 2011.

8. Gajdos-Frank 2016: 57.

szovjet gazdáiknak.⁹ Egy ilyen határvadász zászlóalj 1946-os jelentéséből kiderül, hogy a visszatérni igyekvőket („svábok és SS-ek”) tömegesen dobják vissza az osztrák határon, majd amikor az osztrákok is ugyanezt teszik, „kisebb csoportokba verődve szivárognak be magyar területre”, és „nagy részük [...] a határ menti erdőbe húzódtott és innen fosztogató és utonálló [sic!] módon támadja meg az országutak utasait”. Sőt, „több rablógyilkosságot elkövettek”, a jelentéstevő szerint ez arra utal, hogy „külföldről tervszerűen irányítják őket”.¹⁰ A német származású megfigyelték között sok olyat találunk, akiket szovjet hadifogság vagy kényszermunka után hazaérkezésükkor internáltak. Az internálótáborokban nagy gondot fordítottak a német származásúak megfigyelésére. Ezeket az embereket az állam rendjére nézve ellenséges csoportokként azonosították, legtöbbjükét szabadlábba helyezésük után is megfigyelték. Ezt példázza Richter György története is,¹¹ aki a háború alatti kényszerbesorozás után több évet töltött szovjet táborokban és hazai internálótáborban, majd ezek után is fogva tartották. Csak 1953 után követhette kitelepített szüleit Németországba, ahol diplomát szerzett és Baden-Württemberg tartományi adóhivatalában dolgozott.

A származás, az előélet és az osztályhelyzet mellett főként olyan történések miatt eshettek német származású magyarok szoros megfigyelés alá, amelyek vélt vagy valós „demokráciaellenes tevékenységre” vagy egyéb bűncselekményekre (mint pl. tiltott határátlépés) utaltak. A „demokráciaellenes tevékenység” diffúz büntetőjogi kategóriája a korszakban láthatóan a politikai harc leghatásosabb eszközévé lépett elő. Ebből adódóan nagyon eltérő történeteket olvashatunk, amelyek kontextusát jelenthették a földosztás elleni tiltakozások, a kitelepítésnek való ellenszegülés, a beszolgáltatás megtagadása, de a rendszerellenes beszéd is. Itt a „sváb-kulák” vagy „zsíros sváb” megnevezések az egyes „indítékok” összekapcsolását szolgálták. Ettől azonban nagyban különböztek az olyan ügyek, mint a soproni Pfeiffer J. esete, aki „1945-ben a Honvédelmi Minisztériumban kérvényt adott be, hogy Sopront csatolják Ausztriához”.¹² Talán nem meglepő, hogy a háborút követő hónapokban egy ilyen cselekmény felkeltette a politikai rendőrség érdeklődését: Pfeiffert letartóztatták és hatéves börtönbüntetésre ítélték. Gajdos-Frank Katalin kötete számtalan ilyen esetet mutat be az állambiztonsági iratok alapján, mindegyikük azt bizonyítja, hogy a német származás „jót tett” az egyes ügyeknek állambiztonsági szempontból.

Stumpf Alajos és társai ügyében is kapóra jöhetett a móri szovjet emlékműnél történt robbantásban 1948-ban.¹³ A „svábság” ítéletük meghozatalánál súlyosbító tényezőnek számított, mivel magyar származású társaik esetében láthatóan és talán jelzésértékűen enyhébb ítéletet hoztak. Ráadásul ebben az esetben az elkövetőket „sváb társaságként” írták le, mintha egy származási alapon szerveződő csoportról és nem

9. Tilkovszky, 1997a.

10. ÁBTL, 4.1. A-2126/169. (Kitelepített svábok visszatérésével kapcsolatos szemelvény 1946-ból.)

11. Gajdos-Frank 2016: 47–49.

12. Uo. 93.

13. Uo. 96–97. Az esetről lásd még: Müller, 2010.

baráti társaságról lett volna szó. Stumpf Alajost és társait rögtönítélő bíróság ítélte el, a halálos ítéleteket (Stumpf Alajos, Herpauer György) pedig még aznap délután végrehajtották. Statisztikai feldolgozás híján azonban továbbra is bizonytalan, hogy volt-e átfogó „sváb ügy” az állambiztonság menetrendjén.

Az bizonyos viszont, hogy a kitelepítettekkel és a németországi disszidensekkel való kapcsolattartás nemcsak a könyv által vizsgált korszakban, de az 1956-os forradalom után is az állambiztonsági munka fontos feladata maradt. Ugyanígy nem maradhatott el a Német Szövetségi Köztársaságban működő magyar szervezetek és csoportok követése sem, amely főként a Kádár-korszak állambiztonsági tevékenységében mutatkozott meg. Gajdos-Frank Katalin könyvéből azt is megtudhatjuk, hogy a hazai német származásúakkal kapcsolatban 1953 után enyhül a represszív politika, a megfigyelések azonban továbbra is folytatódnak.¹⁴ Az 1956 utáni állambiztonsági megfigyelések, ahogy ezt Slachta Krisztina legutóbbi munkáiból tudjuk, elsősorban a két Németország és Magyarország közötti utazásokhoz, üdülésekhez és rokonlátogatásokhoz kötődtek. Ez egyrészt az itthon maradt rokonok németországi utazásainak vagy a „kintiek” magyarországi látogatásainak szoros figyelemmel kísérését jelentette,¹⁵ másrészt a Magyarországon, főként a Balatonon, üdülő német turisták ellenőrzését a keletnémet Stasival való együttműködésben.¹⁶

Gajdos-Frank Katalin könyve tehát a német nemzetiséggel szembeni háború utáni politikának egy új aspektusát mutatja be és rendszerezi. Kényes kérdés, de előbb-utóbb arra is választ kell találnunk, hogy e kisebbség tagjai közül hányan és milyen módon vállaltak szerepet az állambiztonság munkájában. A kötet említ beszervezéseket, viszont itt is felmerül a kérdés, hogy ez direkt irányult-e a hazai németiségre. Pontosabban, az merülhet fel tisztázandó kérdésként, hogy létezett-e olyan operatív állambiztonsági munka, amelyet német származású beszervezettek, esetleg tisztiban tevékenykedő államvédelmisek végeztek a német származású magyarországi kisebbség tagjaival szemben. Utóbbi esetben a nyelvtudás és a személyes ismeretség bizonyára megkönnyíthette a német származásúakkal vagy nemzetiségi alapon szerveződő csoportokkal kapcsolatos megfigyelést.

A hazai németiség háború utáni történetének teljes feltárása csak a rendszerváltás éveitől kezdve vált lehetővé. Az állambiztonsági szolgálatok jelentéseinek kutatása e történet részletes megírásához is közelebb visz. Ez nemcsak a hazai német nemzetiség önismeretét gazdagítja, hanem rámutat a diktatórikus rendszerek működésének részleteire és a diszkriminatív eszmék megannyi szenvedést okozó természetére is. Ahogy a hazai németiség kiváló kutatója, Tilkovszky Loránt írta: „A németek Leidensweg-je más ugyan, mint a zsidók Holocaust-ja, s nagyon nem illő – mint olykor megtörténik – az előbbit az utóbbi katasztrófa és büntett szintjére emelni, de kétségkívül érdemes felfigyelni az ezeket előidéző fajgyűlölő, nemzetiségellenes, embertelen szelle-

14. Gajdos-Frank 2016: 113–131.

15. Slachta, 2017.

16. Slachta, 2016.

miség azonosságára, amire – mint láthattuk – már annak idején rámutattak azok, akik tisztán láttak, és erkölcsi felelősséget éreztek.”¹⁷

Hivatkozott irodalom

Bank-Őze, 2005

Bank Barbara – Őze Sándor: *A „német ügy” 1945–1953. A Volksbundtól Tiszalökiig.* Budapest–München–Backnang, MNOSZ.

Bellér, 2002

Bellér Béla: *A Volksbildungvereintől a Volksbund-ig. A magyarországi németek története 1933–1938.* Budapest, MNOÖ – Új Mandátum.

Bolgár, 2008

Bolgár Dániel: A kulák érthető arca. Fogalomtörténeti vázlat. In: *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában.* Szerkesztette: Horváth Sándor. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 50–93.

Bolgár, 2011

Bolgár Dániel: A kulákküldözés fogalomtörténeti vetülete. *Múltunk*, 2. sz., 51–61.

Fehér, 1988

Fehér István: *A magyarországi német kitelepítések 1945–1950.* Budapest, Akadémiai.

Feitl (szerk.), 2003

Feitl István (szerk.): *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei.* Budapest, Napvilág.

Gajdos-Frank, 2016

Gajdos-Frank Katalin: *Megfigyelve. Az állambiztonsági szolgálatok jelentései a magyarországi németekről 1945 és 1956 között.* Budaörs, Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény Heimatmuseum.

Gonda, 2014

Gonda Gábor: *Kitaszítva. Kényszermigráció, nemzetiségpolitika és földreform németek által lakott dél- és nyugat-dunántúli településeken 1944–1948.* Pécs, PHF.

Marchut, 2014

Marchut Réka: *Töréspontok. A Budapest környéki németység második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei, 1920–1948.* Budapest–Budaörs, MTA TK – MTT – Budaörsi Passió Egyesület.

Müller, 2010

Müller Rolf: Emlékhelytelenítés. Képek és történetek – 1956 előtt és után. *Betekintő*, 4. sz. http://www.betekinto.hu/2010_4_muller (utolsó letöltés: 2018. december 2.).

17. Tilkovszky, 1997b: 170.

Seewann, 2015

Seewann, Gerhard: *A magyarországi németek története. 2. kötet: 1860–2006.* Pécs, Argumentum.

Slachta, 2016

Slachta Krisztina: *Megfigyelt szabadság. A keletnémet és a magyar állambiztonsági szervek együttműködése a Kádár-kori Magyarországon 1956–1990.* Pécs–Budapest, Kronosz–ÁBTL.

Slachta, 2017

Slachta Krisztina: „Rokonlátogatók”. A magyarországi német nemzetiség kapcsolatainak állambiztonsági ellenőrzése a Kádár-korszakban. In *Epizódok a titkok házából. A politikai rendőrség mindennapjai 1956 után.* Szerkesztette: Okvách Imre – Palasik Mária. Budapest–Pécs, Kronosz–ÁBTL, 253–277.

Spannenberger, 2005

Spannenberger, Norbert: *A magyarországi Völkbund Berlin és Budapest között, 1938–1944.* Fordította: Doba Dóra. Budapest, Lucidus.

Tilkovszky, 1989

Tilkovszky Loránt: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989.* Budapest, Kossuth.

Tilkovszky, 1997a

Tilkovszky Loránt: A kitelepítés és következményei. In: uő: *Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből.* Pécs, JPTE TK, 157–162.

Tilkovszky, 1997b

Tilkovszky Loránt: Zsidók és németek. Zsidó deportáció, német kitelepítés. In: uő: *Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből.* Pécs, JPTE TK, 163–170.

Tóth, 1993

Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945–48 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései.* Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára.

Tóth, 2012

Tóth, Ágnes: *Rückkehr nach Ungarn 1946–1950. Erlebnisberichte ungarndeutscher Vertriebener.* München, Oldenbourg Verlag.

Zinner, 2004

Zinner Tibor: *A magyarországi németek kitelepítése.* Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó.

Kulcsszavak: *internálás, NSZK*

Expulsion and surveillance

By now, a great corpus of the historical literature is available on the political and local history of the persecution of German minority in the post-war Hungary. Expulsion by Hungarian authorities, as well as deportation, confiscation of property, secret police surveillance and anti-German propaganda were some of the plenty forms of the persecution of Danube Swabians. The book of Katalin Gajdos-Frank discusses this persecution from the perspective of and the materials on Hungarian state security ruled by the Communist party in this period (1945–1956). Doing this, the author integrates the description of methods and cases of surveillance with the story of her own family and main-stream political history of local and international politics. Reading the unraveled cases conducted by secret police officers and tribunals, a pattern of political discrimination can be discovered: the tactics of linking undesirable social groups with each other, as in the case of German minority (Swabians) and propertied peasantry (kulaks), and making political accusation against them. There is no question about the scapegoat role of Hungarian Germans in the war-torn country and these kind of accusations proved to be practicable for the Communist party even in the later times of high Stalinism in Hungary (1949-1953). From the second third of the 1950s the repression eased on the German minorities and direct persecutions were replaced by indirect practices.

Konferenciabeszámoló

Szecsődi Attila

Erőszak határok nélkül

Terror: 1918–1919. Forradalmárok, ellenforradalmárok, megszállók című konferencia, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2018. november 22.

A konferencia Tóth Eszter, az ÁBTL főigazgató-helyettese köszöntőjével vette kezdetét, majd a társszervező Erőszak-történeti Munkacsoport nevében Müller Rolf vázolta fel a Takács Tiborral és Tulipán Évával közösen alkotott műhely tudományos tevékenységét és céljait, kitérve röviden az erőszak történeti problematikájára, annak megnyilvánulási formáira. A konferencia három egységből állt, azokat az említett munkacsoport egy-egy történész tagja elnökölte.

Az első előadó, Miru György (Debreceni Egyetem) *Két forradalom és egy békés korszak. Erőszak és politika a dualizmus korában* című előadásában rendészeti dokumentumokon keresztül mutatta be a dualizmus korának erőszakos cselekményeit. Mint hangsúlyozta, a közvélekedés a korszakot „békés és boldog” időszaknak tartja, ezzel ellentétben számos spontán tömeges megmozdulás torkollott erőszakba. A spontán megmozdulások, az események hátterének és a korabeli államjogi berendezkedésnek az összehasonlításán keresztül, az előadó szerint, a politikai erőszak egyik sajátos válfaját ismerhetjük meg.

Az állam a társadalmat a helyi önkormányzatokban akarta kárpótolni, a hatáskörök pontos elhatárolását látta célravezetőnek. Az autonóm ügyekben még növelni is szeretne volna a közgyűlések befolyását. A kormány autoritásának forrása nem a választók döntése vagy a parlamenti többség volt, hanem a korona és a parlament egyezkedése. A dualizmus évei alatt az autonómiák fokozatosan szűkültek, hiányzott a törvényhatóságok költségvetési önállósága, a belügyminiszter jóváhagyási joggal rendelkezett a törvényhatósági szabályrendeletek és döntések felett. A kormány mozgásterét a rendeletalkotás kiterjesztésével növelte. A felirati jogot korlátozták, a főispáni jogkört kiterjesztették. A miniszterek rendeleteikkel a törvényhozás területére is kiterjeszkedtek, olyan kérdésekben is rendeleteket alkottak például, mint a szabadságjogok, az egyesülés- és gyülekezési jog. Azokon a területeken, ahol hiányzott a jogi szabályozás, ott a hatóságok saját belátásuk szerint hozhattak határozatokat, adhattak ki rendeleteket. A végrehajtó hatalom saját jogán rendelkezett. Magyarországon a

bíróságok törvényesnek tekintették a rendeletet, ha az nem ütközött valamelyik, az országgyűlés által hozott törvénybe.

A magyar politikai gondolkodásban és jogi hagyományban mindig nagyobb súlyt kapott az alkotmány szabadsága, az ország függetlensége. Ugyanakkor érzékenyek mutatkoztak az egyén, az állampolgár szabadsága iránt is, és úgy gondolta, hogy az önkormányzatoknak lényeges szerepe van az egyéni szabadság védelmében és az alkotmányos szabadság biztosításában. A törvények kijelölték a hatóságok tevékenységének határait, de ha nem volt törvény, akkor a hatóság széles hatalommal rendelkező állampolgárai felett. Ha az állampolgárt vagy csoportját a hatóság részéről jogsérelem érte, a sértettnek kellett bizonyítania, hogy a jog az adott kérdésben az ő érdekeit védi.

Hatos Pál (Kaposvári Egyetem) *„Leszámolunk mindenkivel”*. 1918 novemberének elfelejtett *parasztforradalma* című előadása az 1918-as összeomlás és forradalom történetének eddig talán nem közkeletű területére kalauzolta el a hallgatóságát. Eleven előadásmódja alighanem azokat is lenyűgözte, akik nincsenek otthon a korszak szerzeágázó történeti eseményeiben. Könnyed hangvétellű, végig élvezetes előadásában a tárgyalt tematika korabeli vidéki eseményeit mutatta be, a „modern magyar történelem” kezdőpontjának tekintett első köztársaságról. Szerinte részben tragikomikus kísérlétként is felfoghatjuk e sorsdöntő korszakot. Hatos kiválóan érzékeltette a háború rombolását: a parasztság elkeseredését, a nagyüzemi munkásság elöretörését, a középrétegek megroppanását és radikalizálódását. Ezután beszélt a Monarchia végnapjai, a forradalom, majd az „elátkozott köztársaság” erőszakos történéseiről.

A hazatérő katonák, a gyűlölettől fűtött parasztsók sokféle raboltak és fosztogattak, a hírheht „soha többé katonát nem akarok látni” kijelentést is részben a fegyveresektől való félelem mozgatta. Hadsereget szervezni lehetetlenség volt, a parasztság nem akart harcolni, az „urakat” küldték volna az ezeréves határookra. A zűrzavart a szénhiány, a nemzetiségek mozgalmái tovább fokozták. Hatos Pál előadását az tette izgalmassá, hogy képes volt érzékeltetni, de egyszerre átláthatóvá is tenni e zavaros időszak kaotikusságát. Halhattuk a munkásegyletek, a parasztságok, a szabadkőműves páholyok, a pártkörök, a kávéházak és a különböző felekezetekhez tartozó főpapok világában történeteket, mindegyiket plasztikus képekkel és személyes sorsok sokaságán keresztül mutatta be.

Simon Attila (Fórum Kisebbségkutató Intézet) *Az erőszak formái a megszállt Kassán 1919 első hónapjaiban* című előadásában a felvidéki város három megszállása során egyaránt felszínre kerülő jelenségek közötti párhuzamokat és eltéréseket vizsgálta. A város katonai védelmének összeomlása után a megszállások alapvetően békés jellegűek voltak. A hatalmi űr időszakában bekövetkező fosztogatások és a helyi elit magatartása határozták meg az eseményeket, illetve azt, hogy a kassai lakosság miként fogadta a megszálló csapatokat. Épp ezért izgalmas kérdésfelvetés, hogy a város polgársága mennyire volt tisztában a bekövetkező eseményekkel, voltak-e félelmei vagy épp reményei, s ha igen, azok mennyire igazolódtak be.

A katonai megszállások közös jellemzője volt, hogy Kassa mindhárom alkalommal harc nélkül került a cseh erők kezébe. A nélkülözhetetlen élelmiszerekért hosszú sorokban állt a lakosság az élelmiszerboltok előtt. Gyakran megtörtént, hogy a kiéhezett asszonyok és gyermekek kora délutántól egész éjszakán át másnap délelőttig dideregtek a pékségek előtt, hogy élelmiszereikhez jussanak. Az elveszített területekről folyamatosan érkező menekültek miatt a lakosság körében pánikhangulat uralkodott el. December közepe felé a vasútállomáson a járőrök egy két lengyel katona verekedése kapcsán keletkezett tumultust csak figyelmeztető lövésekkel tudtak felszámolni.

Amikor 1918. december 29-én a várost megszállták a csehszlovákok, közvetlenül a hatalom addigi birtokosainak a kezéből vették át a város irányítását. Ez azt eredményezte, hogy a közrend meggyengült ugyan, de hatalmi úrról nem beszélhetünk. A környező falvakból is szekerekkel jöttek a városba, hogy ott könnyű zsákmányhoz jussanak. Vittek is mindent, ami kezük ügyébe esett. A közszükségleti tárgyak elrablása után a nép végre elhagyta a teljesen kifosztott épületeket. Molnár Miklós kormánybiztos pedig leginkább azt értékelte tragikusnak, hogy a fosztogatásokban nagy számban vettek részt egyenruhás katonák, jól öltözött polgárok és polgárasszonyok. Ezeknek a botrányos jeleneteknek végül is nagy szerepük volt abban, hogy a csehszlovák megszállásra a tervezetnél két nappal korábban került sor. A megszállók 29-i behívásával lényegében beismerték, hogy a fennálló hatalom nem képes a közrend fenntartására.

Az első nagyobb konfliktus a megszállókkal egy rendelet miatt alakult ki. Az új szlovák polgármester egy 1919. január 18-án kibocsátott rendeletével előírta, hogy a városban található állami hivatalok és intézetek épületére kötelező kihelyezni a szlovák, illetve a cseh lobogót, s az intézményeket a magyar mellett szlovák nyelvű feliratokkal kell ellátni. Ezt a városban található intézmények vezetői szinte egyöntetűen elutasították, továbbra is csupán a magyar állam joghatóságát ismerték el. A városi intézmények ellenszegülése ez esetben olyan egyöntetű és határozott volt, hogy a polgármesternek végül visszakoznia kellett, s ekkor még nem tudta kikényszeríteni a csehszlovák lobogók kitűzését.

Az élelmiszerraktárakat kifosztó tömeg mindhárom hatalmváltás elkerülhetetlen kísérőjelensége volt. A fosztogatás az első csehszlovák megszállás előtti napokban volt a legnagyobb mértékű. A városvezetést ez érte a leginkább felkészületlenül. 1918 utolsó napjaiban ugyanis a bizonytalanság és az ismeretlentől, a közelgő csehszlovák csapatoktól való felelem szinte megbénította a város életét. A katonaság kivonásával párhuzamosan már december 28-án megkezdődött a középületek fosztogatása, amelybe nem csupán lumpen-elemek, hanem a katonák és polgárőrök egy része is bekapcsolódott. A tömeget már nem fékezte sem katonai, sem rendőri hatalom, és nekitámadt az összes laktanyának, amelyekben ruházati és élelmiszercikkeket sejtett. Így a város első megszállásakor nem más, mint Horthy Miklós kormányzó honvédevezérkarának későbbi főnöke hívta be a csehszlovák csapatokat.

Lönhárt Tamás (Babeş–Bolyai Tudományegyetem) *Mert tiéd a hatalom...? Erdélyi és partiumi közösségek traumái a változó hatalmi intézmények örvényében* című előadásában részletes áttekintést adott az 1918-as év leszakadó országrészeinek állami és kisebbségtörténeti eseményeiről. Érdekesítően mutatta be azt a kevésbé ismert tényeket, hogy az elszakadás folyamatában a környező népek a miénktől eltérő állami logika alapján cselekedtek. A magyarok késlekedtek a nemzeti hadsereg megszervezésével, és ez végzetesnek bizonyult az ország számára. Ellenben a nemzetiségek nemzeti tanácsainak a megalakulását IV. Károly uralkodó legitímálta, amikor a Monarchia „hűséges nemzetéhez” fordult, és lehetővé tette számukra, hogy a felbomló hadseregből nemzeti gárdákat szervezzenek. Magyarország területén ugyanis a karhatalom hiánya a rend felbomlásához vezetett, és az antanthatalmak számára is az volt a legfontosabb, hogy biztosítva legyenek az országon átvezető felvonulási útvonalak.

A hatalmváltás erdélyi eseményeit felvázolva az előadó felidézte, hogy az 1918-ban Marosvásárhelyen tartott székely nagygyűlésen a szervezők nem tudtak megegyezni az ideológiai kérdésekben. A kolozsvári nagygyűlésnek több tízezer résztvevője volt. A benyomuló román hadsereg ekkor már Kolozsvárhoz közelített, és a székelyföldi küldötteket nem engedte eljutni a nagygyűlésre.

Dévavári Zoltán (Veritas Történetkutató Intézet) *A terror propagandája. Nyílt erőszak, vagyon elleni sérelmek, kémperek és rohamosztatok a Délvidéken, 1918–1923* című előadásában alapos áttekintést adott az átmeneti évek hatalmváltásáról és a közigazgatási és politikai eseményekről. Mondandójának hangsúlyosabb részében a magyarság elleni erőszakos fellépéseket vette górcső alá. Magát az ellenségkép változását is korszakolta, és bemutatta az 1918–1920-as, illetve az 1920–1923-as évek ilyen értelemben vett különbségét. A szerb kormány 1920-ban az alkotmány elfogadásáig betiltott minden kommunista és egyéb propagandát, beszüntette ezek szervezeteit, bezáratta gyülekezési helyeiket, betiltotta újságjaikat. A rendelet kilátásba helyezte minden olyan külföldi személynek a kiutasítását is, akik csatlakoznak, esetleg támogatják az esetleges zavargásokat. Az 1922-es év a kiutasítások, a különböző adminisztratív tiltó rendelkezések jegyében telt el. Az 1923-as év első fele az erőszakhullám kiterjedésének volt az időszaka. Két jól elhatárolható tendencia húzódik végig ezeken a hónapokon: a nyílt utcai erőszak és a megsokasodó letartóztatások. Az erőszakos cselekmények mögött sok esetben az egyéni érdekek s nem a felsőbb utasítások voltak a kizárólagos motivációs tényezők. A délvidéki magyarság ilyen körülmények között volt kénytelen megfogalmazni a kisebbségi helyzetéből fakadó feladatait és az azok megvalósításához vezető alternatívákat. Bár elméleti esélye volt egy, a kisebbségeket – elsősorban a magyarokat és a németeket – összefogó politikai együttműködésnek, sőt választási koalíció létrejöttének is, ez mégsem realizálódott. A németeknél már csak a számarányok, a saját kultúra, a nemzeti tudat miatt sem generálódhatott olyan vita, mint a zsidóságnál, így a németek a kezdetektől saját nemzetiségük megvallásának és felvállalásának az álláspontjára helyezkedtek. Az új államban, ahol a politikai erők – a kommunista pártot leszámítva – kizárólag egy-egy nemzet érdekérvényesíté-

se mentén szerveződtek, az érdekek ellentéte végül a németek és a magyarok távolodásához és elkülönüléséhez vezetett. Ettől függetlenül, a német osztályokat ugyanúgy bezárták, a fizikai erőszak és a megfélemlítés, a felülről irányított állami asszimilációs folyamatok egésze őket is ugyanúgy sújtotta, mint a magyarokat és a zsidókat.

Varga Krisztián (Pest Megyei Rendőr-főkapitányság) *A tett propagandájától a vörös inkvizícióig. Korvin Ottó és az erőszak metamorfózisai* című előadását meglepő módon „provokatív” képek vetítésével kezdte. Felelevenítve a két háború közötti Korvin Ottó-képet alakító propagandaszólamokat. Testi deformációjának, a „púposágának” is köszönhető ez meghatározó kép. A Horthy-korszak egyfajta „bestiának” írta le Korvint, míg az ötvenes évektől a hatalom egy hős forradalmár képét igyekezett kialakítani. Varga előadásában arra kereste a választ, hogy miként vált egy jó módú középosztálybeli banktisztviselőből a forradalom tevékeny tagja. A Tanácsköztársaság kommunista hőséne az életrajzát a biográfia személyes elemei vezették be. A pacifizmussal rokonszenvező háborúellenes baloldal aktivistája a proletárdiktatúra végére a KMP belügyi elhárításának szimbolikus alakjává vált. Korvin Ottó nem írt terjedelmes cikkeket, politikai esszét vagy filozófiai fejtegetéseket. Nem igazán hatottak át korának marxista szellemi áramlatai. Egyedül a börtönben írt naplója és az általa megírt hivatalos dokumentumok nyújtanak támpontot a politikai erőszakról alkotott nézeteiről.

A Tanácsköztársaság vezetőinek Kun Bélához közel álló tagjai új forradalmi harcmodort, a politikai erőszak agresszívabb, központilag irányított változatát gyakorolták. Az egyéni kezdeményezés háttérbe szorult, átadva helyét egy professzionális csapatmunkának. Korvin vezetési tehetsége az illegális szervezkedések kapcsán korán megmutatkozott. Jól értett a párton belüli és a belügyi konspirációhoz. Ismerte a konspirációk világát, tisztában volt a titkos szervezkedések, röpiratszórások és egyéb illegális akciók szabályaival. A Forradalmi Kormányzótanács kommunista népbiztosai ennek tudtával tették meg rendőrfőnököknek. A kialakuló belügyi csoport a Cseka magyar megfelelője volt, bár a vezetői csak az itthoni forradalmi mozgalomban vettek részt. Oroszországi „terror-tapasztalattal” nem rendelkeztek. Az osztály állománya jórészt egyszerű szakszervezeti tagokból verbuválódott. Az előadás utolsó része azok a kérdések körül forogtak, amik máig is viták tárgyai. „Szörnyeteg” volt-e Korvin Ottó, vagy egyszerűen csak egy erőszakszervezet szakembere, egy végrehajtó?

Takács Tibor (ÁBTL) *Szamuely, az erőszakos. Egy forradalmár képe az ellenforradalomban* című előadásának fő kérdése az volt, hogy miként vált Szamuely Tibor az ellenforradalmi rezsim alapító mítoszának negatív szereplőjévé. Szamuely Tibor nemcsak beszélt az ellenséggel szembeni kíméletlen harc fontosságáról, hanem a gyakorlatba is átültette azt. Személyesen vállalt szerepet több ellenforradalmi megmozdulás leverésében, és a rögtönítélő törvényszék elnökeként, azaz hivatalos minőségében több tucat halálos ítéletet szabott ki. Az ellenforradalom Szamuely áldozatainak ténylegesen nagy, ugyanakkor előszeretettel eltúlzott száma mellett nagy hangsúlyt fektetett az általa elrendelt kivégzések lefolytatásának, a meggyilkoltak és családtagja-

ik szenvedésének részletekbe menő, naturalisztikus leírására is. A kommün végóráiban Szamuely állítólag arra készült, hogy a mérsékeltbb elemek félreállításával egy még keményebb diktatúrát vezet be, és tömeges vérengzést tervezett a rendszer fenn-tartása érdekében.

Az előadás Szamuely személye mellett a korszak definiálásának problematikájára tért ki. Az előadó véleménye szerint az „ellenforradalom” kifejezés alatt bizonyos értelembe nemcsak egy korszak értendő, hanem egy polgári diskurzus. A ma használatos gondolataink a tárgyalt személyről is végül már az 1919 és 1945 között időszakban megszületnek. Az előadás a példák mentén tárgyalva próbálta meghatározni, hogy az ellenforradalom rendszere milyen elemeket tartott beilleszthetőnek egy általa igaznak tekintett történetbe. Szamuelyról kialakított kép sokkal többet elárul a létrehozóiról, mint magáról Szamuelyról.

Paksa Rudolf (MTA BTK Történettudományi Intézet) *A fehérterror „logikája”* címet viselő előadásában az 1919. augusztus végi fonyódi eseményekkel foglalkozott. A történet szereplőinek elemzésével az áldozat és az elkövetők a hallgatóság által is jól ismert kliséit próbálta árnyalni. Az esetek közül a balatoni gyilkosságok voltak a legbeszédesebbek. Prónay Pál egyik tiszti különítményét Fonyódra küldte, ahol elfogták Tószegi-Freund Albertet, rokonát és jószágigazgatóját, Gráner Albertet, Hamburger Ede kereskedőt. A faluból három parasztleány másnap az összehívott fonyódiak előtt felakasztotta őket. Az esetet a faluban tartózkodó tisztek később úgy terjesztették el, mintha az akasztás népakarat spontán megnyilvánulása lett volna. A korabeli sajtóban megjelent cikkek a „fonyódi vérengzés”-ként emlegették az esetet. Nyolc katonatiszt bevonult a csendőrlaktanya udvarára, ahol a tömlőcből ütlegelések közepette kivonszolták Gránert, aztán Tószegit, majd Hamburgert. Ekkor érkezett meg Tószegi felesége, aki férjét még élve, de már rossz egészségi állapotban látta. Az az ág, amire fel akarták akasztani Tószegit, letört. Dróttal rögzítették, így már végre tudták hajtani a kivégzést. A feleség a csendőrlaktanyából nézte végig a jelenetet. Megpróbált könyörögni a férje életéért, de sem Horthy általa kieszközölt parancsa, sem az időközben megérkezett kormánybiztos távirata nem tudott segíteni. Még aznap este kidobolták a faluban, hogy a Vámos-féle villából a zsidók elmenekültek, a nép menjen oda, és vigyen el mindent. Mindezen események után egy héttel újabb tiszti csapat érkezett a faluba, és a Zichy-uradalomban szálltak meg. Magukkal hoztak egy zsidó vallású idős embert és kocsin két eszméletlenül vert fiatalabb férfit a közeli Lengyeltótiból. Szándékuk hasonló volt az augusztus végihez, azonban a fonyódiak nem voltak hajlandók újra asszisztálni a tettükhöz, így a „népítélet” elmaradt. Az idős férfit éjszaka a Balatonba lötték, a két fiatalabbat pedig Balatonmária felé haladva a mocsárba ölték.

A konferencia lezárásaként kérdéseket tehetek fel a hallgatók. A kérdések egy jelentékeny része eleinte Hatos Pál előadásához szólt. A válasz után kialakuló beszélgetés az 1918-as átmenet politikai dilemmáit érintette, és kevésbé az előadó történeti kutatásaira reagált. A Varga Krisztiánhoz intézett kérdések Korvin Ottó életrajzának

politikai és morális szemléletéről szóltak. Végül egy hosszabb diskurzus alakult ki a Dévavári Zoltán előadásán elhangzott erőszak-eseményekkel kapcsolatban, kitékintve a magyarok által később elkövetett cselekményekre. A konferencia által tárgyalt időszak erőszaktörténeti nézőpontból való megközelítése mindenképpen izgalmas kérdéseket vetett fel, s külön érdeme volt az előadásoknak nemcsak modern szemléletű, hanem hogy számos olyan tény, adatot mutattak be és történetet mondtak el, amelyek a szélesebb társadalmi közvélemény előtt bizton állíthatjuk, hogy ismeretlenek. Éppen ezért bízunk benne, hogy az előadások írott változata is nemsokára a nyilvánosság elé kerül.

Violence without borders. Terror: 1918–1919. Revolutionaries, Counter-revolutionaries, Occupiers. 22 November, 2018. Historical Archives of the Hungarian State Security, Budapest. (A conference review)

The conference, which was dedicated to explore the history of violence in the transitional years of 1918-1919 was co-organized by the Historical Archives of the Hungarian State Security and the History of Violence Workgroup. Each lecture dealt with the deeds committed by both the actual law enforcement bodies and the spontaneous actions of the citizens. The conduct of the masses differed from region to region. These unknown actions pose new questions for the historical inquiry. Masses were not moderated by either military, or police control. Regarding the history of the lost territories of Hungary in the aftermath of World War I, new enemy groups emerged within the minorities. The problem of statehood in connection with Transylvania and Novi Sad met the new local conflicts, which caused violence many times. Two lectures were also dedicated to analyse the activity of Otto Korvin and Tibor Szamuely.

Észrevételeiket, véleményeiket az alább címre továbbítsák: betekinto@abtl.hu A szerkesztőség továbbítja leveleiket a szerzők részére.

Cseh Gergő Bendegúz: levéltáros, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának főigazgatója

Neuspiller Ferenc: PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Pap Milán: politológus, Nemzeti Közszerológiai Egyetem Molnár Tamás Kutatóintézet, tudományos munkatárs

Szecsődi Attila: tanár, Phd-hallgató, Pázmány Péter Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskola

Szekér Nóra: történész, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Ungváry Krisztián: történész, Országos Széchenyi Könyvtár 1956-os Intézet

Váradi Natália: történész, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens